

Попис пољопривреде 2012
ПОЉОПРИВРЕДА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Проф. др Наталија Богданов и проф. др Марија Бабовић

РАДНА СНАГА И АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА

РАДНА СНАГА И АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА

Република Србија
Републички завод за статистику

Подржано од стране ЕУ

ISBN 978-86-6161-122-3

Попис пољопривреде 2012

ПОЉОПРИВРЕДА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Проф. др Наталија Богданов и проф. др Марија Бабовић

РАДНА СНАГА И АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА

Београд 2014.

РАДНА СНАГА И АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА

Аутор: проф. др Наталија Богданов и проф. др Марија Бабовић

Издавач: Републички завод за статистику

За издавача: проф. др Драган Вукмировић, директор

Приликом коришћења података објављених у овој публикацији обавезно је навођење извора.

Ова публикација је направљена уз финансијску помоћ Европске уније. За њен садржај искључиво је одговоран Републички завод за статистику и не представља званичан став Европске уније.

Предговор

Пописом пољопривреде 2012. године Републички завод за статистику је истраживачима и другим корисницима обезбедио богату базу међународно упоредивих података за анализу различитих аспеката структурних промена у пољопривреди и руралним подручјима Србије. Увођењем низа нових варијабли и систематизацијом података на начин који више иде у сусрет потребама модерних интерпретација структурних промена у пољопривреди и руралним срединама, Пописом пољопривреде 2012. омогућен је мултидимензионални увид у многе битне одлике рада у пољопривреди и радне снаге на газдинству.

Студија *Попис пољопривреде 2012 – Радна снага и активности пољопривредних газдинстава*, написана је са циљем да упозна читаоце са актуелним стањем у погледу доступности радне снаге на пољопривредним газдинствима у Србији, као и врстама прихода које пољопривредна газдинства остварују од других профитабилних активности којима се њихови чланови баве. Поред тога, у њој су анализирани и други аспекти рада и радне снаге у пољопривреди, као што су: профил носилаца и управника газдинстава, преовлађујући модели газдинстава из перспективе обима радне снаге у односу на расположиве ресурсе и приходе и слично. Резултати су представљени на нивоу Републике Србије и четири региона НСТЈ (Регион Војводине, Београдски регион, Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Источне и Јужне Србије), док је за индикаторе код којих су регионалне разлике биле посебно уочљиве, анализа извршена и на нижем територијалном нивоу (према окрузима).

Полазећи од тога да је Попис пољопривреде 2012. донео значајне новине у сегменту података о радној снази на газдинствима и приходима које она остварује, посебна пажња посвећена је представљању методолошког оквира. Методолошки оквир је формулисан тако да су представљени теоријска позадина анализе, еволуција система праћења података о радној снази у пољопривреди и на газдинствима, као упоредивост података са другим доступним званичним изворима (домаћим и страним) о радној снази у пољопривреди и на газдинствима.

Резултати до којих се дошло инетерпретирани су из угла: а) општих закључака на основу стандардних индикатора рада и радне снаге у пољопривреди и б) специфичних карактеристика структуре газдинстава и радне снаге, релевантних за будуће политике подршке пољопривреди и руралном развоју. Поред тога, скренута је пажња на низ недоумица које добијени резултати изазивају и правце у којима би било корисно усмеравати будућа истраживања из ове области.

Надамо се да ће ова студија бити корисна литература свим корисницима и послужити као основ и инспирација за студиозна истраживања појединих аспеката рада и радне снаге на пољопривредним газдинствима у Србији.

Републичком заводу за статистику захваљујемо на поверењу и части коју нам је указао тиме што нам је поверио овако одговоран и инспиративан задатак. Посебну захвалност дугујемо запосленима у Одељењу за пољопривреду, на челу са гђом Драганом Марковић, за велику предусретљивост и стрпљење, те једнако велику посвећеност овом задатку, какву смо и саме имале.

Проф. др Наталија Богданов
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Марија Бабовић
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Рецензија публикације Попис пољопривреде 2012. године

„Радна снага и активности пољопривредних газдинстава“

Аутори:
проф. др Наталија Богданов
проф. др Марија Бабовић

1. Подаци Пописа пољопривреде 2012. године у Републици Србији послужили су ауторима као основа за израду посебне публикације „Радна снага и активности пољопривредних газдинстава“. Да би анализа могла да саопшти трендове, констатације и закључке за дужи период, аутори, за свеобухватну анализу, користе расположиве податке Републичког завода за статистику рађених у дужем периоду. Користе се подаци Пописа пољопривреде 1960. и 1969. године, Пописа становништва, домаћинства и станова 2011, као и Анкета о радној снази. Истовремено, врши се и упоредивост статистичких података о радној снази и приходима газдинстава са међународним изворима.

Стога ова публикација има вредности и историјске карактеристике праћења битних промена радне снаге у пољопривреди, као и активности пољопривредних газдинстава.

2. Аутори публикације „Радна снага и активности пољопривредних газдинстава“ кроз структурирање ове публикације у седам (7) основних поглавља, користећи притом и бројну литературу, дају изузетно добар приказ свих битних карактеристика кретања радне снаге и активности пољопривредних газдинстава. Дакле, анализа обухвата све битне промене кретања радне снаге у пољопривреди и активности пољопривредних газдинстава у условима различитих друштвено-политичких и економских система земље. У анализи су уочљиви периоди до 90-их година прошлог века и, посебно, од 2000. године, у такозваном „транзиционом периоду“, до 2012. године када је Попис пољопривреде Србије и обављен. Публикација обилује изузетно великим бројем табела (42) које на визуелан начин одсликавају стање и трендове радне снаге у пољопривреди, као и активности газдинстава у свим битним аспектима ове студије, а посебно регионалне карактеристике.

То говори да је ова студија урађена веома систематично, са обиљем података који ће бити од велике користи, како сами аутори напомињу, доносиоцима аграрне, посебно развојне политике у пољопривреди, истраживачима, науци и сл.

3. У овој публикацији потврђује се чињеница да у Србији преовлађују газдинства мале и средње величине, до 2 хектара односно 5 хектара (преко 50%), и да се ту није ништа битније променило ни после либерализације тржишта земљишта током транзиционог периода. Међутим, интересантан је податак да газдинства преко 50 ha чине свега 1% укупног броја газдинстава и да располажу отприлике једном трећином коришћеног пољопривредног земљишта.

Истовремено, посматрано према правном статусу газдинстава, уочава се да је радна снага у пољопривреди Републике Србије готово у потпуности ангажована на породичним газдинствима (98,2%), а само 1,8% лица раде на газдинствима правних лица и предузетника. На подручју централне Србије стање је још неповољније, пошто предузетници и правна лица запошљавају мање од 1% радне снаге. И ове две карактеристике довољно говоре да је пољопривреда Србије скоро у целости организована на породичним пољопривредним газдинствима (99,5%) и поред тога што се сеоско становништво смањило од 2002. до 2011. године за 311.139 становника (10,9%) и по први пут пало испод 3 милиона, тако да данас чини 40,6% укупног становништва Републике Србије.

4. Публикација „Радна снага и активности пољопривредних газдинстава“ је веома важна за даља истраживања кретања радне снаге и диференцијације пољопривредних газдинстава. Она истовремено упућује на многе „критичне тачке“ регионалног развоја и идентификује простор будућег свеобухватног руралног развоја, посебно сеоских подручја јужне и југоисточне Србије.

Дакле, ова изузетна анализа радне снаге и активности газдинстава Републике Србије, наслоњена на Попис пољопривреде 2012. године, одговорила је задатом методолошком оквиру ког су се аутори до краја држали. Представљени су основни контингенти радне снаге на газдинству, утврђени су преовлађујући профили власника пољопривредних газдинстава према типу и профилу власника пољопривредног газдинства и представљена је диверзификација прихода газдинстава према типу и профилу власника.

Студија је дала одговор на виталност и оспособљеност радне снаге на газдинствима, као и увид у актуелне моделе функционисања газдинстава у појединим деловима земље.

У закључцима ове публикације аутори су извукли све уочене карактеристике радне снаге и активности пољопривредних газдинстава и веома стручно упутили будуће аналитичаре и читаоце на „критична места“ руралног развоја земље, свакако у оквиру посматраног сектора.

5. Због обиља података, стручно обрађених констатација и закључака, ова публикација даје добру основу за даља изучавања на мастер и докторским студијама, научним институтима и представља добру основу за наставак истраживања тражећи решења и нудећи моделе будуће фармеризације у пољопривреди Србије, као и решења за ублажавање руралне заосталости земље, посебно југа Србије.

Београд, јун 2014. године

Милан Простран
Никола Латиновић

САДРЖАЈ

Предговор	3
Рецензија публикације	5
1. УВОД	9
2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ЗА АНАЛИЗУ РАДНЕ СНАГЕ И АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА	11
3. СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА И ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА ПРЕМА РЕЗУЛТАТИМА ПОПИСА СТАНОВНИШТВА И ПОПИСА ПОЉОПРИВРЕДЕ	24
4. РАДНА СНАГА НА ГАЗДИНСТВУ И ЊЕНЕ ОСНОВНЕ СТРУКТУРЕ	36
5. КАРАКТЕРИСТИКЕ РАДНЕ СНАГЕ И РАДА НА ГАЗДИНСТВУ САГЛЕДАНЕ КРОЗ ГОДИШЊЕ РАДНЕ ЈЕДИНИЦЕ	51
6. ДИВЕРЗИФИКАЦИЈА ПРИХОДА НА ГАЗДИНСТВУ	59
7. ЗАКЉУЧЦИ АНАЛИЗЕ	68
8. ЛИТЕРАТУРА	73

Скраћенице:

АРС	Анкета о радној снази
ГРЈ	Годишња радна јединица
ДПА	Друге профитабилне активности
ЕРП	Економски рачун пољопривреде (<i>Economic Accounts for Agriculture – EAA</i>)
ЕК	Европска комисија
ЕУ	Европска унија
ФАО	Организација за храну и пољопривреду (<i>Food and Agriculture Organization</i>)
МОП	Међународна организација рада (<i>International Labour Organization – ILO</i>)
ИСПГ	Истраживање о структури пољопривредних газдинстава на узорку (<i>Farm Structure Survey – FSS</i>)
КПЗ	Коришћено пољопривредно земљиште
УГС	Условна грла стоке (<i>Livestoc Unit – LSU</i>)
НСТЈ	Номенклатура статистичких територијалних јединица
ПГ	Пољопривредна газдинства
ППГ	Породична пољопривредна газдинства
ПЛиП	Правна лица и предузетници
РЗС	Републички завод за статистику
СА	Стандардни аутпут
ha	Хектар

1. Увод

У Србији је крајем 2012. године, први пут након више од пет деценија, спроведен Попис пољопривреде (у даљем тексту Попис). Овим пописом, научна, стручна и шира јавност заинтересована за праћење структурних промена у пољопривреди и руралним подручјима добија најважнију и најбогатију аналитичку основу о стању пољопривредних ресурса, о структури газдинстава, радне снаге и бројним другим аспектима пољопривредне производње. Посебан значај Пописа огледа се у томе што ће, захваљујући примењеној методологији која је високо компатибилна са међународним стандардима (ФАО и Евростат), коначно бити омогућена упоредивост важних индикатора пољопривреде Србије са међународним окружењем.

Студија *Попис пољопривреде 2012 – Радна снага и активности пољопривредних газдинстава у Републици Србији*, има за циљ да:

1. представи методолошки оквир за интерпретацију података о радној снази на газдинствима, о запослености у пољопривреди и диверзификацији прихода газдинства;
2. укаже на основне аспекте структурних промена у пољопривреди и на селу које имају утицаја на дистрибуцију радне снаге на пољопривредним газдинствима;
3. анализира и утврди расположиви контингент радне снаге пољопривредних газдинстава и преовлађујући профил власника пољопривредних газдинстава према стандардним индикаторима радне снаге;
4. представи стање у погледу диверзификације прихода газдинстава, према типу газдинства, профилу власника, као и према карактеристикама радне снаге;
5. укаже на основне изазове са којима се пољопривредни сектор и руралне средине суочавају из перспективе уочених структурних карактеристика радне снаге и диверзификације прихода на пољопривредним газдинствима.

Овако постављеним циљевима, студија треба да упозна јавност са актуелним стањем у погледу доступности, виталности и оспособљености радне снаге на газдинству, али и да пружи увид у актуелне моделе функционисања газдинстава у појединим деловима Републике Србије. Оваква сазнања обезбедиће креаторима јавних политика значајну, у овом моменту недостајућу, аналитичку основу за валидно одлучивање.

Полазећи од наведених циљева, студија *Попис пољопривреде 2012 – Радна снага и активности пољопривредних газдинстава у Републици Србији* организована је у неколико поглавља.

Након уводног дела, у другом поглављу дате су основне методолошке напомене везане за званичне доступне изворе података о запослености у пољопривреди и социоекономским карактеристикама пољопривредних газдинстава.

У трећем поглављу су описане основне структурне карактеристике пољопривредних газдинстава које су релевантне за сагледавање обима и структуре радне снаге на пољопривредним газдинствима.

Четврто поглавље приказује стање у погледу обима и начина ангажовања радне снаге у пољопривреди, исказано у броју лица која су имала пољопривредну активност, као и у броју годишњих радних јединица. У овом поглављу су представљене и основне карактеристике носилаца газдинстава и управника/менаџера.

Пето поглавље се бави диверзификацијом прихода газдинстава и то тако што су у њему представљени профили газдинстава са додатним профитабилним активностима везаним за газдинство и онима који нису везани за газдинство. Посебна пажња посвећена

је структури и значају појединих додатних профитабилних активности везаних за газдинство.

У последњем поглављу презентирани су основни налази анализе пописних резултата по одабраним варијаблама, као и препоруке за све учеснике у одлучивању о развојним решењима везаним за пољопривреду и рурална подручја.

Анализа је изведена на основу резултата Пописа пољопривреде 2012. године, а резултати представљени на нивоу Србије и четири НТСЈ III региона (Регион Војводине, Београдски регион, Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Источне и Јужне Србије)¹. У опису структурних карактеристика руралних средина, тржишта рада и структуре прихода домаћинстава коришћени су и други званични извори података (Анкета о радној снази, Анкета о потпрошњи домаћинстава, Попис становништва), а за међународна поређења и подаци Евростата. За појаве које имају изражене регионалне специфичности и разлике, подаци су исказани и на нижим територијалним јединицама посматрања (области општине).

---

¹ „Службени гласник РС“, бр. 109/09 и 46/10

2. Методолошки оквири за анализу радне снаге и активности пољопривредних газдинстава

Запосленост у пољопривреди, као и обим и структура радне снаге пољопривредних газдинстава спадају у факторе од пресудног утицаја на динамику структурних промена у пољопривреди и њен укупни развој.

Значај анализе радне снаге и запослености чланова пољопривредних газдинстава произилази из тога што оваква истраживања пружају важне информације о начину коришћења расположивог фонда рада на газдинству, о продуктивности рада у пољопривреди, о значају појединих извора прихода и њиховој стабилности, као и о многим другим важним аспектима функционисања газдинства као основне социоекономске јединице на селу.

Од како је пре пола века, Луисовим двосекторским моделом, покренуто питање утицаја вишкова радне снаге у пољопривредном сектору на економски развој, па до данас, када се радна снага и активности чланова пољопривредних газдинстава сагледавају у контексту бројних других фактора који делују на развој руралне економије, анализа радне снаге на породичним газдинствима непрестано се обогаћује новим садржајима и угловима посматрања.

Мерење броја запослених у пољопривреди и присуства додатних активности чланова пољопривредних газдинстава усложњава се специфичностима рада у пољопривреди и специфичностима различитих модела газдинстава, као што су:

- пољопривредна производња почива на породичним газдинствима, где чланови газдинства имају неравномерно ангажовање у пољопривредним активностима током године, рачунајући чак и стално запослене на газдинству;
- многим пољопривредницима (власницима газдинстава, њиховим члановима као и сезонским и сталним радницима на газдинству) пољопривреда је повремена активност, поред које имају друге, више или мање важне изворе прихода;
- пољопривреду одликује постојање сезонских радних врхова, где велики број радника може бити ангажован на пољопривредним пословима за релативно кратко време;
- статистички извори података добијени различитим методологијама дају различите податке о запослености у пољопривреди и приходима пољопривредних газдинстава, услед чега се слика о запослености и приходима на газдинству може чак и радикално мењати зависно од коришћених извора.

Поред наведених специфичности рада у пољопривреди и на газдинству, сложеност анализе запослености и прихода чланова газдинстава произилази и из чињенице да и активности и приходи чланова пољопривредних газдинстава постају све разноврснији, као и фактори који на њих делују.

Почетком 80-их година прошлог века уочено је да дотадашња схватања о мешовитим газдинствима (*part-time farm*) не могу да дају одговоре на нека од кључних питања у вези са начином њиховог функционисања, између осталог, и због термилолошких проблема. Наиме, иако је већ тада било познато да постоји разлика између лица са мешовитим приходима (која уз своје основно занимање повремено раде у пољопривреди – *part-time farmer*), мешовитих газдинстава (*part-time farm*) и повремених или привремених пољопривреде (*part-time farming*), наука је и даље инсистирала на њиховим међузависностима. Тако су се лица која су осим пољопривреде имала и додатне активности, до 1980-их година у већини студија класификовала као мешовити пољопривредници (у српском жаргону „полутани“), а њихова газдинства као мешовита газдинства (са мешовитим приходима) и повременим пољопривредним активностима. Ова

лица су заправо радила више послова, али њихов рад на газдинству се суштински никако није могао сматрати „повременим“.

Насупрот њима, запослени у пољопривреди, који нису имали других активности ван газдинства, класификовани су као „чисти“ пољопривредници. Други видови радног ангажовања и прихода пољопривредника, који нису били директно везани за пољопривредну активност (услуге механизацијом, повремене туристичке услуге и сл.), нису били евидентирани ни разматрани. Генерално говорећи, мало (или никако) су узимане у обзир чињенице о стварној расподели укупног фонда радне снаге у домаћинству са газдинством, о обиму послова на газдинству и величини производње, о испомоћи у радној снази међу газдинствима и другим факторима који утичу на различите стратегије функционисања пољопривредних газдинстава.

Став да власници газдинстава који раде ван пољопривреде морају имати мали посед, бити ангажовани у неефикасним или знатно другачијим типовима пољопривредних активности у односу на чисте пољопривреднике, како је наука тада сматрала, није био тачан. Ипак, мешовити пољопривредници и њихова газдинства су третирани као посебна сеоска класа, како од стране науке и струке, тако и од креатора аграрне политике. Сматрало се да се мешовита газдинства одликују мањим поседима, да су мање ефикасна и да су у сталној транзицији на путу ка нестајању и напуштању пољопривреде. Иако су многа мешовита газдинства имала неке од наведених карактеристика, изразита већина њих имала је исти начин прерасподеле рада и капитала као и газдинства са чистим пољопривредним приходом. Овакав став је преовладавао чак и када је постало јасно да се мешовити и чисти пољопривредници и њихова производња незнатно разликују у погледу производних карактеристика, начина коришћења земљишта и агротехнике и сл.

Полазећи од наведених термилошких недоследности и концепцијских заблуда, јавила се потреба да се дефинишу нове варијабле за анализу социоекономске структуре газдинстава и радне снаге, које би имале универзални значај, биле мерљиве и упоредиве. Крајем 1980-их и почетком 1990-их година почиње да се најпре термилошки, а касније и методолошки, раздваја диверзификација активности чланова газдинства (диверзификација активности и прихода газдинства) од формалне запослености носиоца газдинства на пословима који су плаћени у конвенционалном смислу (плуриактивност власника газдинства). Ово је био велики напредак, посебно у смислу отварања нових перспектива за истраживања запослености и улога чланова у домаћинству. Диверзификација активности на газдинству, као нови модел сагледавања економије газдинства, омогућава да домаћинство сагледамо као јединицу производње и репродукције, базирану на земљишном поседу, али не искључиво на пољопривреди као делатности. Активност власника газдинства престала је да буде пресудна у одређивању социоекономског статуса газдинства и обрасца активности домаћинства.

Услед различитих методолошких ограничења, универзална листа индикатора који описују рад у пољопривреди и на газдинству, као и структуру прихода са газдинства, до данас није уобличена. Међународне институције и организације које се баве овим темама прилагођавају своје анализе доступним изворима података из званичних националних статистичких извора.

2.1. Радна снага, приходи и социоекономска структура пољопривредних газдинстава у различитим статистичким изворима

Доступност и обухват званичних података о запослености у пољопривреди, радној снази пољопривредних газдинстава и њиховој социоекономској структури, током протеклог века у Србији често су се мењали. Ове промене биле су с једне стране последица методолошких усаглашавања са међународним стандардима и усавршавања статистичког система, док су с друге стране утицај имали и друштвено-политички процеси и промене у третману породичних газдинстава од стране друштвене заједнице (посебно у другој половини XX века). Ипак, континуитет праћења основних демографских и социоекономских карактеристика чланова породичних пољопривредних газдинстава у Србији задржан је у свим пописима пољопривреде и пописима становништва, од 1948. године до данас.

У овом поглављу дат је приказ различитих доступних званичних извора података о запослености у пољопривреди, радној снази на газдинствима и социоекономској структури домаћинстава са газдинством. За сваки од њих дат је кратак опис примењеног методолошког приступа, а на местима где је то могуће и промене настале протеклих деценија. Детаљне методолошке напомене и тумачења дефиниција за сваки поменути извор могу се наћи у цитираним публикацијама Републичког завода за статистику.

Пописи пољопривреде 1960. и 1969.

Први општи попис пољопривредних газдинстава на територији Србије спроведен је 31. марта 1931. године, у оквиру светског пописа пољопривреде. Након другог светског рата, први попис пољопривреде извршен је 1949. године². Овим пописом, као и у свим наредним годинама до 1953. године, пописивана је стока, а само су у Попису 15. јануара 1951. године, поред стоке, прикупљени и основни подаци о земљишту, структури сетвених површина и пољопривредним машинама и оруђима.

Попис пољопривредних газдинстава 1960. године други је општи попис пољопривреде и до објављивања резултата Пописа пољопривреде 2012. био је најбогатији извор података о пољопривреди Србије, у којем је значајна пажња била посвећена и радној снази на газдинству. Пописом су била обухваћена сва индивидуална пољопривредна газдинства, изузимајући она чији су власници живели на територији великих градова.

Основни скупови радне снаге који се могу наћи у овом извору су:

1. *укупно становништво на газдинству* – ова категорија се разликује од „пољопривредног становништва“ из Пописа становништва утолико што укључује лица која живе на газдинству а не раде у пољопривреди, али не обухвата лица запослена у пољопривреди која не живе на газдинству;
2. *радна снага газдинства* (пољопривредници) – лица која редовно обављају пољопривредне радове (врло детаљан списак шта се сматра пољопривредним радовима, полазећи од основне обраде земљишта до руковођења, планирања и надзора при чему нису укључени они који живе на газдинству а запослени су на пољопривредним добрима);
3. *основна радна снага газдинства* – добија се одузимањем од укупне радне снаге газдинства свих лица млађих од 15 година, и старијих од 55 за жене, односно 60 за мушкарце;
4. *укупна радна снага на газдинству* – сва радно активна лица која живе на пољопривредном газдинству, са било којим активним занимањем (пољопривредним или непољопривредним);
5. *за рад способно становништво* – потенцијална, максимално доступна радна снага на газдинству; збир укупне радне снаге на газдинству и домаћица способних за рад.

Типови породичних газдинстава према изворима прихода и активности чланова били су дефинисани у овом попису, и то тако што су газдинства раздвојена на она која немају пољопривредну радну снагу, са члановима који имају запослење ван газдинства и са члановима који немају стално запослење ван газдинства. Оваква релативно упроштена слика о социоекономској структури газдинстава делимично се може приписати чињеници да је у то време процес напуштања пољопривреде као занимања био везан са миграцијама у градове, док је преостала радна снага на газдинству услед ниског степена механизације радних процеса била више ангажована на пољопривредним пословима. Самим тим, различити аспекти и специфичности рада у пољопривреди и на газдинству нису били препознати као посебно значајан феномен.

Интересантно је да су додатни приходи са газдинства већ у то време били препознати као значајан сегмент економије газдинства, те су у овом попису посебно издвојена газдинства чији чланови раде на „узгредним делатностима на индивидуалним пољопривредним газдинствима“ као што су: превоз за друге, ковачко-коларски послови, печење креча и цигле, израда дрвених предмета, ткање сукна и платна и израда ћилима и

² „Попис стоке, живине, кошница, воћних стабала и чокота винове лозе према стању 15.1.1949.“

простирки. Ова спецификација делатности даје нам увид у то како је изгледала сеоска економија Србије у то време, и које су то пратеће активности уз пољопривреду практиковане на породичним газдинствима у то време. Од укупно пописаних 1.092.762 индивидуална газдинства у Србији, њих 738.445 (68%) имало је додатну активност на газдинству (табела 1). На пословима око додатних активности било је укључено 921.985 пољопривредника, односно 37% радне снаге на газдинствима.

У Попису пољопривредних газдинстава из 1960. године пажња је била посвећена и профилу управника газдинстава, и то тако што су издвојена газдинства чији су носиоци повремено активни ван газдинства, стално запослени ван газдинства, пољопривредни радници, приватни пољопривредници, власници занатских радњи и радници или службеници (табела 2).

Све наведено указује да су многе од категорија радне снаге и типова радног ангажовања на газдинству које се користе у Попису пољопривреде 2012. биле већ тада уочене и регистроване, иако у другачијој форми и контексту.

Пратећи препоруке ФАО, 1969. је спроведен Попис индивидуалних пољопривредних газдинстава по истој методологији као и 1960, али не свих јединица већ на узорку од 17% газдинстава. Овај попис такође није узимао у обзир газдинства чији су власници живели у великим градовима, а обележја радне снаге и социоекономске структуре газдинстава која су се пратила била су иста као у Попису из 1960.

Табела 1. Бављење узредним делатностима на индивидуалним пољопривредним газдинствима, Република Србија, 1960.

	Газдинства на којима се чланови баве						Пољопривредници који се баве					
	превозом за друге	ковачко-кола-рским пословима	печењем креча и цигле	израдом дрвених предмета	ткањем сукна и платна	израдом ћилима и простирки	превозом за друге	ковачко-кола-рским пословима	печењем креча и цигле	израдом дрвених предмета	ткањем сукна и платна	израдом ћилима и простирки
Србија	18.079	5.656	7.519	11.507	388.442	307.242	18.653	6.143	10.105	13.021	484.846	389.217

Извор: Савезни завод за статистику СФРЈ, Попис пољопривреде, књига 2, Београд 1967.

Табела 2. Лица која управљају индивидуалним пољопривредним газдинствима по занимању, Република Србија, 1960.

	Пољопривредници који повремено раде ван газдинства		Стално запослени ван газдинства			Лица која управљају газдинством по занимању						
						укупно	пољопривредници			непољопривредници		
	укупно	у пољопривреди	укупно	мушки	који раде и на свом газдинству		укупно	свега	пољопривредни радници	приватни пољопривредници	свега	власници занатских радњи
Србија	250.408	190.597	451.691	406.532	224.558	1.092.762	917.169	46.752	870.417	175.594	19.187	156.407

Извор: Савезни завод за статистику СФРЈ, Попис пољопривреде, књига 2, Београд 1967.

Пописи становништва, домаћинства и станова

Попис становништва³ се спроводи од 1921. године једном у десет година и до појаве Анкете о радној снази био је једини званични извор података о запослености у пољопривреди којом је била обухваћена и запосленост на породичним пољопривредним газдинствима. На основу овог извора било је могуће пратити и различите социоекономске и демографске карактеристике чланова породичних газдинстава и типове газдинстава према изворима прихода њихових чланова.

³ У 1991. години Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава – у оквиру овог пописа спроведен је и делимични попис пољопривреде, који није био упоредив с пописима из 1960. и 1969, јер је број питања која су се односила на пољопривреду био знатно мањи.

Табела 3. Исказивање података о економски активном становништву у пољопривреди у пописима 1948–2011, Република Србија*

Године пописа	1948 ⁴	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Примењена дефиниција	Пољопривредници с приватним поседом Пољопривредници – чланови сељачке радне задруге Рибари	пољопривредници	пољопривредници, рибари и шумарски радници	пољопривредни и сродни радници	пољопривредни и сродни радници	пољопривредни и сродни радници	радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	пољопривредници, шумари, рибари и сродни
Број лица	2.860.222	2.248.964	2.010.754	1.749.006	1.292.735	890.586	504.685 +24.551**	271.195 +45.110**

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, РЗС

* Без података за Косово и Метохију

** Једноставна занимања у пољопривреди

У пописима 1953, 1961. и 1971. године у пољопривредно становништво су укључивана активна лица која су обављала занимање у делатностима: пољопривреда, рибарство и водопривреда, као и сва лица чији су издржаваоци радили у овим делатностима. У пописима 1981, 1991. и 2002. пољопривредно становништво није издвојено преко обележја делатност, него преко занимања (РЗС, 2014).

Приликом обраде резултата Пописа становништва из 2011. године, напуштена је пракса одвојеног исказивања индикатора о броју домаћинстава са газдинством, па самим тим карактеристике радне снаге на газдинству нису одвојено исказане (што је била пракса претходних пописа). Подаци о занимању у овом попису прикупљани су и исказани за сва пописана економски активна лица стара 15 и више година која обављају занимање. Максимална старосна граница није дефинисана због чињенице да лица могу да буду економски активна и након изласка из радног контингента (15–64 године), што се посебно односи на активност у пољопривреди⁵.

Када је реч о изворима прихода домаћинстава, па тако и оних са газдинством, подаци се могу упоредно пратити почев од 1961. године. У пописима становништва пописивана су домаћинства, а поседовање земљишта, стоке и слично, јесу обележја домаћинстава на основу којих је током обраде пописне грађе извођен индикатор да ли је домаћинство са газдинством или без. На основу тога, било је могуће извести различите демографске и социоекономске карактеристике чланова газдинстава. Важно је скренути пажњу да се подаци о броју домаћинстава са газдинством у попису становништва односе на сва газдинства, независно од типа и величине насеља, што није случај са Пописом пољопривредних газдинстава из 1960. и 1969. године.

Упоредивост података о типовима домаћинстава са газдинством између појединих пописа могућа је само делимично, при чему се морају имати у виду разлике у одабиру критеријума за разврставање домаћинстава:

- У Попису 1948. године, цело домаћинство је сматрано пољопривредним, односно непољопривредним зависно од занимања старешине домаћинства.
- У Попису 1953. постављано је директно питање о изворима прихода. Пољопривредним домаћинством је сматрано оно домаћинство које преко половине укупног радног времена свих одраслих чланова домаћинства троши на радове у пољопривреди. Иако је критеријум био објективан, у примени је могло доћи до грешака услед субјективне процене утрошка радног времена.

⁴ У Попису 1948. занимање се односило на „главно занимање појединца“, односно занимање које је лицу доносило највећи део прихода. У оквиру питања о занимању таксативно је набројано 12 главних група занимања, а лица су сама одређивала групу којој њихово занимање припада, тако да је често уписивано звање појединца, а не његово тренутно занимање. Ова недовољно прецизна упутства довела су до тога да је готово целокупно женско становништво старије од 14 година из пољопривредних домаћинстава укључено у пољопривредник, а број радника смањен је у корист броја службеника (РЗС, 2014).

⁵ Категорију економски активних лица која обављају занимање чине лица која су у недељи пред Попис бар један сат обављала било какав плаћени посао (у новцу или у натури), независно од тога да ли лице има формално-правни уговор о запослењу, само усмени договор са послодавцем или самостално обавља посао; укључена су и лица која имају овако описан посао, али су из објективних разлога била спречена да га обављају у референтној недељи (због болести, годишњег одмора, штрајка и слично) (РЗС, 2014).

- Пописом из 1961. године извршено је разврставање на основу активности и занимања свих чланова домаћинства. Ако је већина активних чланова у пољопривреди, онда је и домаћинство „пољопривредно“, ако је подједнак број активних у пољопривреди и ван ње, домаћинство је „мешовито“ и, најзад, уколико сви чланови домаћинства своје приходе остварују ван пољопривреде, домаћинство је „непољопривредно“.
- У Попису 1971. године, домаћинства су разврставана према делатности у којој активни чланови обављају занимање, односно остварују приходе.
- У пописима 1981, 1991. и 2002. разврставање домаћинстава према изворима прихода вршено је на основу занимања активних чланова домаћинства на: а) пољопривредна; б) непољопривредна; в) мешовита и г) домаћинства без прихода.
- У Попису из 2011. типови домаћинстава према изворима прихода изведени су на основу одговора на питање о изворима средстава за живот у последњих годину дана за сваког члана домаћинства. За лица којима је главни извор средстава за живот зарада или друга примања на основу рада, као додатни критеријум коришћена је информација о томе да ли то лице обавља пољопривредно или непољопривредно занимање⁶.

Табела 4. Извор прихода и активности чланова пољопривредних газдинстава у Републици Србији¹, у пописима 1991. и 2002.

Година	Индивидуални пољопривредници	Активни чланови ван свог газдинства	Чланови са личним приходом	Издржавани чланови
1991	806.393	759.132	342.148	1.199.199
2002	454.734	705.070	526.232	845.238

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, РЗС

¹ Без података за Косово и Метохију

Табела 5. Домаћинства у Републици Србији према изворима прихода, по пописима 1961–2011.¹

Година	Укупно	Извори прихода ³		
		пољопривреда	мешовити извори	непољопривреда
1961	1.776.637	808.604	85.076	883.141
1971 ²	2.059.931	618.988	275.872	1.164.892
1981	2.339.877	357.454	316.746	1.665.454
1991 ³	2.408.287	269.952	268.578	1.824.754
2002 ⁴	2.521.190	163.971	147.967	2.072.977
2011 ⁴	2.487.886	68.242	734.206	1.617.396

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, РЗС

¹ Без података за Косово и Метохију

² Разлику до укупно чине остала домаћинства која нису обрађена због техничких грешака у припреми грађе.

³ Разлику до укупно у 1991. чине домаћинства са „осталим“ приходима.

⁴ Разлику до укупно у 2002. и 2011. чине домаћинства без прихода.

⁶ У зависности од врсте прихода свих чланова домаћинства који нису издржавана лица, домаћинства су груписана на: домаћинства са приходима од обављања пољопривредног занимања, б) домаћинства са приходима од обављања непољопривредног занимања, в) домаћинства са приходима од пензије, г) домаћинства са приходима од социјалних примања, д) домаћинства са другом врстом прихода (приход од имовине или стипендија/студентски кредит или зајам/уштеђевина или новчана накнада за незапослена лица или остало), ђ) домаћинства са мешовитим приходима (чланови домаћинства имају различите изворе средстава за живот), ж) домаћинства без прихода (ниједан члан домаћинства не остварује приходе, тј. сви чланови су издржавана лица).

Табела 6. Домаћинства са пољопривредним газдинством у Републици Србији према изворима прихода, 1991. и 2002.¹

Година	Извори прихода домаћинства са пољопривредним газдинством				
	укупно	из пољопривреде	из непољопривреде	мешовити приходи	остали приходи
1991	963.378	255.444	441.553	253.191	13.190
2002	778.891	138.738	484.961	127.990	27.202

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, РЗС

¹ Без података за Косово и Метохију

Описани модели приказивања пописних резултата били су примерени тада важећим научним ставовима о газдинствима са мешовитом економијом и приходима њихових чланова описаним у претходном поглављу. Будући да међународни стандарди у том погледу нису били дефинисани, примењиване систематизације су биле резултат препознатих национално специфичних индикатора за опис преовлађујућих типова домаћинства са газдинством у одређеним периодима развоја. Ови индикатори, и на њима засноване типологије, били су основни показатељи социоекономских аспеката структурних промена на породичним пољопривредним газдинствима у претходним деценијама.

Оквир 1: Дефиниције и објашњења појмова примењених у обради резултата Пописа становништва, домаћинства и станова

Пољопривредно становништво, по Међународној стандардној класификацији занимања МСКЗ-88 (International Standard Classification of Occupations – ISCO –88), чине лица која су по занимању: радници у пољопривреди, рибарству и шумарству (произвођачи за тржиште), пољопривредници (произвођачи за сопствене потребе) или физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни, као и сва лица која су од њих издржавана.

Активно пољопривредно становништво које обавља занимање чине лица стара 15 и више година, која наведена занимања обављају у радном односу или самостално (на свом, породичном или туђем имању и сл.) и на тај начин стичу средства за живот.

Индивидуални пољопривредници су лица стара 15 и више година која самостално обављају занимање, на свом или на туђем пољопривредном газдинству.

Издржавано пољопривредно становништво чине лица која немају сопствене приходе, или их немају у довољној мери, па их издржавају лица која обављају пољопривредно занимање. Чине их: домаћице које издржавају пољопривредници, деца предшколског узраста и ученици основне школе које издржавају пољопривредници, ученици средње школе и студенти које издржавају пољопривредници под условом да не обављају занимање, да нису пријављени заводу за тржиште рада или да самостално не траже посао.

Активни чланови ван свог газдинства

Чланови са личним приходом

Према радном ангажовању својих чланова, пољопривредна газдинства су подељена на следеће типове:

Пољопривредна газдинства – она газдинства у којима сви приходи потичу од индивидуалних пољопривредника на газдинству.

Непољопривредна газдинства – она газдинства у којима приходи потичу од члана, односно од чланова газдинства који обављају непољопривредна занимања или обављају неко пољопривредно занимање али ван свог или породичног газдинства или, пак, приход потиче од пензије, од друге имовине, социјалне помоћи или неке друге врсте сталних примања.

Мешовита газдинства су она у којима се истовремено остварују и приходи који карактеришу пољопривредна и приходи који карактеришу непољопривредна газдинства.

Газдинства без прихода су газдинства у којима је непознат извор прихода или приход потиче од издржавалаца (укључујући и правна лица) који нису чланови газдинства.

Извор: РЗС (2002): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, Пољопривреда – књига 2; Београд

Према резултатима Пописа становништва 2011. године, укупан број економски активног становништва које обавља занимање пољопривредника, шумара и рибара износио је 271.195. Наведена цифра односи се на лица стара 15 и више година која „обрађују поља, гаје усеве, сакупљају самоникле биљке и плодове, чувају и користе шуме, гаје и лове животиње, производе прђизводе животињског порекла, узгајају и лове рибу како би обезбедили храну, становање и приходе за себе и своје домаћинство (земљорадници за сопствене потребе, пољопривредни произвођачи, сточари, воћари, пчелари, баштовани, дрвосече, шумари и слично“(РЗС, 2014). Ако бисмо посматрали активна лица која су радила у Сектору А (значи преко делатности) број активних пољопривредника био би 340.186.

Анкета о радној снази

Анкета о радној снази се у Републици Србији у континуитету спроводи од 2004. године, као полугодишње истраживање (април, октобар). Упркос томе што АРС обезбеђује велики број информација о стању на тржишту рада, способност овог извора да пружи информације о запошљавању у пољопривреди веома је ограничена. Наиме, у погледу запослености у пољопривреди, АРС обезбеђује само податке о броју запослених лица, према полу и према старосним групама. Остала обележја запослености у пољопривреди (значај породичног посла, повремени рад у пољопривреди и привремени рад на пословима у пољопривреди) нису покривени овом анкетом. Из тог разлога, иако су подаци АРС мање информативне моћи, они се у недостаку Анкете о структури газдинстава (*Farm Structure Survey – FSS*) могу сматрати одговарајућим извором, тим пре што су ови подаци међународно упоредиви.

Према АРС-у, запослена лица су лица која су најмање један сат у посматраној седмици обављала неки плаћени посао (у новцу или натури), као и лица која су имала запослење, али која су у тој седмици била одсутна с посла. У запослена лица, поред лица која имају заснован радни однос и раде у предузећу, установи или у другој врсти организације или раде као приватни предузетници, укључују се и индивидуални пољопривредници, помажући чланови у домаћинству, као и лица која су обављала неки посао који су самостално пронашла и уговорила (усмено или писмено) без заснивања радног односа и којима је тај рад представљао једини извор средстава за живот. Према томе, у Анкети се не узима у обзир формални статус лица које се анкетира, него се радни статус тог лица одређује на основу стварне активности коју је оно обављало у посматраној седмици.

Према подацима Анкете о радној снази у години Пописа становништва (2011) у пољопривреди је било запослено 478.111 лица, што је значајно више од броја који је регистрован Пописом становништва (271.195). Претпоставља се да је овако велика разлика у подацима ова два извора последица тога што АРС користи пондере на бази Пописа становништва из 2002, у којој је био дупло већи контингент пољопривредног становништва које обавља занимање него што је то у последњем попису становништва.

Попис пољопривреде 2012.

Пописом пољопривреде из 2012. уведени су нови индикатори за праћење радне снаге у пољопривреди, који значајно одступају од раније примењиваних. Самим тим, онемогућена су директна поређења са резултатима претходних пописа становништва и пољопривреде.

Попис пољопривреде 2012. је концепцијски постављен тако да прати рад на газдинству, много више него што је усмерен на социоекономске карактеристике радне снаге. Исто тако, типови газдинстава се исказују кроз активности чланова газдинства према месту на којем се оне одвијају, док су секторске поделе активности чланова газдинства у другом плану.

Основни скупови индикатора радне снаге на пољопривредним газдинствима према Попису пољопривреде 2012. су:

1. бројно стање чланова газдинства који су имали пољопривредну активност и стално запослених лица на газдинству,
2. обим рада уложеног у пољопривредну активност на газдинству изражен кроз број ГРЈ,
3. профил радног ангажовања на газдинству и у пољопривреди (носилац, управници газдинстава, стално запослени на газдинству, чланови породице и рођаци који су обављали пољопривредну активност на газдинству, сезонска радна снага и радна снага под уговором).

Када је реч о социоекономској структури газдинстава, на основу података Пописа 2012, могуће је пратити следеће поделе пољопривредних газдинстава:

1. према правном статусу – породична пољопривредна газдинства, газдинства правних лица, газдинства предузетника);
2. газдинства само са пољопривредним активностима, где ниједан члан нема другу активност која доноси приход;
3. газдинства с другим активностима у вези са газдинством које су доносиле приход, тј. активностима које нису пољопривредне активности на газдинству, које имају економски утицај на газдинство и за које се користе ресурси газдинства;
4. газдинства с другим активностима које нису везане за газдинство – чији најмање један члан остварује приход у непољопривредним делатностима.

Табела 7. Класификација активности породичних газдинстава

Пољопривредне активности	Друге активности на газдинству које доносе приход	
<p>Рад на пољу</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ орање ▶ сетва ▶ сакупљање сена ▶ жетва ▶ одржавање воћњака и винограда ▶ брање воћа и грожђа и сл. <p>Гајење животиња</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ припрема и дистрибуција хране ▶ мужа ▶ брига о животињама и сл. <p>Организација и реализација производње</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ куповина ▶ продаја производа газдинства ▶ одржавање пољопривредних зграда ▶ припрема и продаја сопствених пољопривредних производа на пијаци и сл. ▶ Производња вина од сопственог грожђа 	<p>Директно у вези са газдинством</p> <p><i>обављају се на газдинству</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ туризам ▶ народна радиност ▶ прерада пољопривредних производа за продају и сл. <p><i>не обављају се на газдинству</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ пољопривредни и непољопривредни рад по уговору (рад са сопственим машинама) и сл. 	<p>Нису директно у вези са газдинством</p> <p><i>обављају се на газдинству</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ пружање услуга на газдинству ▶ фризер ▶ кројач ▶ давање часова и сл. ▶ обављање неке регистроване делатности ▶ пољопривредна аптека ▶ трговинска радња и сл. <p><i>не обављају се на газдинству</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ остали рад у формалном и неформалном запослењу, у: ▶ банци ▶ фабрици ▶ администрацији ▶ просвети и сл.

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012, Методолошко упутство

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године, број чланова газдинстава⁷ и стално запослених⁸ на газдинствима је 1.442.628 лица, од којих је 421.016 носилаца газдинства и 537.479 чланова њихових газдинстава обављало пољопривредну активност, при чему је укупно 243.380 носилаца и чланова било ангажовано у еквиваленту пуног радног времена током целе године (ГРЈ=100%).

Наведени подаци, иако на први поглед знатно другачији од података Пописа становништва, ипак су конзистентни. Наиме, Попис пољопривреде је обухватио домаћинства са газдинством величине преко 0,5 ха КПЗ и/или изнад одређеног броја стоке, чиме је из обраде искључено 108.230 домаћинстава (односно рад њихових чланова) која су обављала пољопривредну активност, али нису задовољила услов за газдинство. Према подацима Пописа становништва, број запослених у пољопривреди је 271.195, уз још 45.110 лица која су обављала једноставна занимања у пољопривреди, као и 220.121 лице које су издржавали пољопривредници, а за која је извесно да највећи број њих има повремено радно ангажовање на газдинству⁹.

⁷ Носилац газдинства, његови чланови породице и рођаци који су радили на газдинству, без обзира на то да ли на њему живе и да ли су на неки начин плаћени за свој рад.

⁸ Сва лица која редовно обављају рад на газдинству и за то добијају надокнаду (у виду новца или у природи) од стране газдинства, а нису чланови породице носиоца газдинства нити рођаци.

⁹ Ако би се запосленост исказала преко делатности, број активних лица која су радила у Сектору А према Попису становништва 2011. број активних пољопривредника био би 340.186.

Оквир 2: Дефиниције и објашњења појмова примењених и обради резултата Пописа 2012.

Носилац газдинства – Физичко лице које је економски и правно одговорно за рад газдинства и на чије име се води газдинство, односно лице које преузима ризике рада.

Управник или менаџер газдинства – Лице које доноси дневне одлуке и организује пољопривредну производњу на газдинству. То може бити руководилац производње или, у случају да има више руководилаца различитих видова пољопривредне производње, лице које је одговорно за организацију целокупне пољопривредне производње на газдинству. На газдинству може бити само један менаџер.

Стално запослени на газдинству – Сва лица која редовно обављају рад на газдинству и за такав рад добијају надокнаду (у виду новца или у природи) од стране газдинства, а нису чланови породице носиоца газдинства нити рођаци, без обзира на то да ли за њихово ангажовање газдинство уплаћује доприносе (да ли су пријављени одговарајућим службама или не).

Сезонски ангажована лица – Лица која нису чланови газдинства нити су стално запослена на газдинству, која су повремено (сезонски) ангажована на газдинству, уз новчану или било коју другу врсту надокнаде или бесплатно (нпр. моба, рад ученика и студената на школским газдинствима, рад затвореника и сваки други неплаћени рад). **Чланови газдинства** – Подразумевају се: носилац газдинства који је обављао пољопривредну активност на газдинству у 2011/2012. години, чланови породице и рођаци носиоца газдинства (венчани или невенчани супружник, деца, родитељи, фамилија стечена браком или усвојени чланови, као и браћа и сестре носиоца газдинства и супружника), који су радили на газдинству у 2011/2012. години, без обзира на то да ли станују на газдинству (да ли припадају другом домаћинству) и да ли су за свој рад на газдинству на неки начин плаћени или не.

Ангажована радна снага – Обухвата чланове газдинства, стално запослене на газдинству, сезонску радну снагу и радну снагу ангажовану на основу уговора и изражена је у годишњим радним јединицама.

ГРЈ – Јединица мере која представља количину људског рада утрошеног за обављање пољопривредне делатности на газдинству. Ова јединица представља еквивалент рада једног лица, тј. пуно радно време у једној години: осам сати дневно, 225 радних дана.

Рад на основу уговора у области пољопривреде – Подразумева се рад у пољопривреди уз коришћење радне снаге са газдинства и машина и опреме који припадају газдинству уз надокнаду, нпр. пружање услуга сопственим машинама (комбајнирање, орање и сл.).

Рад на основу уговора у другој области – Подразумева се рад ван пољопривреде уз коришћење радне снаге са газдинства и машина и опреме који припадају газдинству уз надокнаду, нпр. чишћење снега, еколошки сервис и сл.

Друге профитабилне активности у вези са газдинством – Друге активности у вези са газдинством које су доносиле приход, тј. активности које нису пољопривредне активности на газдинству, које имају економски утицај на газдинство и за које се користе ресурси газдинства: земљишне површине, пољопривредне зграде, машине, опрема, радна снага или пољопривредни производи и сл. Ове активности могу да се обављају на газдинству (нпр. туризам, народна радиност, прерада пољопривредних производа за продају – осим прераде грожђа ради производње вина у случају да је количина прерађеног грожђа искључиво или углавном из сопствене производње и сл.) или ван **газдинства (пољопривредни и непољопривредни рад по уговору, нпр. рад сопственим комбајном и сл.)**.

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012

Осим тога, честа је пракса да се рад у пољопривреди потцењује, не пријављује и не евидентира, посебно за чланове малих газдинстава који су често пензионисана лица и као такви се изјашњавају, што додатно отежава креирање прецизне слике о запослености у пољопривреди и пољопривредној радној снази. Немогућност поређења података Пописа пољопривреде 2012. и АРС проистиче из тога што се у Попису пољопривреде подаци прикупљају за носиоца газдинства без обзира на то да ли је у посматраној пољопривредној години обављао пољопривредне активности или не, што према методологији АРС-а није случај. Наиме, у АРС лице се изјашњава да ли је обављало неки плаћени посао (у новцу или природи), у овом случају у пољопривреди, барем један час у посматраној седмици.

Табела 8. Запосленост у пољопривреди у различитим статистичким изворима

Карактеристике	Анкета о радној снази	Попис пољопривреде и Анкета о структури газдинстава (ИСПГ)	Попис становништва, домаћинства и станова
Учесталост спровођења истраживања	Спроводи се квартално као редовно истраживање.	Спроведен 2012. године и спроводиће се на сваких 10 година. У форми анкетног истраживања – предвиђено за 2016. годину и спроводиће се на сваке 3 године.	Једном у декади
Референтни период (период посматрања)	Календарска седмица која претходи анкетирању и која почиње понедељком, а завршава се недељом.	Последњих 12 месеци од дана критичног момента Пописа (од 1. октобра 2011. до 30. септембра 2012, тј. пољопривредна година).	Недеља која је претходила Попису (од 24. до 30. септембра 2011. године).
Обухват	Само приватна домаћинства	Сва пољопривредна газдинства: ППГ+ПЛИП	Сва домаћинства
Дефиниције	Лица стара 15 и више година, запослени и незапослени (демографске, социоекономске, образовне и друге карактеристике становништва у свакој од ових категорија).	– носилац газдинства, чланови породице и рођаци носиоца газдинства; – запослена радна снага на газдинству; – сезонски ангажована лица и лица ангажована на основу уговора	Лица стара 15 и више година

Извор: Систематизација аутора према методолошким напоменама РЗС

2.2. Упоредивост статистичких података о радној снази и приходима газдинстава са међународним изворима

Потреба поређења основних перформанси радне снаге и прихода пољопривредних газдинстава у Србији са другим земљама отвара питање међународне упоредивости података. Будући да се поређења најчешће врше са земљама ЕУ-28 и другим балканским суседима, у наставку се даје преглед Евростат методологија за праћење радне снаге и запослености у пољопривреди.

Анкета о структури газдинстава – АСГ (*Farm Structure Survey – FSS*) – Ово истраживање се спроводи у форми пописа пољопривреде сваких десет година (последњи попис је спроведен у 2010. години, а у неким државама чланицама 2009), док се као анкетно истраживање на узорку спроводи сваке 2 или 3 године (последњи пут у форми Анкете спроведен је 2013).

Према овом извору, радна снага на газдинству укључује сва лица која имају завршено обавезно образовање (у принципу, лица која су старија од 15 година), која су радила на газдинству током последњих 12 месеци у односу на референтни дан истраживања, при чему то може бити нередовни или редовни посао. Радна снага на газдинству изражава се бројем лица (само редовна радна снага) и у годишњим радним јединицама (ГРЈ) (редовне и нередовне/повремене радне снаге). АСГ се фокусира на пољопривредна газдинства већа од једног хектара коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ), док су газдинства са мање од једног хектара КПЗ покривена само ако њихова тржишна производња прелази одређене прописане прагове¹⁰.

¹⁰ Члан 2, Анекс II Регулативе (ЕЦ) бр. 1166/2008. Ова регулатива земљама чланицама даје слободу да саме изаберу праг за дефиницију газдинства држећи се наведеног принципа.

Према Стратегији развоја статистике пољопривреде у Републици Србији у периоду од 2013. до 2018. године, предвиђа се да ће се Анкета о структури газдинстава у Републици Србији увести од 2016. године.

Економски рачун пољопривреде – ЕРП (*Economic Accounts for Agriculture – EAA*) пружа детаљне информације за потребе анализе производних процеса и прихода од пољопривреде. На основу ових података утврђује се: вредност производње, вредност међуфазне потрошње, субвенције и порези итд. Утрошени рад у пољопривреди (*Agricultural Labour Input – ALI*) такође је саставни део сета података који се објављују у оквиру ЕРП.

У ЕРП се АЛИ мери у ГРЈ, при чему се прави разлика између плаћених и неплаћених ГРЈ. У већини држава чланица АСГ је главни извор за податке о АЛИ. На бази података из АСГ, одвојено се обрачунавају неплаћене ГРЈ, које се односе на рад чланова газдинства (носиоци и чланови породице), и плаћене ГРЈ које се односе на ангажовање непородичне радне снаге (редовне и повремене). У годинама када се не спроводи АСГ на нивоу ЕУ, АЛИ подаци се процењују коришћењем других националних извора података, као што је АРС. По правилу, висина АЛИ је обично већа од оне исказане у АСГ, јер се у ЕРП укључује и улаз рада пољопривредних јединица испод прага који се узима у АСГ, као и рад утрошен на пољопривредне услуге, на одвојиве секундарне активности и лов.

Предвиђа се да ће се у Србији Економски рачун пољопривреде успоставити до краја 2017. године.

Национални економски рачуни/ Систем националних рачуна – НЕР (*National Economic Accounts – NEA*) Запосленост у националним рачунима је резултат који се добија интеграцијом података из више извора (анкете о радној снази, пописа становништва, регистри запошљавања, порески регистри и сл.). Због чињенице да се користе различити извори података, као и услед концептуалних разлика (различити географски обухвати и прагови), процењени подаци о запослености у НЕР-у могу се разликовати од резултата других истраживања, посебно из АРС-а. Запосленост у националним рачунима обухвата сва лица укључена у неке производне делатности, углавном се исказује у броју лица и сати рада, разликује запослене и samozапослене и раздваја их према економској активности.

У првом нивоу поделе (на 10 грана), пољопривреда је укључена у Сектор А, заједно са шумарством и рибарством (тзв. „примарни сектор“), што је и најкомплетнији скуп података о запослености. Ове три активности су раздвојене само када је класификација детаљније подељена на 64 гране (али на том нивоу детаљности подаци нису потпуни за све године и за све државе чланице и/или за све године у временској серији).

У Србији је тренутно подацима о запослености у НЕР-у обухваћена само радна снага у пољопривредним предузећима. Предвиђа се да ће се пун обухват инпута радне снаге успоставити до краја 2017. године.

Анкета о радној снази – АРС (*Labour Force Survey – LFS*) АРС запосленима сматра лица старости преко 15 година, која су током референтне недеље обављала посао, чак и само један сат недељно, за плату, профит или породични приход, укључујући и лица која нису била на послу, али су имала посао или посао са којег су привремено била одсутна (због болести, празника, обуке и сл.). Резултати АРС-а се изражавају бројем лица диференцираних према полу, старости, економској активности и сл. и користе се за израчунавање неких важних индикатора као што су стопе запослености и незапослености.

Упркос великом броју информација о запослености и незапослености које обезбеђује АРС, способност овог извора да пружи информације о запослености у пољопривреди веома је ограничена: на располагању је само број запослених, према полу и према старосним групама, док главне карактеристике запослености у пољопривреди (значај породичног посла, повремени и стални рад у пољопривреди) нису покривени АРС-ом. Из тог разлога, начелно, АРС подаци су мање поуздани и релевантни него АСГ.

У Србији се АРС спроводи у складу са МОР методологијом од 2004. године.

3. Структурне карактеристике руралних подручја и пољопривредних газдинстава према резултатима пописа становништва и пописа пољопривреде

3.1. Демографске промене и стање на руралном тржишту рада

Величина и структура радне снаге пољопривредних газдинстава, као и активности и прихода које њихови чланови остварују, одраз су не само економије газдинства, већ и ширих друштвених процеса који се одвијају у њиховом окружењу. При томе, посебан утицај на дистрибуцију радне снаге и приходе пољопривредних газдинстава имају демографски трендови, структурне карактеристике руралне/локалне економије и пољопривредних газдинстава као њиховог важног елемента.

Руралну економију генерално, па тако и економију породичних газдинстава, у Србији данас опредељују два процеса:

- демографско пражњење и последично погоршање старосне и образовне структуре становништва, услед чега нараста диспарат у конкурентности и продуктивности руралне радне снаге у односу на урбане регионе и
- задржавање вишкова индустријске радне снаге у породичној пољопривреди, што утиче на раст прикривене незапослености на газдинствима и успорава структурно реформисање пољопривредног сектора.

У овом поглављу анализирају се основни аспекти демографских промена у селима Србије и стање на руралном тржишту рада, који представљају основни оквир за сагледавање релевантних индикатора радне снаге пољопривредних газдинстава и диверзификације њихових прихода.

Демографске промене у руралним подручјима

Смер, интензитет и друга обележја демографских промена у руралним срединама значајно опредељују расположиви фонд рада на пољопривредним газдинствима, типове радног ангажовања у пољопривреди, као и низ других аспеката руралног тржишта рада. Анализа демографских индикатора руралних средина посебно добија на значају ако се има у виду да се радна снага у пољопривреди по правилу регрутује из редова радно способног становништва које је по свом социоекономском пореклу везано за село и пољопривреду, те да је рурална радна снага, посебно пољопривредници, генерално у нашим условима слабо мобилна.

Резултати Пописа 2011. године показују да су демографски трендови у Србији, посебно у њеним руралним подручјима, све неповољнији. У периоду 2002–2011, у Србији је дошло до значајног смањења укупног броја становника (за 4,15%), што је првенствено последица негативног природног прираштаја и одласка у иностранство (табела 9). Сеоско становништво је у овом периоду смањено за 311.139 становника (10,9%), по први пут опало на ниво испод 3 милиона, те данас чини 40,6% укупног становништва Србије. Највеће смањење становништва забележено је у сеоским насељима Региона Јужне и Источне Србије, где је за девет година број становника смањен за чак 19%. Регион Шумадије и Западне Србије је данас једини у Србији у којем више становника живи у сеоским него у градским насељима (52,6%).

Табела 9. Промене у броју становника, укупно, према типовима насеља и регионима, 2002–2011.

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
2002						
Укупно	7.498.001	1.576.124	2.031.992	2.136.881	1.753.004	...
Градска насеља	4.225.896	1.281.801	1.152.295	959.331	832.469	...
Остало	3.272.105	294.323	879.697	1.177.550	920.535	...
2011						
Укупно	7.186.862	1.659.440	1.931.809	2.031.697	1.563.916	...
Градска насеља	4.271.872	1.344.844	1.146.731	963.548	816.749	...
Остало	2.914.990	314.596	785.078	1.068.149	747.167	...
Индекс 2011/2002						
Укупно	95,9	105,3	95,1	95,1	89,2	...
Градска насеља	101,1	104,9	99,5	100,4	98,1	...
Остало	89,1	106,9	89,2	90,7	81,2	...
Сеоско становништво, %, 2002	43,6	18,7	43,3	55,1	52,5	...
Сеоско становништво, %, 2011	40,6	19,0	40,6	52,6	47,8	...

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

Трендови депопулације показују и родне разлике, с обзиром на то да је опадање броја становника руралних области нешто веће у женској него у мушкој популацији (табела 10). Ранија истраживања су указала да рурална женска популација напушта село у ранијем старосном добу и да чешће него мушко становништво трајно мигрира (Цвејић et al. 2010, Богданов, 2008, Комесаријат за избеглице и миграције, 2010). Разлог оваквих промена су веће могућности запошљавања женске радне снаге у терцијарном сектору на пословима који не захтевају висок ниво образовања (угоститељство, трговина и сл.), као и већа могућност економског збрињавања млађих мушкараца кроз радно ангажовање на сопственом газдинству. Значајно смањење жена у укупном руралном становништву, осим што нарушава родни баланс становништва у репродуктивном добу и могућност раста наталитета, утиче и на измене у производној структури пољопривреде. Примећено је да се у подручјима без довољно женске радне снаге бележи пад млечног сточарства, повртарства и других производних линија у којима су традиционално више ангажоване жене или сл.

Табела 10. Промене у броју становника, укупно, према типу насеља и полу, 2002–2011.

	Број становника		Разлика, %, 2002–2011
	2002	2011	
Република Србија			
Укупно	7.498.001	7.186.862	-4,1
Жене	3.852.071	3.687.686	-4,3
Мушкарци	3.645.930	3.499.176	-4,0
Градска насеља			
Свега	4.225.896	4.271.872	1,1
Жене	2.205.545	2.232.767	1,2
Мушкарци	2.020.351	2.039.105	0,9
Остала насеља			
Свега	3.272.105	2.914.990	-10,9
Жене	1.646.526	1.454.919	-11,6
Мушкарци	1.625.579	1.460.071	-10,2

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

Са становишта економског потенцијала руралних средина, пре свега у смислу расположиве радне снаге и њених карактеристика (здравља, образованости, потенцијала за рад, иновативности, предузетништва и др.), важно је имати у виду различите карактеристике становништва. Према низу ових релевантних карактеристика, рурално становништво показује неповољније карактеристике него урбано.

Промена старосне структуре становништва у периоду 2002–2011. указује на наставак процеса пада учешћа младих, уз истовремено повећање удела старих лица. Старосна структура становништва руралних области указује на мањи удео деце (0–14) која представљају будућу радну снагу, као и категорије младих (15–29), који представљају потенцијалну млађу радну снагу. Истовремено, већи је удео старијег становништва (65 и више година) које према дефиницијама званичне статистике излази из контингента становништва радног узраста, мада у условима руралне економије и даље у значајном проценту обавља економску активност (табела 11).

Табела 11. Старосна структура становништва у Републици Србији према типу насеља

Старосна група	Градска	Остала
Укупно	100	100
0–14	14,5	13,9
15–29	19,0	17,6
30–49	28,3	25,2
50–64	22,7	23,2
65+	15,6	20,1

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

Када се посматрају трендови промене броја становника према овим основним старосним кохортама, може се уочити да и у урбаној и у руралној популацији старосне категорије деце и млађе радне снаге показују значајно опадање, али и да је обим промене знатно израженији међу руралним становништвом (табела 12). У категорији радне снаге средње старости (30–49) тренд опадања броја становника је релативно умерен у урбаној популацији а веома изражен у руралној. Категорија старије радне снаге (50–64) једина бележи позитиван пораст и у градској и у сеоској популацији (вероватно због уласка „baby boom“ генерације у овај старосни узраст), да би кохорта најстаријих показала супротне трендове – пораст у градској и опадање у сеоској популацији.

Табела 12. Процентуалне промене становништва за старосне кохорте, према типу насеља, 2002–2011.

Старосна група	Промена броја становника 2011. у односу на 2002, %	
	градска	остала
Укупно	100	100
0–14	-6,0	-21,6
15–29	-10,3	-16,1
30–49	-2,8	-15,7
50–64	20,0	13,3
65+	12,7	-10,0

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

Образовне карактеристике руралне популације неповољније су у односу на урбану (табела 13). Знатно већи удео у руралној популацији него у урбаној бележе особе без школе и оне које су завршиле само основну школу, а изразито је мали удео особа са вишим и високим образовањем. Посебно је неповољна образовна структура руралне женске популације, у којој готово трећину чине особе без школе, а више од половине нема никакве квалификације (без школе, незавршена и завршена основна школа). Ово је забрињавајућа чињеница са којом се морају суочити сва настојања економског оснаживања руралних жена.

Табела 13. Образовна структура становништва према типу насеља, 2011.

Показатељ	Градска		Остала	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене
Укупно	100	100	100	100
Без школе и незавршена ОШ	3,8	9,9	16,6	30,4
Завршена ОШ	14,2	17,7	28,0	27,6
Средња школа	58,2	49,4	49,1	36,0
Више и високо образовање	23,5	23,0	6,2	6,0

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

Различити демографски показатељи потврђују ове неповољне карактеристике руралног становништва – његову просечно већу старост, израженије процесе старења и неповољнији однос између становништва радног узраста, деце и старих (табела 14). Сваки пети становник села у Србији старији је од 65 година, док је у Региону Јужне и Источне Србије то сваки четврти. Коефицијенти старосне зависности у руралним подручјима, изузимајући подручје Војводине, указују да на сваког становника старијег од 65 година долази троје или мање оних у добу 15–65 година. С друге стране, однос младог и старог становништва показује да на сваких 100 становника старијих од 65 година долази само 69 оних млађих од 15 година (у Јужној и Источној Србији само 52!).

Табела 14. Различити демографски показатељи према типу насеља, 2011.

Показатељ	Градска	Остала
Просечна старост	41,3	43,6
Индекс старења ¹	107,3	144,3
Индекс зависности – укупан ²	43,0	51,5
Индекс зависности деце ³	20,7	21,1
Индекс зависности старих ⁴	22,3	30,4
Стопа морталитета	12,6	16,5
Просечан број чланова домаћинства	2,77	3,05

Извор: РЗС, Попис становништва у Републици Србији, 2011.

¹ Однос становништва старог 65 и више година према становништву 0–14.

² Однос становништва узраста 0–14 и 65 и више година према становништву радног узраста (15–64).

³ Однос становништва узраста 0–14 према становништву радног узраста (15–64).

⁴ Однос становништва старог 65 и више година према становништву радног узраста (15–64).

Рурално тржиште рада

Основни индикатори тржишта рада (стопе активности, запослености и незапослености) указују да у Србији током последње деценије нема великих разлика у овим показатељима између урбаних и руралних подручја, односно, да ови основни показатељи чак бележе нешто боље вредности за руралне средине (табела 15). Наиме, урбана подручја карактерише мање учешће активних и запослених у популацији радног узраста а веће учешће незапослених у активном становништву. Рурална популација радног узраста у поређењу са урбаном има више стопе активности и запослености и ниже стопе незапослености и неактивности¹¹. Разлог томе је чињеница да руралне средине пружају већу могућност запошљавања ниже образованих лица, што се посебно односи на рад у пољопривреди. Тако је у 2012. години међу запосленим лицима у руралним срединама било 31,3% лица без квалификација, док је међу запосленима у урбаним срединама ових лица било тек 7,8%. С друге стране, овакав вид радног ангажовања указује на изразито веће учешће рањиве запослености код руралне у односу на урбану популацију. Ипак, и у урбаним и у руралним подручјима, трендови на тржишту рада су знатно неповољнији у 2012. него што су били у 2004. години (табела 8).

Табела 15. Основни индикатори тржишта рада, 2004–2012.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Стопе запослености (15–64)									
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	53,4	51,0	49,8	51,5	53,7	50,4	47,2	45,4	45,4
Градска насеља	52,0	49,6	49,1	50,8	50,7	47,9	45,4	43,9	43,4
Остала насеља	55,5	53,0	51,0	52,4	58,1	54,0	49,8	47,4	47,9
Стопе незапослености (15–74)									
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	18,5	20,8	20,9	18,1	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9
Градска насеља	20,4	22,6	22,0	18,6	15,9	18,4	21,4	24,8	26,9
Остала насеља	16,2	18,7	19,4	17,3	10,8	13,3	16,4	20,6	20,1

Извор: РЗС, Анкета о радној снази

Структура запослености сеоског становништва по секторима динамично се мењала током последње деценије. Запосленост у пољопривреди је и даље највећа у поређењу са другим секторима, и од 2004. до данас кретала се у интервалу 43–50%, што је веома високо у поређењу са другим европским државама. Запосленост у пољопривреди, међутим, бележи највеће стопе смањења у поређењу са другим секторима, будући да је од 2004. опала за преко 50%. Тек сваки четврти-пети становник сеоских насеља ради у индустрији, и све их је мање. С друге стране, сеоско становништво све је више запослено у терцијарном сектору, што се може двојачко тумачити: са једне стране већом стабилношћу послова у делатностима овог сектора током периода економске кризе, али и растом броја запослених у сектору јавне администрације, образовања, комуналних и друштвених услуга.

Структура запосленог становништва у руралним областима према занимању одражава такође структурне карактеристике економије у овим областима. У 2013. години највећи удео бележе лица запослена као квалификовани радници у пољопривреди и рибарству (35%), потом занатлијски радници (14%), па услужни радници и трговци (12%), док запослени у осталим занимањима бележе знатно ниже учешће.

Значајне разлике између урбаних и руралних тржишта рада показују структуре запослених према радном статусу. Наиме, у руралним срединама, за разлику од урбаних, знатно веће учешће међу запосленима бележе samozапослени (33% према 15%) и помажући чланови домаћинства (16% према 1%), а знатно је мање запослених радника, односно лица која раде за друге послодавце (52% према 84%). Неформална запосленост у руралним областима је знатно виша него у урбаним (33% према 6%), и посебно изражена у пољопривреди (62% укупне запослености у овом сектору).

¹¹ Анкета о радној снази 2013.

3.2. Основне структурне карактеристике пољопривредних газдинстава Србије

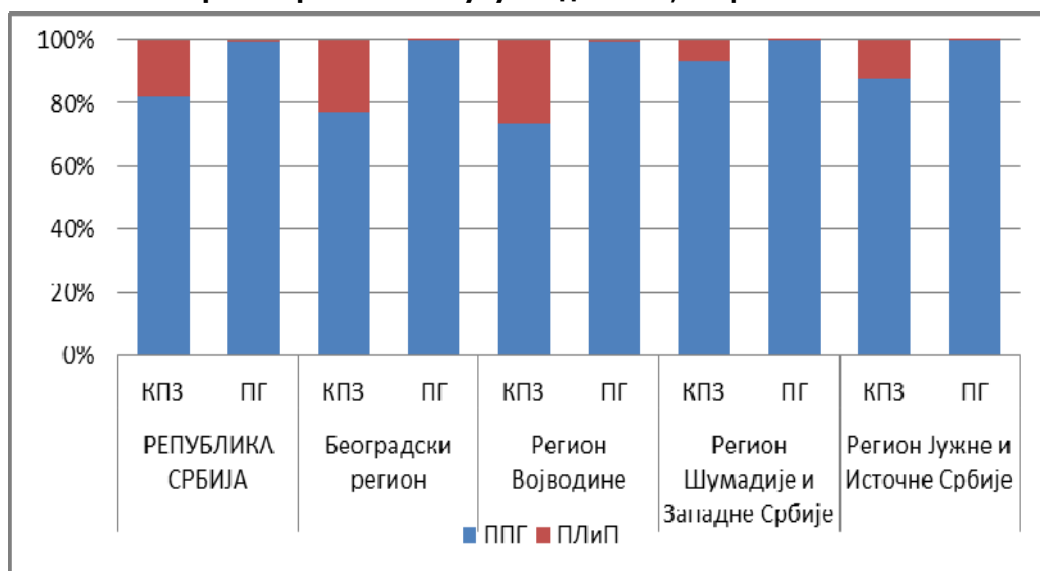
У контексту ове студије анализа основних структурних карактеристика пољопривредних газдинстава треба да укаже на преовлађујући тип газдинства у пољопривреди Србије, и то у погледу социоекономске структуре, својинске структуре и расположивог капитала. Својинска и социоекономска структура газдинстава према изворима прихода, као и величина газдинстава (расположиви физички и људски капитал) јесу фактори који у највећој мери опредељују обим и начин ангажовања чланова пољопривредних газдинстава и запослених лица на пословима у области пољопривреде. Самим тим они утичу и на формирање различитих профила газдинстава, обим и структуру прихода, стратегије опстанка и развоја и низ других перформанси.

Структура газдинстава према правном статусу носиоца

Пољопривреда у Србији је скоро у целини организована на породичним пољопривредним газдинствима. Власничка структура газдинстава у Србији указује да од укупно 631.552 газдинства, 99,5% чине породична пољопривредна газдинства (графикон 1). Значајнијих регионалних разлика у уделу породичних пољопривредних газдинстава у укупном броју газдинстава у Србији нема, будући да се вредност овог показатеља креће од 99,1% у Војводини до 99,7% у јужној и источној Србији.

Значајне разлике се, међутим, појављују у уделу породичних газдинстава у КПЗ. Београдски регион, а посебно Регион Војводине, одликује се значајнијим учешћем газдинстава у власништву правних лица и предузетника у КПЗ у односу на остала подручја (23% у Београду, односно 27% у Војводини).

Графикон 1. Коришћено пољопривредно земљиште и број пољопривредних газдинстава према правном статусу газдинства, по регионима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Такође, када се власничка структура газдинства сагледа према величини коришћеног пољопривредног земљишта, може се запазити да су највећа газдинства чешће у власништву правних лица и предузетника – газдинства величине до 50 ха су у преко 99% случајева породична, док су у власничкој структури највећих газдинстава (преко 50 ха КПЗ) правна лица и предузетници заступљени са око 11% (табела 16).

Табела 16. Заступљеност газдинства према правном статусу носиоца газдинства (%)

	Укупно	≤ 1	1,01–2	2,01–5	5,01–10	10,01–50	50<
Породична пољопривредна газдинства	99,5	99,3	99,8	99,8	99,8	99,2	89,1
Газдинства правних лица и предузетника	0,5	0,7	0,2	0,2	0,2	0,8	10,9

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

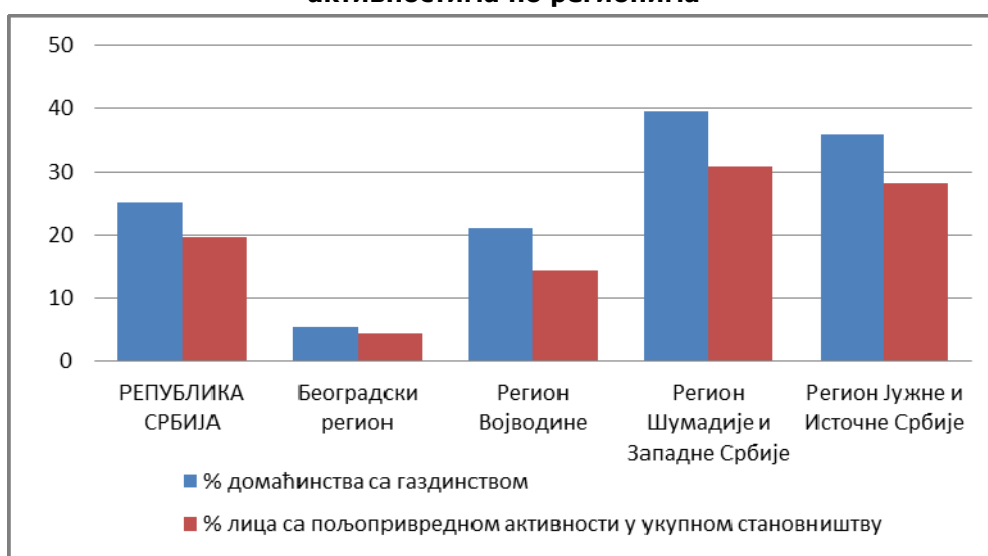
Описане структуре и наведене регионалне разлике указују да се у анализи радне снаге и стално запослених на газдинствима може очекивати већи удео стално запослених и сезонске радне снаге у Војводини и Београду, где је већа заступљеност газдинстава у власништву правних лица и предузетника. Поред тога, будући да су газдинства у власништву правних лица и предузетника по правилу већа, она у већој мери запошљавају сталне раднике и ангажују сезонску радну снагу него што то чине породична газдинства.

Социоекономска структура породичних пољопривредних газдинстава

Пописом пољопривреде у Србији је регистровано укупно 628.552 породична пољопривредна газдинства и 1.416.349 лица која су ангажована на пољопривредним пословима у својству чланова газдинства или стално запослених на газдинству. Имајући у виду резултате Пописа становништва из 2011, према којима у Србији има 2.487.886 домаћинстава са 7.163.034 чланова, следи да приближно свако четврто домаћинство у Србији поседује газдинство, те да готово сваки пети становник Србије има сталну или повремену активност у пољопривреди (графикон 2).

И поред изузетно динамичног процеса деаграризације и демографског пражњења села у Србији током друге половине XX века, наведени подаци већ на први поглед указују да значајан број домаћинстава у Србији још увек има релативно снажну везу са пољопривредом и/или селом. Такво стање указује и да је породични посед доминантан модел пољопривреде на овим просторима. Ова општа карактеристика није изненађујућа за модел пољопривреде на простору јужне Европе, међутим, она је у Србији израженија него у другим земљама са сличним наслеђем (Богданов, Н., Родић В., 2014).

Графикон 2. Заступљеност домаћинстава са газдинством и лица са пољопривредним активностима по регионима

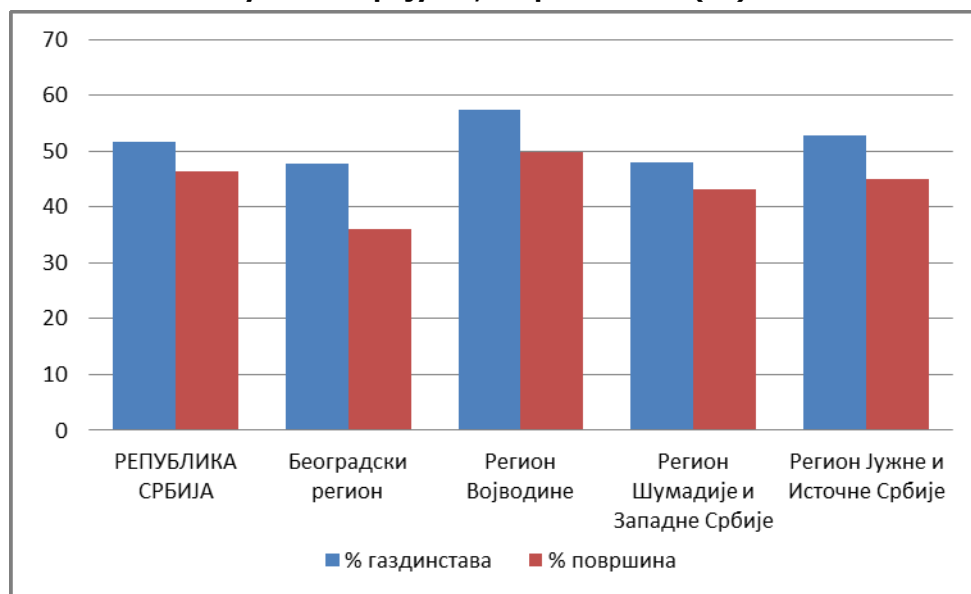
Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Регионалне разлике у погледу заступљености домаћинстава са газдинством су значајне. Ако изузмемо Београдски регион као нетипичан, приметно је да је удео домаћинстава са газдинством у укупном броју домаћинстава у Војводини готово дупло нижи у односу на Шумадију и западну Србију. Још веће су разлике у заступљености чланова газдинстава са пољопривредном активношћу у укупном броју становника у Војводини у односу на друге регионе.

На основу наведеног се може закључити да је „аграрни притисак“, као индикатор који одржава велики број лица по газдинству (по правилу мале просечне величине), на простору Шумадије и западне Србије присутнији него у другим деловима Србије. Супротно, у Војводини овај показатељ има ниже вредности, што указује да у овом подручју постоји знатно израженија поларизација домаћинстава на пољопривредна (са газдинством) и непољопривредна.

Сагледавање социоекономске структуре газдинстава према изворима прихода њихових чланова указује да у Србији 326.015 породичних газдинстава (52% од укупног броја) нема других прихода осим пољопривреде (графикон 3). Ова газдинства користе 46% пољопривредних површина, из чега следи да су газдинства са мешовитом структуром прихода својих чланова постала доминантни корисници пољопривредног земљишта.

Графикон 3. Заступљеност газдинстава са искључиво пољопривредним приходима у КПЗ и броју ПГ, по регионима (%)

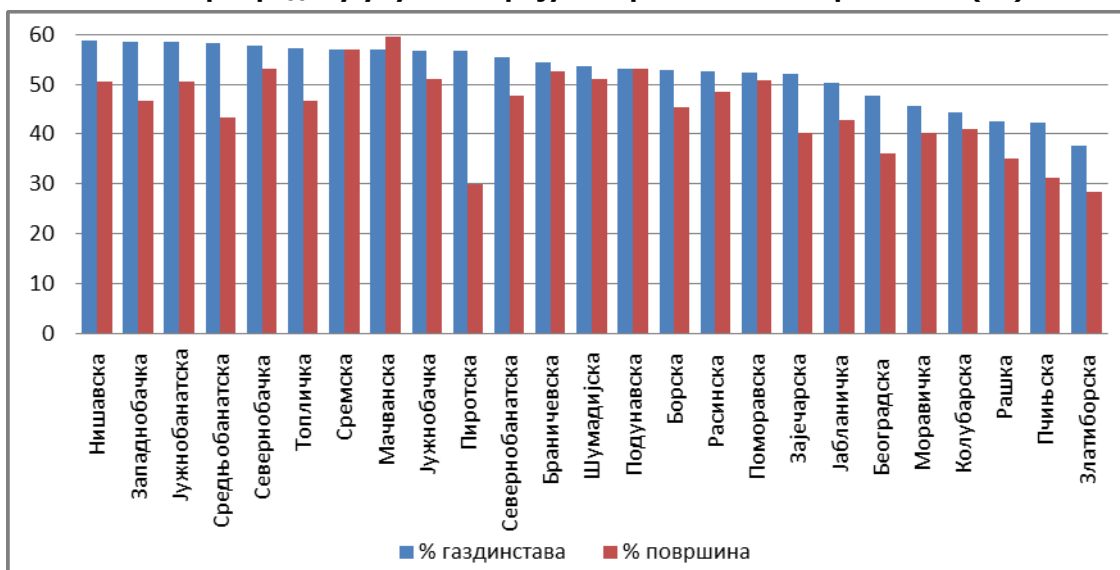

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Посматрано по појединим регионима и областима, примећује се већа заступљеност газдинстава са искључиво пољопривредним приходима у Војводини, како у погледу броја, тако и у коришћеним површинама. Како је раније речено, у овом региону мањи је удео домаћинстава са газдинством у укупном броју домаћинстава, али је и међу домаћинствима са газдинством већи проценат оних којима је пољопривреда једини извор прихода. Овакав резултат потврђује да на подручју Војводине постоји израженија поларизација домаћинстава по изворима прихода (на пољопривредна и непољопривредна). Поред тога, подручје Војводине је једини регион у којем чисто пољопривредна газдинства користе половину КПЗ, што сугерише да је дистрибуција капитала (у овом случају земљишта) по запосленом у пољопривреди и газдинству у Војводини повољнија у односу на друге регионе Србије.

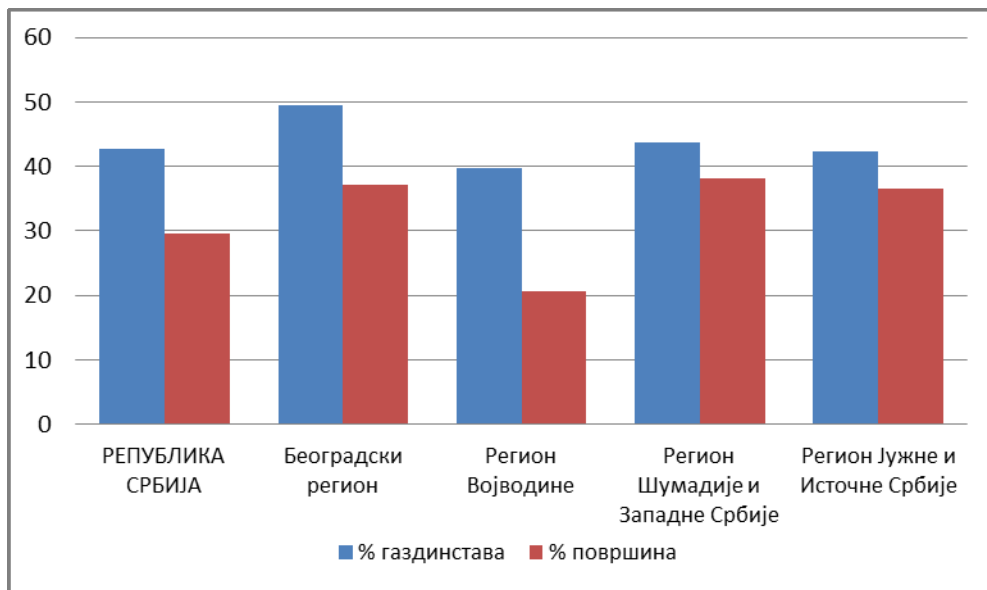
Графикон 4. Заступљеност породичних пољопривредних газдинстава без прихода ван пољопривреде у укупном броју и коришћеним површинама (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Детаљнија анализа, на нивоу области, даје јаснију слику о социоекономском профилу породичних пољопривредних газдинстава (графикон 4). Посебну пажњу треба обратити на области као што су: Мачванска, Подунавска, Поморавска и Браничевска, у којима чисто пољопривредна газдинства располажу значајним земљишним потенцијалом. У овим областима се процес структурног реформисања пољопривреде и промене у социоекономској структури газдинстава одвијају спорије, добрим делом и услед смањених могућности запошљавања радне снаге ван газдинства. Недостатак радних места и могућности запошљавања ван газдинства узрок су што је значајан део радне снаге на газдинству ангажован у пољопривреди, а трансфер земљишта ка већим, економски снажнијим и ефикаснијим корисницима је успорен. С друге стране, висока заступљеност чисто пољопривредних газдинстава у КПЗ указује на могућност да је један део ових газдинстава прилагођавањем производне структуре достигао економску величину која им омогућује закуп земљишта и пораст просечне величине КПЗ по газдинству. Извесно је да креирање поузданије слике о социоекономској структури газдинстава у овим подручјима захтева додатне анализе низа карактеристика радне снаге, ресурса и продуктивности.

Број породичних газдинстава са додатним профитабилним активностима неvezаним за газдинство је 269.560, односно 42,7% укупног броја газдинстава. Ова газдинства обрађују 1.015.917 ha, што чини 30% КПЗ (графикон 5). Регионалне разлике у заступљености ових газдинстава у укупном броју и КПЗ указују да је у Региону Београда заступљеност газдинстава са ДПА неvezаним за пољопривреду највиша, с обзиром на то да је реч о региону са претежно урбаном економијом, већим могућностима запошљавања, боље организованом саобраћајном инфраструктуром и слично. Следи Регион Шумадије и Западне Србије, са претежно руралним становништвом и са великим бројем лица која живе у домаћинствима са газдинством, где су мешовити приходи газдинстава основ њихове одрживости и економске виталности.

Графикон 5. Заступљеност ППГ са ДПА, невезаним за пољопривреду, у укупном броју и коришћеним површинама (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Запажа се значајно мањи удео газдинстава са ДПА невезаним за пољопривреду на подручју Војводине, те њихова осетно нижа заступљеност у КПЗ. Овакво стање је последица дуалне аграрне структуре овог подручја и велике социоекономске раслојености, односно, раније истакнуте поларизације газдинстава. Низак удео ових газдинстава у КПЗ посредно указује да су газдинства која имају ДПА невезане за газдинство мање просечне величине КПЗ, даје индикације о могућности активнијег тржишта закупа земљишта у Војводини и индикације о томе да за један део газдинстава чији чланови имају ДПА невезане за пољопривреду, пољопривреда не обезбеђује доходак конкурентан другим секторима (вероватно услед мањег обима физичких ресурса).

Структура газдинстава према величини поседа

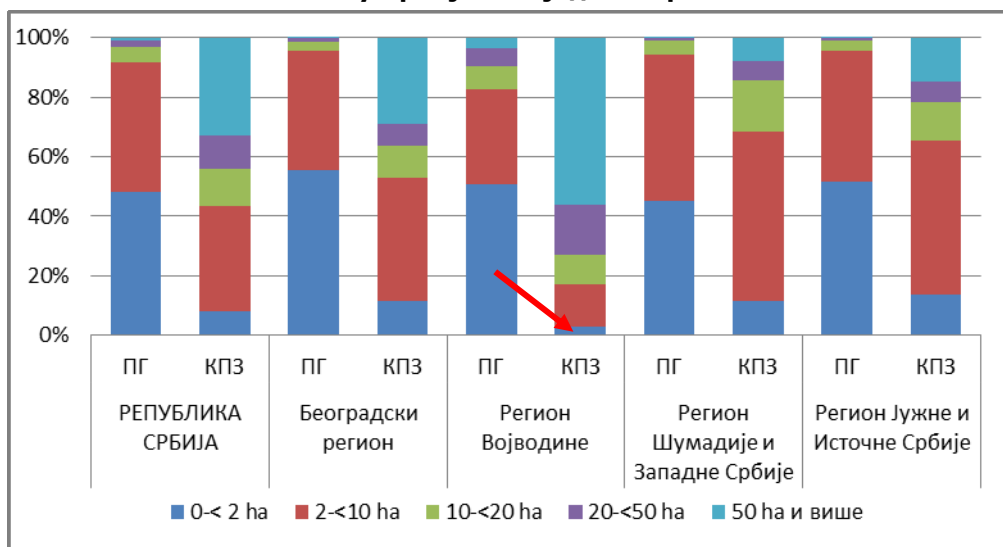
У структури газдинстава према величини поседа у Републици Србији доминирају газдинства мале просечне површине КПЗ. Највеће учешће у укупном броју газдинстава (48,1%) имају мала газдинства (без земље и са поседом до 2 ха), која користе само 8% КПЗ (графикон 6). Насупрот томе, газдинства величине преко 50 ха КПЗ, чине само 1% укупног броја газдинстава, а располажу са око једном трећином КПЗ¹².

Оваква поседовна структура указује да је категорија газдинстава мале и средње величине у Србији остала најзначајнија и након либерализације тржишта земљишта током транзиционог периода. Томе је, с једне стране, допринело континуирано постојање приватног сектора и током комунистичког периода¹³. С друге стране, додатни утицај на очување ситног поседа као основу аграрне структуре у Србији имало је споро реструктурирање непољопривредног сектора и задржавање вишкова радне снаге у пољопривреди и на газдинству. Смањене могућности запошљавања у непољопривредним делатностима утицале су на успоравање процеса концентрације земљишта, али и пораст прикривене незапослености на породичним газдинствима.

¹² У односу на просек ЕУ-27 и земаља у окружењу, у Србији постоји већа заступљеност газдинстава величине 2-10 ха у укупном броју газдинстава (43%) и коришћеним пољопривредним површинама (35,3%).

¹³ По чему је Србија од транзиционих земаља упоредива једино са Пољском и Словенијом (Богданов et. al., 2012).

Графикон 6. Пољопривредна газдинства према величини коришћеног пољопривредног земљишта у Србији и појединим регионима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Посматрано по регионима, издваја се Војводина, са малим уделом најмањих газдинстава у укупним површинама КПЗ, те већим бројем највећих газдинстава и њиховом изузетно високом уделу у укупном КПЗ. Ови резултати указују да осим што су војвођанска домаћинства у већој мери поларизована на она са газдинством и без газдинства, међу самим газдинствима на овом подручју постоји високо изражена бимодална структура као последица веће централизације и концентрације земљишта. Самим тим, просечна величина поседа од 10,9 ha у овом подручју је значајно већа (двоструко већа од националног просека и готово три пута већа него у Јужној и Источној Србији), услед чега се може очекивати већи степен искоришћености сопствене радне снаге на газдинству (изражен у ГРЈ), већи удео сезонске радне снаге, као и већи СА по запосленом у пољопривреди.

Релативно мањи број домаћинстава са газдинством, мањи број чланова који се баве пољопривредом по газдинству, већа просечна величина КПЗ и већи број УГС по газдинству у Војводини у односу на остала подручја указују да у Србији постоје значајне регионалне разлике у типовима газдинстава, које извесно морају имати значајне реперкусије на искоришћеност и продуктивност радне снаге којом газдинства располажу.

Схема: Структурне карактеристике пољопривредних газдинстава у Србији по регионима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

4. Радна снага на газдинству и њене основне структуре

4.1. Газдинства према броју чланова и стално запослених лица

Према резултатима Пописа пољопривреде, укупан број лица која раде у пољопривреди Србије (као чланови газдинства или стално запослени на газдинствима) износи 1.442.628, из чега произилази да је у просеку 2,28 лица по газдинству стално или повремено ангажовано на пољопривредним пословима. Посматрано према броју лица ангажованих у пољопривредној активности на газдинству, уочава се да преовлађују газдинства са једним до два члана, односно запослених лица (68,6%), а да је великих газдинстава, на којима је седам и више чланова радило у пољопривреди занемарљиво мало (0,4%) (табела 17).

Висок удео газдинстава са малим бројем лица која раде у пољопривреди може се тумачити као последица утицаја неколико основних фактора:

- смањења броја чланова домаћинстава у Србији генерално, па тако и у домаћинствима са газдинством¹⁴;
- раста степена механизованости радних операција у пољопривреди, што је допринело смањењу ангажованог људског рада, посебно на великим газдинствима;
- нарастање категорије натуралних газдинстава, чија је пољопривредна производња сведена до обима подмирења сопствених потреба; ова категорија газдинстава може се уочити међу „старачким“ домаћинствима, као и домаћинствима чији су власници „повратници“ из градова (пензионисана лица или младе породице);
- чињеница да су непородична газдинства, која у просеку запошљавају већи број лица, изузетно мало заступљена у укупном броју пољопривредних газдинстава.

Табела 17. Газдинства према броју чланова и запослених на газдинству, по регионима

Регион	Укупно	% газдинства према броју чланова и стално запослених на газдинству				Свега у %
		1-2 лица	3-4	5-6	7 и више	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	631.552	68,6	27,1	4,0	0,4	100
Београдски регион	33.244	69,6	26,6	3,5	0,3	100
Регион Војводине	147.624	80,5	17,6	1,5	0,3	100
Регион Шумадије и Западне Србије	262.940	63,9	30,6	5,1	0,4	100
Регион Јужне и Источне Србије	187.744	65,8	29,6	4,4	0,3	100
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Иако је заступљеност газдинстава са 1-2 запослена лица највеће у свим регионима Србије, запажају се извесне разлике, пре свега у томе што је у Војводини највише таквих газдинстава, док је у Шумадији и западној Србији њихов удео мањи него у другим регионима. С друге стране, газдинства која се могу оценити као средње велика према

¹⁴ Овакав тренд забележен је и у претходним пописима, почев од 1991. године, када је констатовано приближавање сеоских и градских домаћинстава у погледу броја чланова, пре свега услед изражених миграција са села.

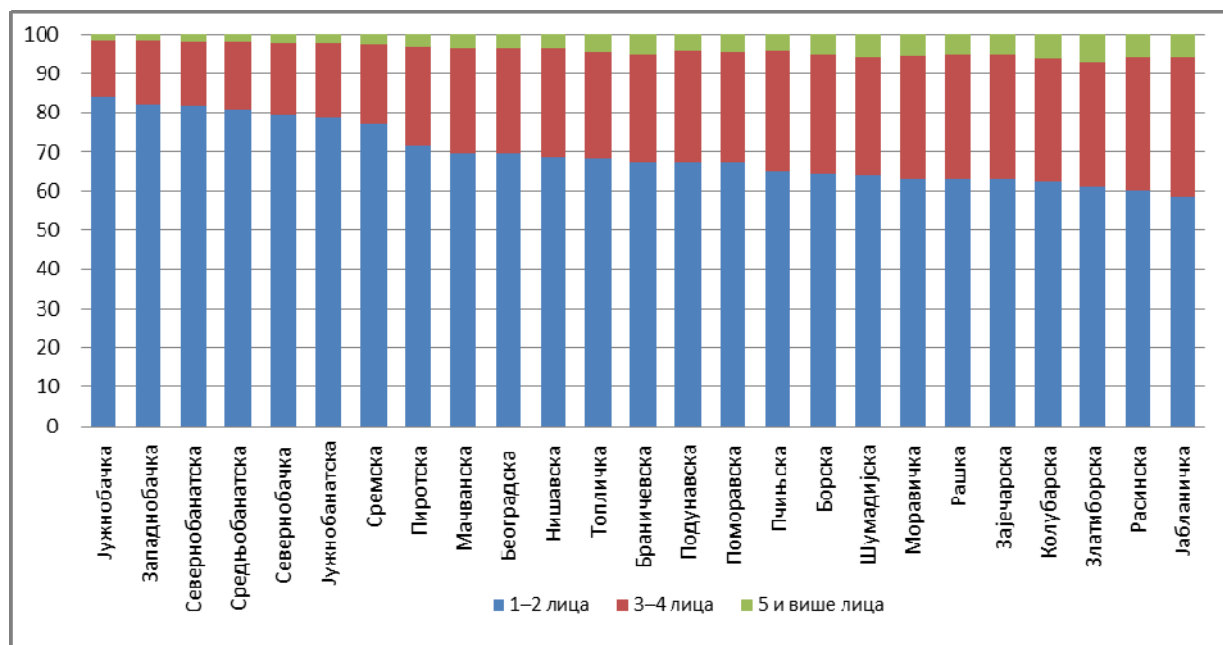
обиму ангажоване радне снаге (3-4 члана/стално запослена) достижу готово трећински удео на подручју Шумадије и западне Србије. Већи број лица са пољопривредном активношћу на газдинствима у овом подручју последица је још увек значајног присуства домаћинства са газдинством, одн. мешовитом економијом¹⁵, производном структуром оријентисаном на радно интензивније линије (воћарство, виноградарство, повртарство), као и нижим степеном механизације радних процеса.

Виши удео газдинстава са 1-2 лица ангажованих у пољопривреди у Војводини последица је тога што је на овом подручју већа употреба механизације у радним операцијама у пољопривреди, као и веће запослености чланова газдинстава у непољопривредним секторима. Не треба занемарити ни утицај традиције ранијег економског осамостаљивања младих породица на подручју Војводине, па самим тим и формалне, физичке деобе газдинстава (не увек и економске) на коју су током последње деценије подстицајно деловала и новија решења у операционализацији аграрне политике¹⁶.

Свакако, једнако важан утицај на високу заступљеност газдинстава са малим бројем лица ангажованим на пољопривредним пословима имају и раније описани трендови депопулације, нарочито у млађим старосним кохортама и у јужним деловима земље.

Описане разлике у структури газдинстава према броју лица ангажованих у пољопривреди најбоље се рефлектују на нивоу области (графикон 7). Подаци указују на врло хомогену структуру газдинстава према броју лица ангажованих у пољопривреди у областима на подручју Војводине (осим Сремске), док је на подручју централне Србије приметно да су разлике по појединим областима израженије. Овакав резултат указује да је скуп фактора који опредељују запосленост у пољопривреди врло сложен, јер се у истим групама налазе области са врло различитим карактеристикама пољопривредних ресурса и преовлађујућих типова газдинстава – нпр. Борска и Шумадијска област, Београдска, Топличка и Браничевска област, Зајечарска и Рашка област и сл.

Графикон 7. Газдинства према броју чланова и запослених на газдинству, по областима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

¹⁵ Овај модел газдинстава је типичан за рурална домаћинства у окружењу великих урбаних центара (Бобић, 2004, Богданов, 2007).

¹⁶ Регистрација газдинстава као предуслов за могућност коришћења буџетских подстицаја пољопривреди била је од почетка условљавана разрешењем имовинских односа. Овакав приступ је мотивисао произвођаче да физичком деобом газдинства, у оквиру једног домаћинства, лакше и у већој мери искористе државну подршку.

4.2. Радна снага према правном статусу и величини газдинства

Посматрано према правном статусу газдинства, уочава се да је радна снага у пољопривреди Србије готово у потпуности ангажована на породичним газдинствима (98,2%), док је удео лица која раде на газдинствима правних лица и предузетника изразито мали (1,8%) (табела 18). Ово се посебно односи на Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије, где је удео радне снаге ангажоване на газдинствима правних лица и предузетника занемарљив (0,5%). То указује да су породична газдинства, која представљају традиционално важне економске јединице у руралним подручјима, то наставила да буду и у актуелном периоду.

Изузетак су Београдски регион и Регион Војводине, у којима је очекивано већи степен учешћа запослености на непородичним газдинствима, као последица веће заступљености великих газдинстава у власништву правних лица и предузетника (како у укупном броју газдинстава, тако и у укупним пољопривредним ресурсима) у овим регионима.

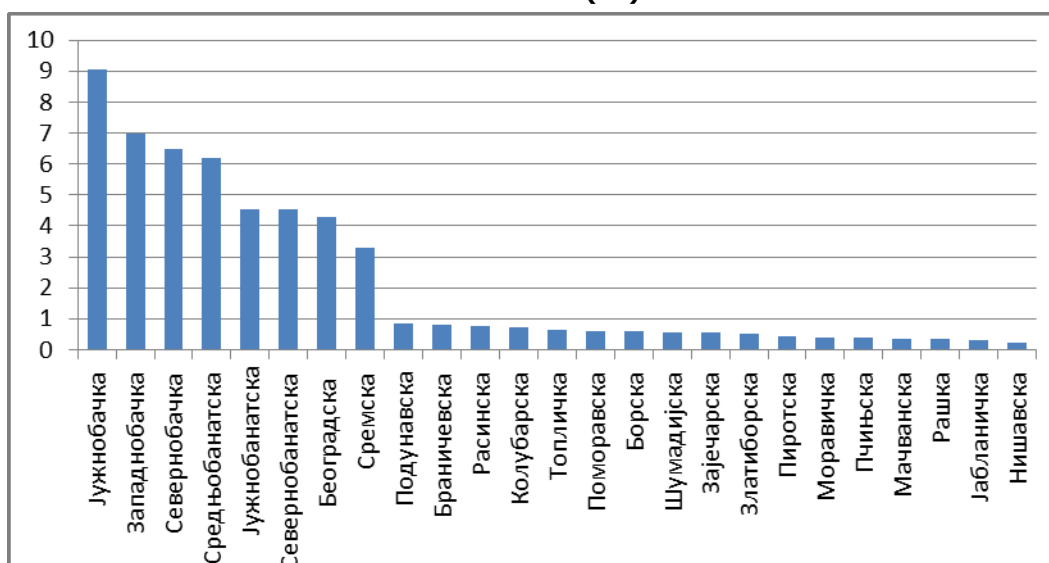
Табела 18. Чланови газдинстава и стално запослени на газдинствима према правном статусу газдинства, по регионима

Регион	Укупно	Породична газдинства		Газдинства правних лица/предузетника	
		број	%	број	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1.442.628	1.416.349	98,2	26.279	1,8
Београдски регион	76.838	73.558	95,7	3.280	4,3
Регион Војводине	296.111	278.680	94,1	17.431	5,9
Регион Шумадије и Западне Србије	628.585	625.267	99,5	3.318	0,5
Регион Јужне и Источне Србије	441.094	438.844	99,5	2.250	0,5
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Релативно низак удео запослених на газдинствима предузетника и правних лица је одраз малог удела предузећа у сектору примарне пољопривреде, посебно у централној Србији. Иако је на подручју централне Србије заступљеност некадашњег друштвеног сектора у аграрним ресурсима и структури генерално и у прошлости била нижа, очигледно је да приватизација бивших комбината и пољопривредних предузећа није ишла у смеру њихове ревитализације и раста производне активности. Пад пословне активности предузећа из области примарне производње, уз истовремену модернизацију технолошког процеса у предузећима која су наставила да послују и након приватизације, узроци су релативно ниске запослености у примарној пољопривреди на газдинствима правних лица и предузетника на простору централне Србије. Отуда, на овом делу територије само 5.568 лица или 0,5 запослених у пољопривреди ради на газдинствима правних лица.

У прилог оваквим закључцима могу се навести подаци на нивоу области, из којих се види јасна територијална подељеност у погледу обима ангажованог рада у пољопривреди на газдинствима у власништву правних лица и предузетника (графикон 8). Практично, у свим областима на подручју централне Србије газдинства правних лица и предузетника запошљавају мање од 1% радне снаге.

Графикон 8. Удео запослених на газдинствима правних лица и предузетника, по областима (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Посматрано по општинама, може се запазити да у већини (преко 55% укупног броја општина) удео запослености на газдинствима правних лица и предузетника не достиже 1%. С друге стране, у неким општинама на подручју Београда (Палилула, Сурчин) и Војводине (Нови Сад, Бечеј, Житиште, Темерин) у којима су лоциране велике компаније из агробизнис сектора, више од 10% пољопривредне радне снаге ради на газдинствима у власништву правних лица и предузетника.

Ако се структура радне снаге посматра из угла величине коришћеног пољопривредног земљишта, може се приметити да највећи број чланова породичних газдинстава ради на газдинствима величине 2-10 ха (47%), а незнатно мање (43%) на газдинствима најмање величине (до 2 ха) (табела 19). Ови резултати указују да постоји висока концентрација радне снаге на породичним газдинствима чија је величина на нивоу економске одрживости, што је јасан индикатор ниске продуктивности пољопривреде на породичним газдинствима.

Табела 19. Чланови газдинстава и стално запослени према величини газдинства

	Укупно	Коришћено пољопривредно земљиште, ха					
		≤ 1	1,01-2	2,01-5	5,01-10	10,01-50	50<
Број лица							
Чланови породичних газдинстава	1.414.564	340.418	261.387	434.079	238.325	127.573	12.782
Стално запослени на газдинствима	28.064	5.002	891	1.324	1.096	2.162	17.589
Структура							
Чланови породичних газдинстава	100	24,07	18,48	30,69	16,85	9,02	0,90
Стално запослени на газдинствима	100	17,82	3,17	4,72	3,91	7,70	62,67

Стално запослена радна снага у односу на величину КПЗ другачије је распоређена него радна снага коју чине чланови газдинства. Убедљиво највећи број стално запослених ради на газдинствима највеће величине, преко 50 ха (63%), након чега следи проценат запослених на газдинствима мањим од 1 ха (18%). У случају других, реч је о лицима која раде на сточарским фармама, великом броју малих локалних предузећа која се баве трговином и слично.

Радна снага породичних газдинстава према радном статусу

Структура лица ангажованих у пољопривредној производњи на породичним газдинствима према радном статусу додатно потврђује слику о преовлађујуће малим газдинствима, која своју стратегију опстанка и конкурентности базирају на сопственој радној снази.

Највећи део пољопривредне радне снаге на породичним газдинствима у Србији чине чланови породице или рођаци (56,3%), што указује на велику количину неформалног рада који се ангажује у пољопривреди у оквиру породичних газдинстава и уз помоћ сродничке радне снаге (табела 20). Изузетак је Војводина, са нижим процентом сродничке радне снаге (48,1%) и нешто већим уделом стално запослених лица.

Удео носилаца газдинстава у укупној радној снази износи 43,6%, док у Војводини бележи више од половине (51,5%). Нешто нижи удео носилаца газдинстава у структури радне снаге појављује се на подручју централне Србије (ван Београда), што се може приписати неповољнијој старосној структури чланова газдинстава (на простору Јужне Србије), као и већем присуству газдинстава са мешовитим изворима прихода (на подручју Шумадије и западне Србије).

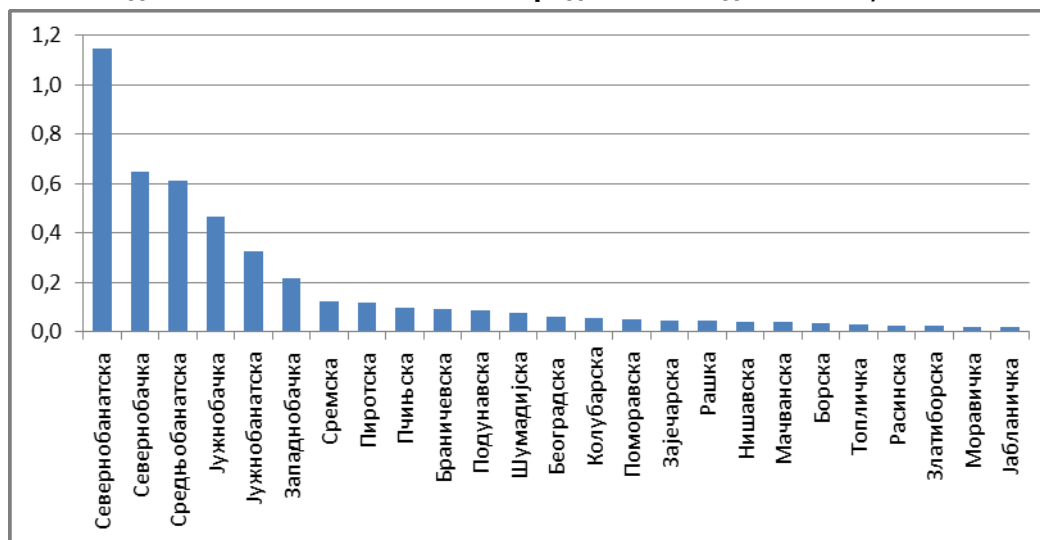
Табела 20. Чланови и стално запослени на газдинству према радном статусу и региону, 2012.

Регион	Носиоци газдинства		Чланови породице и рођаци који су обављали пољопривредну активност на газдинству		Стално запослени на газдинству	
	број	%	број	%	број	%
	РЕПУБЛИКА СРБИЈА	617.365	43,6	797.199	56,3	1.785
Београдски регион	32.670	44,4	40.841	55,5	47	0,1
Регион Војводине	143.453	51,5	134.012	48,1	1.215	0,4
Регион Шумадије и Западне Србије	257.846	41,2	367.167	58,7	254	0,0
Регион Јужне и Источне Србије	183.396	41,8	255.179	58,1	269	0,1
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Удео стално запослених лица на породичним газдинствима је изразито мали и износи 1.785 лица (одн. 0,1%), од чега 68% ради на породичним газдинствима у Војводини. Заступљеност ангажоване, непородичне радне снаге зависи пре свега од величине газдинства, али и од производне структуре, односно заступљености радно интензивних грана пољопривреде. По правилу, већа површина КПЗ, већи удео интензивне сточарске и воћарско-виноградарске производње, производње у контролисаним условима (повртарства, цвећарства), органске производње и сл., подразумева већу потребу за перманентно доступном радном снагом, односно стално запосленима на газдинству.

Када се анализа изведе на нижем територијалном нивоу, могуће је издвојити неколико војвођанских области у којима стално запослени чине нешто више од 0,5% укупне породичне радне снаге (графикон 9). У оквиру ових области издвајају се општине Нови Кнежевац (4,1%), Нови Бечеј (2,2%) и Бечеј (1,7), као и неколико њих са мало нижим процентом (Кањижа, Србобран, Суботица, Сента, Кикинда). Може се препознати да је реч о општинама у којима је већа заступљеност интензивне сточарске производње и повртарства на великим породичним газдинствима, па самим тим постоји и израженије формално запошљавање туђе радне снаге на овим газдинствима.

Графикон 9. Удео стално запослених на породичним газдинствима, по областима (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Иако потреба за ангажовањем туђе радне снаге извесно постоји и на газдинствима са искључиво старијим лицима, таква газдинства се ређе опредељују за формално запошљавање других лица (услед нестабилности тржишта), већ бирају стратегију издавања земљишта/газдинства у закуп.

Висока заступљеност носилаца газдинстава и чланова породице у укупној радној снази указује да је одрживост газдинстава у економском и социјалном смислу превасходно ослоњена на сопствени рад њихових чланова. Иако је ово врло типично за европски модел пољопривреде, извесно је да нископродуктивна пољопривреда на малим поседима, каква преовладава на највећем делу територије Србије, не нуди прилику за креирање радних места и запошљавање екстерне радне снаге.

4.3. Носиоци газдинстава и менаџери

Пописом је утврђено да од укупно 631.552 пописана газдинства, њих 617.365 има носиоце који су стално или повремено радно активни у пољопривреди (табела 20). Овај податак практично указује да се 2,25% носилаца газдинстава не бави пољопривредом. Будући да је трећина носилаца газдинстава (32,8%) старија од 65 година, претпоставља се да је наведена разлика у броју газдинстава и броју носилаца који раде у пољопривреди настала у делу газдинстава чији носиоци због високе старости не учествују у пољопривредним пословима.

Табела 21. Носиоци и менаџери газдинстава, по регионима

Регион	Менаџери	Носиоци	Однос менаџер/носилац
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	631.552	617.365	97,8
Београдски регион	33.244	32.670	98,3
Регион Војводине	147.624	143.453	97,2
Регион Шумадије и Западне Србије	262.940	257.846	98,1
Регион Јужне и Источне Србије	187.744	183.396	97,7
Регион Косово и Метохија	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Старосна структура носилаца газдинстава

Анализа старосне структуре носилаца газдинстава указује на опште правило да је удео носилаца газдинстава млађих од 35 година у свим регионима најнижи (табела 22). У Региону Шумадије и Западне Србије, као и у Региону Јужне и Источне Србије, највећи део газдинстава чине она чији су носиоци старији од 65 година (35%, односно 37%). У Београдском региону и Региону Војводине највећи удео имају газдинства чији су носиоци старости 55–64 године. Приметно је да је на простору Војводине значајно веће учешће газдинстава чији су носиоци млађа лица. Наиме, 21,6% газдинстава у овом региону има носиоца који је млађи од 44 године, док је у осталим регионима таквих газдинстава само око 14%.

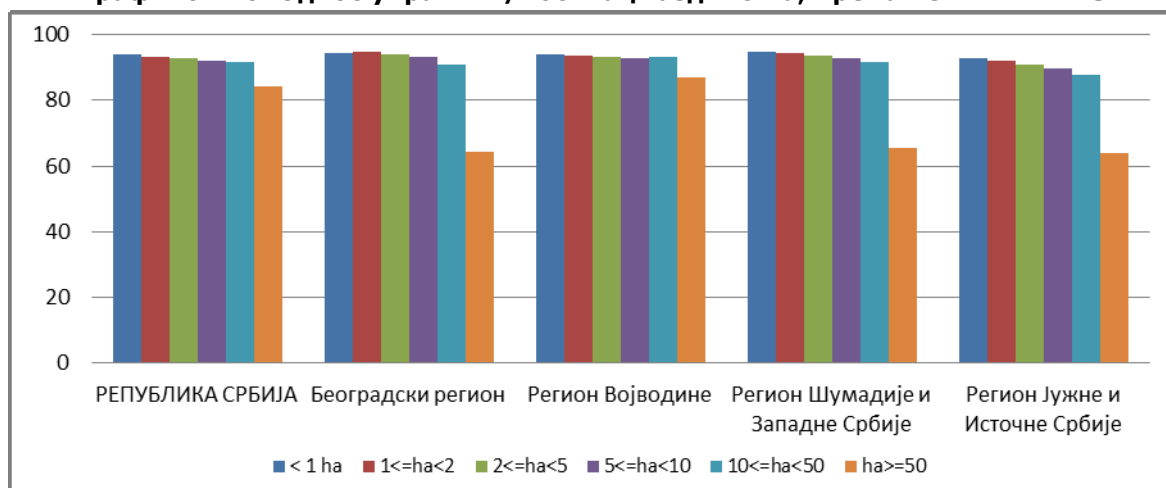
Табела 22. Старосна структура носилаца газдинстава, по регионима

Старосне групе	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
До 35. године	4,8	4,3	7,4	4,0	3,8	...
35–44	11,1	9,7	14,2	10,5	10,0	...
45–54	20,9	20,8	24,4	20,4	19,0	...
55–64	30,4	33,5	29,4	30,5	30,4	...
65 и више година	32,8	31,7	24,6	34,6	36,9	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

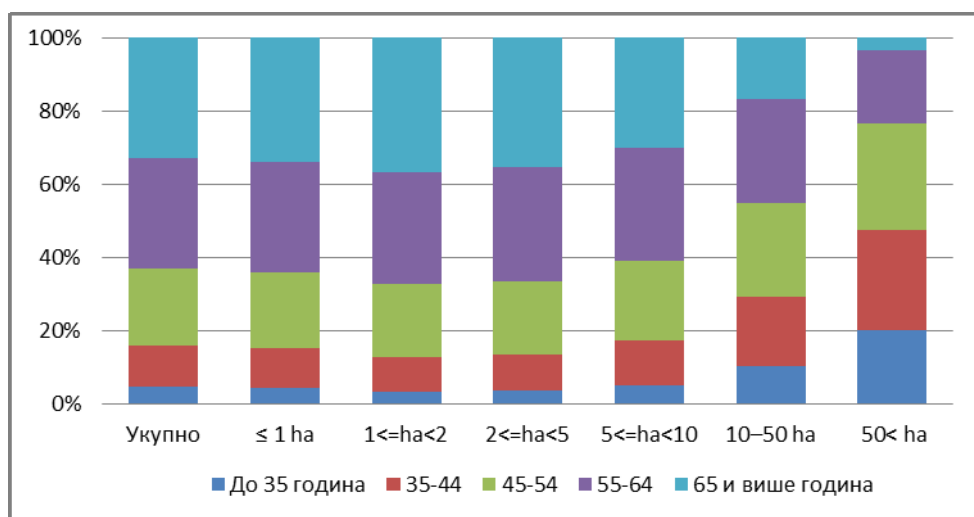
Овакво стање указује на спору својинску трансформацију у смислу преношења власништва над газдинством на млађе носиоце. Поред тога, примећује се да се процеси својинске трансформације претежно одвијају кроз традиционалне моделе наслеђивања, а не кроз обрасце физичке деобе и купопродаје. Уз то, иако су током последње две деценије (у мањој или већој мери) у аграрној политици примењивана системска решења која су фаворизовала млађе пољопривреднике, она очигледно нису била нарочито стимулативна нити довољно праћена другим системским реформама које би допринеле побољшању старосне структуре носилаца газдинстава. У том контексту, повољнија старосна структура носилаца војвођанских газдинстава може се приписати, као што је и раније наглашено, традицији ранијег економског осамостаљивања, али вероватно и израженијем предузетничком духу (типичном за већа газдинства) захваљујући којем брже и лакше реагују на стимулативне подстицаје државе. Ипак, висок проценат лица млађих од 35 година међу носиоцима великих газдинстава (и управницима, како ће се показати на графиконима 11 и 12) у Војводини, требало би детаљније испитати у наредним истраживањима, посебно из перспективе концентрације и централизације капитала (земљишта).

Када је реч о управницима газдинстава, односно доносиоцима одлука или менаџерима, они су у 94% случајева и носиоци газдинстава. Уочава се да са порастом величине КПЗ опада број газдинстава код којих су носиоци газдинства уједно и они који њиме управљају, што сугерише да се на већим газдинствима као доносиоци одлука чешће појављују млађа и компетентнија лица (у погледу расположивих знања, вештина и/или физичке снаге) (графикон 10). Овај аргумент посебно важи за газдинства у Јужној и Источној Србији, где је разлика између носиоца и управника израженија код већих газдинстава. Приметно је и да су овакве тенденције мање изражене на простору Војводине, где су и на највећим газдинствима носиоци често и управници.

Графикон 10. Однос управник/носилац газдинства, према величини КПЗ

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

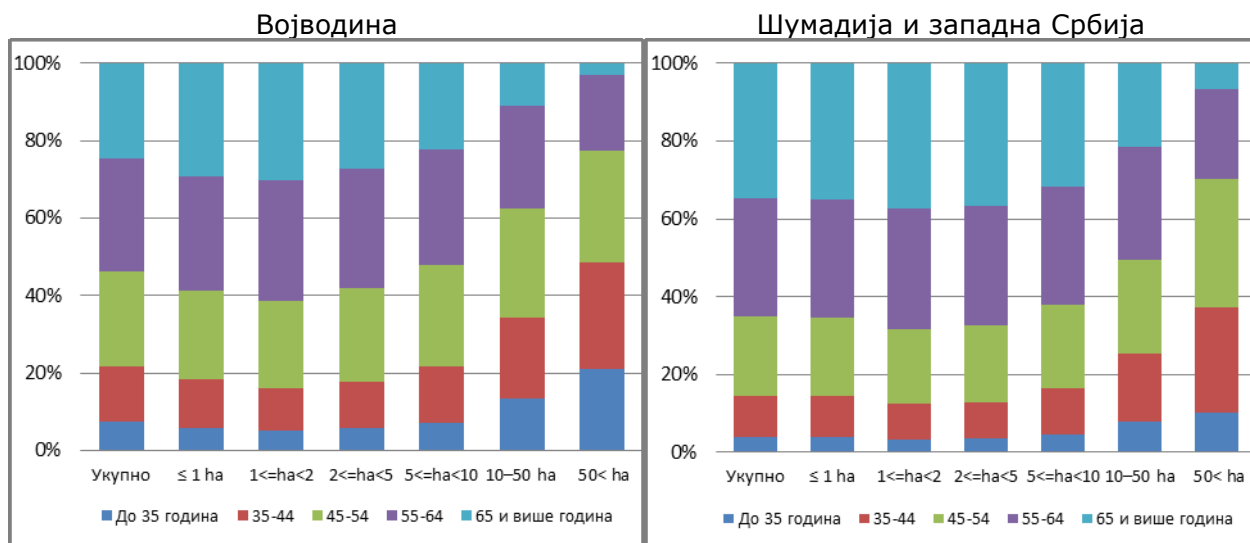
Посматрано по величини КПЗ, уочава се да старост управника опада са порастом величине газдинства (графикон 11). Самим тим, највећа газдинства (преко 50 ha) имају убедљиво већи број управника у најмлађој старосној категорији (испод 35 година) у односу на мања газдинства. Из наведеног се може претпоставити да су највећа газдинства, која су настајала концентрацијом земљишта током последње две деценије, имала већи предузетнички потенцијал, млађу радну снагу и јасну одређеност млађих за перспективу у пољопривреди. С друге стране, постојећи систем регистрације газдинстава, законска решења у погледу закупа државног земљишта и слично изазивају сумњу да је део великих газдинстава само фактички у власништву најмлађих лица.

Графикон 11. Старосна структура носилаца газдинстава, према величини КПЗ

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Овај општи модел по коме расте удео млађих лица међу управницима газдинстава је присутан у свим регионима. Ипак, у извесној мери се издвајају Регион Војводине и Регион Шумадије и Западне Србије (графикон 12). Наиме, у Војводини је удео управника најстарије старосне групе (преко 65 година) значајно нижи код газдинстава свих величина. Истовремено, приметно је веће учешће најмлађих лица међу управницима (поготово највећих газдинстава), што потврђује тезу о израженијем предузетничком духу већих газдинстава (каква су у Војводини), па самим тим и бржој организационо-управљачкој трансформацији.

Графикон 12. Старосна структура управника газдинстава према величини КПЗ (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

На подручју Шумадије и западне Србије број млађих менаџера је мањи, и то у свим категоријама газдинстава према величини поседа, што указује на успоренији процес својинске трансформације, као још једну од манифестација високог аграрног притиска.

Независно од наведених разлика између ова два региона, треба скренути пажњу на то да је удео носилаца и управника млађих од 45 година (што се може узети као максимално висока горња граница за подршку младим пољопривредницима) у Србији веома низак, што сужава простор већини газдинстава за приступ повољнијим условима подстицаја пољопривреди. Ово је важан сигнал и за креаторе јавних политика у пројекцији буџетске подршке и изналажењу адекватних механизма којима би се ефикасније превазилазила структурна ограничења.

Образовне карактеристике управника газдинстава

Образовне карактеристике менаџера газдинстава указују на малу улогу формалног и систематског образовања и обуке у области пољопривреде (табела 23). Већина управника газдинстава стекла је своја знања о пољопривреди искључиво праксом (60%). Из перспективе неопходности динамичнијег техничко-технолошког реформисања и унапређења пољопривреде, овакво стање је неповољно и велико ограничење за експанзивнији продор нових технологија. Оно указује на низак ниво компетенција радне снаге која је на управљачким позицијама. Мање од 5% менаџера (изузев у Војводини) завршило је средњу пољопривредну школу, вишу пољопривредну школу или пољопривредни факултет, где су могли стећи систематска знања у области пољопривредне производње.

На подручју Јужне и Источне Србије, образовни профил управника је изразито неповољан, с обзиром на то да 2/3 њих има само искуства стечена праксом у бављењу пољопривредом, док је образованијих менаџера мање него у другим подручјима. Овакав резултат је сигурно последица неповољније старосне структуре становништва, па тако и чланова газдинстава у овом региону. Он указује на низак људски, унутрашњи потенцијал газдинстава да превазиђу своја развојна ограничења, што је велика развојна препрека.

Табела 23. Менаџери газдинстава према нивоу обучености и регионима, 2012.

Регион	Само пољоприв. искуство стечено праксом	Курсеви из области пољоприв.	Средња пољоприв. школа	Друга средња школа	Виша пољ. или факултет	Друга виша или факултет
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	60,0	0,7	2,6	30,3	1,4	5,0
Београдски регион	55,2	0,7	1,1	36,3	1,4	5,2
Регион Војводине	47,9	1,1	5,8	37,4	2,4	5,5
Регион Шумадије и Западне Србије	62,8	0,5	1,5	29,1	1,1	4,9
Регион Јужне и Источне Србије	66,4	0,6	1,7	25,4	1,1	4,7
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Осим неповољне образовне структуре, подаци показују да је изразито мали број управника похађао у току 2012. године неке курсеве о пољопривреди (табела 24). На нивоу Републике Србије њихов удео износио је 3,2%, а нешто већи удео бележи се у Војводини – 6,1%. Без обзира на то што приступ тржишту знања и информација није једнак свим типовима газдинстава и што је понуда образовних курсева различита по регионима, овако низак обухват управника газдинстава саветодавним и експертским услугама веома је скроман и упозорава на потребу креирања ефикаснијег система трансфера знања.

Посматрано према економској величини газдинстава, приметно је да са порастом економске величине газдинстава расте удео газдинстава чији су управници имали више нивое обуке, а опада удео газдинстава чији су управници у свом раду ослоњени на практично искуство. Интересантни су резултати који указују да су у Региону Шумадије и Западне Србије, чак и међу економски највећим газдинствима, заступљенија она газдинства чији менаџери нису похађали обуке виших нивоа. Супротно томе, управници чак и економски мањих газдинстава у Војводини су образованији, али је приметно и да се на највећим газдинствима овог подручја управници чешће него у другим регионима ослањају на искуство.

Табела 24. Ниво обучености менаџера према економској величини газдинства и регионима (%)

	0–2.000 евра	2.000–4.000 евра	4.000–8.000 евра	8.000–15.000 евра	15.000–25.000 евра	преко 25.000 евра
РЕПУБЛИКА СРБИЈА						
Практично искуство	96,4	96,1	95,6	93,9	89,4	81,4
Основна школа	2,2	2,7	3,2	4,7	8,5	13,1
Виша обука	1,3	1,2	1,2	1,4	2,2	5,5
Београдски регион						
Практично искуство	97,0	97,1	97,2	96,1	95,6	87,3
Основна школа	1,6	1,7	1,7	2,5	2,7	6,4
Виша обука	1,5	1,2	1,0	1,4	1,7	6,3
Регион Војводине						
Практично искуство	93,8	92,0	91,0	89,1	85,4	79,5
Основна школа	4,4	5,9	6,8	8,4	11,9	14,9
Виша обука	1,8	2,1	2,2	2,4	2,7	5,6
Регион Шумадије и Западне Србије						
Практично искуство	97,2	97,2	97,0	96,1	93,2	87,3
Основна школа	1,5	1,8	2,1	2,9	5,3	8,5
Виша обука	1,3	1,0	0,9	1,0	1,6	4,3
Регион Источне и Јужне Србије						
Практично искуство	97,0	96,8	96,2	95,2	91,3	84,1
Основна школа	1,9	2,3	2,8	3,8	6,8	9,7
Виша обука	1,1	0,9	0,9	1,0	1,9	6,2
Регион Косово и Метохија						
Свега	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

4.4. Полна структура радне снаге и менаџера газдинстава

Анализа радне снаге на газдинствима према полу указује на изражене неравнотеже у низу димензија: присуству жена међу члановима и лицима запосленим на газдинствима, али и несразмери у погледу удела жена и мушкараца на положајима актера који одлучују о пољопривредној производњи и оних који само извршавају рад.

Већ основни податак о уделу жена и мушкараца међу члановима газдинстава и запосленима указује на изразиту несразмеру. Родни јаз на нивоу Србије, узимајући у обзир обе правне форме газдинства, износи готово 15 процентних поена, за колико је веће учешће мушкараца у пољопривредној радној снази (табела 25). Посматрано по регионима, јаз је најизраженији у Војводини, где износи 23,4 процентна поена, а најмањи је у Шумадији и западној Србији, где износи 11,8 процентних поена.

Када је реч о породичним газдинствима, нижа заступљеност жена у пољопривредној радној снази може се само делимично приписати миграцијама сеоске женске радне снаге и смањењу броја жена у сеоском становништву, ангажовањем жена на пословима у оквиру домаћинства и слично. Најдубљи родни јаз је у Војводини, где женска радна снага чини 39% лица која су имала активност на газдинству. Овакав резултат није изненађујућ ако се има у виду да је у овом подручју већа механизованост радних процеса у пољопривреди, да су у структури пољопривреде заступљеније капитално него радно интензивне гране, као и да је број лица по газдинству (па тако и оних која раде у пољопривреди) мањи него у другим регионима.

Родни јаз је далеко израженији на газдинствима која су у власништву правних лица или предузетника, него на породичним газдинствима. Међу члановима и запосленима на овим газдинствима, на нивоу целе Србије, жене чине тек четвртину, а нешто већи удео (око трећине) бележе само у Београдском региону и Региону Шумадије и Западне Србије. Овако дубок родни јаз међу запосленима на газдинствима правних лица и предузетника није неочекиван, будући да је уобичајено да се на пословима који захтевају већу физичку снагу традиционално запошљавају мушкарци. У структури запослених на газдинствима правних лица и предузетника, женска радна снага је заступљенија на газдинствима која се баве воћарском и повртарском производњом, производњом и прерадом млека, производњом расада, цвећа и сл.

Табела 25. Чланови газдинства и стално запослени на газдинству према полној структури и региону, 2012.

Регион	Газдинства – укупно		Породична газдинства		Газдинства правних лица и предузетника	
	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	42,7	57,3	43,0	57,0	25,4	74,6
Београдски регион	41,5	58,5	41,8	58,2	34,4	65,6
Регион Војводине	38,3	61,7	39,3	60,7	23,0	77,0
Регион Шумадије и Западне Србије	44,1	55,9	44,2	55,8	31,2	68,8
Регион Јужне и Источне Србије	43,7	56,3	43,8	56,2	22,5	77,5
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Родне неједнакости посебно се испољавају кроз неравнотежу у обављању руководећих и извршних форми рада на газдинству. Жене се знатно ређе јављају на позицији носиоца газдинства него мушкарци. На нивоу целе Србије, оне су заступљене међу носиоцима газдинства са 17,3% (табела 26). Њихов удео међу управницима газдинстава је још мањи (15,9% на нивоу целе Србије). С друге стране, оне чине изразиту већину међу члановима породице и рођацима који су обављали пољопривредну активност на газдинству. На нивоу читаве Србије, њихово учешће у овој категорији износи 62,9%, а разлике између региона нису велике.

Табела 26. Чланови и лица стално запослена на пољопривредним газдинствима према статусу, полу и региону, 2012.

Регион	Носиоци газдинства		Менаџери		Чланови породице и рођаци		Стално запослени на газдинству	
	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	17,3	82,7	15,9	84,1	62,9	37,1	14,8	85,2
Београдски регион	14,4	85,6	16,4	83,6	63,7	36,3	14,9	85,1
Регион Војводине	18,7	81,3	13,5	86,5	61,6	38,4	10,9	89,1
Регион Шумадије и Западне Србије	16,0	84,0	17,1	82,9	64,0	36,0	21,3	78,7
Регион Јужне и Источне Србије	18,6	81,4	15,6	84,4	61,9	38,1	26,0	74,0
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Напокон, жене чине изразиту мањину формално запослених на газдинствима. Од укупно 26.279 лица, колико је стално запослених на пољопривредним газдинствима у Србији, 6.685 односно 14,8% су жене. У овом аспекту присутне су значајније регионалне разлике. Иако посвуда оне бележе мањинско учешће у овој категорији, њихов удео је већи у Шумадији и западној Србији, а највећи у јужној и источној Србији.

Посматрано према активностима у које се укључивала радна снага на породичним пољопривредним газдинствима, приметно је да су жене чешће у позицији лица која су обављала само пољопривредне активности (табела 27), док мушкарци знатно чешће имају и друге активности које доносе приход. Дубоке разлике које постоје у погледу ових показатеља морају се врло пажљиво истражити, како из перспективе врсте активности у које се чланови газдинстава укључују, тако и из перспективе старосне и образовне структуре чланова газдинстава који имају друге активности.

Начелно, овакав резултат је у складу са општом законитости да су жене које живе на газдинству ређе формално запослене и да ређе имају додатне активности које доносе приход, будући да је диверзификација њихових активности везана за већа почетна улагања.

Табела 27. Чланови газдинства и стално запослени на породичном газдинству према активностима које су обављали на газдинству

	Број		%	
	жене	мушкарци	жене	мушкарци
Носиоци газдинстава	106.946	510.419	100	100
Обављали само пољопривредне активности	88.271	351.983	83	69
Обављали и друге активности које доносе приход	18.675	158.436	17	31
Више него пољопривредне активности	4.408	17.682	4	3
Мање него пољопривредне активности	14.267	140.754	13	28
Чланови породице и рођаци који су обављали пољопривредну активност на газдинству	501.487	295.712	100	100
Обављали само пољопривредне активности	374.768	162.711	75	55
Обављали и друге активности које доносе приход	126.719	133.001	25	45
Више него пољопривредне активности	31.491	7.989	6	3
Мање него пољопривредне активности	95.228	125.012	19	42
Стално запослени	264	1.521	100	100
Обављали само пољопривредне активности	236	1.394	89	92
Обављали и друге активности које доносе приход	28	127	11	8
Више него пољопривредне активности	8	48	3	3
Мање него пољопривредне активности	20	79	8	5

Интересантан налаз се запажа онда када се учешће жена у различитим категоријама дефинисаним према радном статусу посматра преко ГРЈ (табела 28). Приметно је да је удео ГРЈ жена носилаца газдинстава у укупном броју ГРЈ нижи од удела жена у укупном броју лица која су носиоци газдинстава.

Табела 28. ГРЈ према носиоцу газдинства и извршне радне снаге, према полу и региону

Регион	Удео жена у укупном ГРЈ за дату категорију, %		
	носиоци газдинства	чланови породице и рођаци	стално запослени
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	13,7	63,8	24,6
Београдски регион	11,4	66,3	34,4
Регион Војводине	14,2	61,2	22,2
Регион Шумадије и Западне Србије	12,4	65,1	30,0
Регион Јужне и Источне Србије	15,7	62,7	22,9
Регион Косово и Метохија	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Овакви резултати сугеришу закључак да су жене носиоци газдинстава мање ангажоване у пољопривреди него мушкарци. Разлог томе лежи у чињеници да су жене по правилу носиоци мањих газдинстава (на којима не могу да остваре пуну запосленост), као и да се међу носиоцима чешће појављују старије жене које нису у физичкој кондицији да би могле да више раде на пољопривредним пословима. У прилог томе говоре и подаци о расположивим фондовима породичних газдинстава чији су носиоци жене (табела 29). Подаци указују да породична газдинства којима су носиоци жене имају у просеку скромније ресурсе у односу на газдинства којима су носиоци мушкарци.

Табела 29. Просечни подаци о фондовима породичних пољопривредних газдинстава према полу носиоца газдинства

	Жене	Мушкарци
Број газдинстава	110.536	518.016
Коришћено пољопривредно земљиште, ha	3,3	4,8
У власништву	2,4	3,3
Узето у закуп	0,8	1,5
Говеда, број	0,7	1,5
Свиње, број	2,7	4,7
Овце, број	1,8	2,9
Козе, број	0,3	0,4
Живина, број	24,4	27,1
Пчелиња друштва, број	0,5	1,2
Трактори, број	0,4	0,7

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

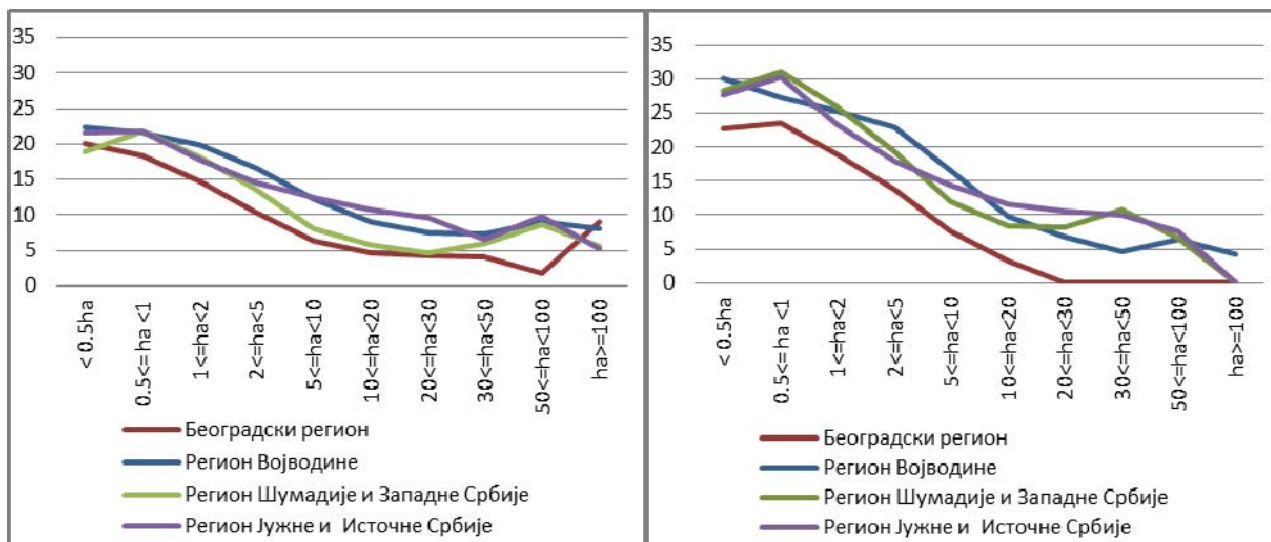
Скромнији ресурси породичних газдинстава којима су носиоци жене, као и мањи удео ГРЈ жена носилаца газдинстава, указује да су у просеку старије жене чешће носиоци газдинстава него младе, те да су жене најчешће носиоци самачких и/или старачких породичних газдинстава.

Значајнијих разлика нема ни када су у питању жене управнице на газдинствима. Приметно је да удео у управљању газдинствима опада са порастом величине КПЗ по газдинству. Ова законитост важи и за све регионе у Србији, а једина значајна разлика може се уочити у знатно нижој заступљености жена менаџера газдинстава на подручју Београдског региона (графикон 13).

Графикон 13. Жене менаџери према годинама старости и величини КПЗ, по регионима (%)

Просек за регион

Старије од 65

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Предочени налази указују на значајне родне неједнакости које се испољавају у форми мањег удела жена међу носиоцима газдинства и менаџерима и већег удела међу члановима породице и рођацима који учествују у пољопривредном раду на газдинству. Поред тога, жене су знатно чешће укључене само у пољопривредне активности и ређе имају додатне приходе изван пољопривреде, што скупа указује на неформални статус њиховог рада на газдинству.

5. Карактеристике радне снаге и рада на газдинству сагледане кроз годишње радне јединице

5.1. Радна снага на газдинству према броју годишњих радних јединица

Исказивање укупно ангажованог рада на газдинствима, преко броја годишњих радних јединица (ГРЈ), пружа поузданију основу за тумачења о различитим аспектима радног ангажовања у пољопривреди. Укупан број годишњих радних јединица (еквивалент лица запослених са пуним радним временом током читаве године) у Републици Србији је у 2012. години био 646.283. Када се он стави у однос према укупном броју чланова газдинстава (укључујући и носиоце) и лица стално запослених на газдинствима, може се закључити да је у просеку доступна радна снага на пољопривредним газдинствима у Србији ангажована са 44,8% капацитета (односно мање од једног пуно запосленог по газдинству).

Степен ангажованости радне снаге повећава се са растом коришћеног пољопривредног земљишта, док је у категорији највећих газдинстава (преко 50 ха), потенцијално расположива радна снага газдинства (чланови и стално запослени) мања од годишњег обима ангажованог рада (табела 30).

Табела 30. Ангажована радна снага на пољопривредним газдинствима према величини КПЗ

	Укупно	Коришћено пољопривредно земљиште, ха					
		≤ 1	1,01–2	2,01–5	5,01–10	10,01–50	50<
Чланови газдинстава и стално запослени	1.442.628	333.243	265.207	440.101	242.163	131.415	30.499
Годишње радне јединице	646.283	95.580	92.212	201.620	137.407	88.658	30.806
Породична газдинства	618.055	91.397	91.703	200.649	136.604	86.625	11.077
Газдинства правних лица и предузетника	28.228	4.183	509	972	803	2.033	19.729
Однос броја расположиве и ангажоване радне снаге по газдинству	44,8	28,7	34,8	45,8	56,7	67,5	101,0
Просечан број ГРЈ по газдинству	1,0	0,5	0,7	1,1	1,5	2,0	4,9
Породична газдинства	1,0	0,5	0,7	1,1	1,5	1,9	2,0
Газдинства правних лица и предузетника	9,4	3,4	2,0	3,4	4,1	5,7	29,0

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Број ГРЈ по газдинству по регионима врло је уједначен, и износи од 0,9 у Војводини до 1,1 у оба региона централне Србије.

На релативно ниску искоришћеност потенцијала доступне радне снаге указују и подаци о структури чланова газдинстава и запослених на газдинствима према категоријама дефинисаним на основу различитих ГРЈ интервала (табела 31).

Удео лица која су ангажована у еквиваленту пуног радног времена током целе године на нивоу Републике Србије креће се мало испод 17%. Већи удео лица која су са пуним радним временом ангажована у пољопривреди бележи се у Војводини (19,3%), где је уједно и највећи проценат радне снаге ангажоване са мање од 25% ГРЈ. Овај резултат потврђује раније поменуте закључке о поларизацији газдинстава на подручју Војводине, која се огледа (поред осталог) и у израженијој поларизацији њихове радне снаге на чисте пољопривреднике односно на оне који су у пољопривреди ангажовани са 100% ГРЈ (19,3%) и оне који се повремено баве пољопривредом. Супротно Војводини, на подручју

Шумадије и западне Србије чланови и запослени на газдинству мање су у целости ангажовани у пољопривреди (16,9%), али је и мањи број лица која се пољопривредом баве на нивоу испод 25% ГРЈ (41,3%).

Табела 31. Чланови и запослени на газдинствима према ГРЈ интервалима, по регионима

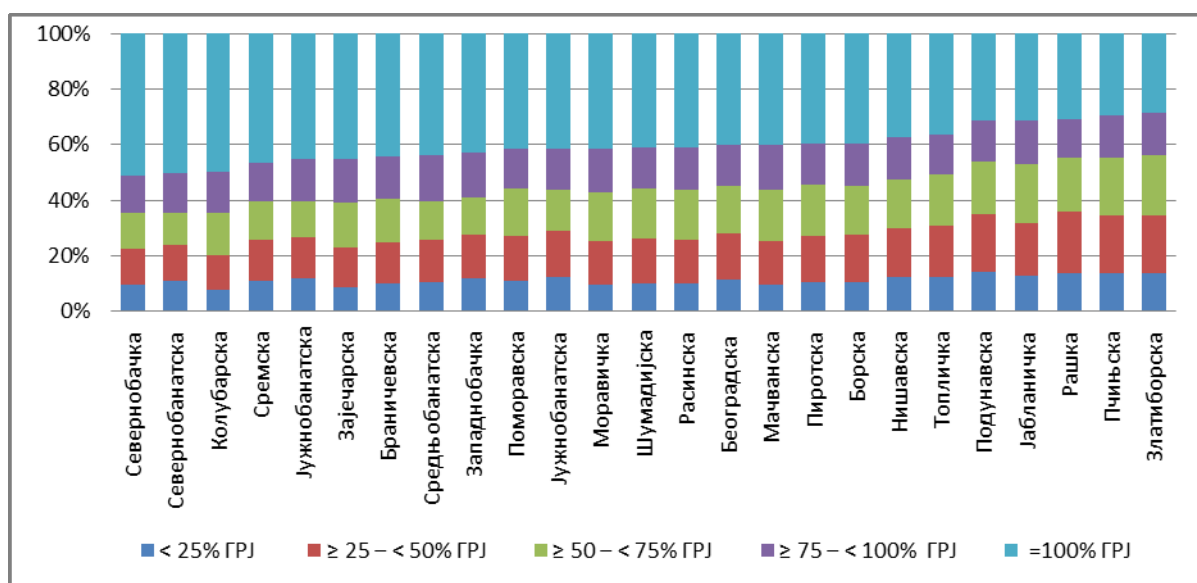
Регион	Удео лица у %				
	< 25% ГРЈ	≥ 25 – < 50% ГРЈ	≥ 50 – < 75% ГРЈ	≥ 75 – < 100% ГРЈ	=100% ГРЈ
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	11,0	16,8	17,3	15,1	39,8
Београдски регион	11,1	16,6	17,1	14,8	40,2
Регион Војводине	11,1	15,1	13,5	14,8	45,4
Регион Шумадије и Западне Србије	10,5	17,0	18,3	15,2	39,0
Регион Јужне и Источне Србије	11,6	17,8	18,5	15,1	37,0
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Наведени подаци указују да је више од четвртине чланова газдинстава и запослених у пољопривреди годишње на пољопривредним пословима ангажовано са мање од половине пуног радног времена. Релативно ниска искоришћеност расположиве радне снаге упућује на то да у пољопривреди Србије доминира радно екстензивни тип пољопривреде, мали посед, ниско продуктивна пољопривреда, те да је знатан део газдинстава упућен на додатне приходе из непољопривредних сектора или из других извора.

Разлике на нивоу нижих територијалних јединица указују да је начелно степен искоришћености радне снаге већи у областима на северу Србије, где је просечна величина коришћеног земљишта по газдинству већа, а број чланова по газдинству нижи (графикон 14). Ова законитост, међутим, није универзална и не важи за све области у Србији у којима постоји натпросечна заступљеност пуне запослености у пољопривреди (ГРЈ=100%).

Графикон 14. Чланови и запослени на газдинствима према ГРЈ интервалима и областима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Наиме, области у којима је већа заступљеност радно интензивних грана пољопривреде (воћарске и повртарске производње) такође имају висок проценат запослених у пољопривреди са пуним радним временом (Колубарска, Моравичка, Шумадијска, Расинска). С друге стране, области Србије са преовлађујућом старијом радном снагом (Пчињска, Топличка, Јабланичка област), као и оне у којима постоје већи индустријски центри или развијенији услужни сектор (Златиборска, Подунавска) имају нижу пуну запосленост у пољопривреди.

Сложеност фактора који делују на обим и структуру запослености у пољопривреди долази до већег изражаја када се анализа спусти на ниво општина. Међу општинама са највишим процентом пуне запослености у пољопривреди јесу и оне са високим уделом газдинстава у власништву правних лица и предузетника („градске“ општине – Палилула, Земун), те оне најмање у којима нема алтернативних могућности запошљавања (Рековац, Ириг, Уб, Жабари) (табела 32). Општине са ниским степеном пуног ангажовања радне снаге у пољопривреди (осим непоменутих градских општина) укључују оне са неповољнијим земљишним ресурсима (висока планинска подручја), старијим становништвом (Црна Трава) и слично.

Табела 32. Општине према уделу лица са ГРЈ=100%

Редни број	Општина	Висок удео	Редни број	Општина	Низак удео
1.	Палилула	64,4	1.	Нови Пазар	5,3
2.	Рековац	64,0	2.	Црна Трава	6,5
3.	Кањижа	64,0	3.	Мерошина	7,7
4.	Земун	63,5	4.	Ариље	7,7
5.	Ириг	62,3	5.	Тутин	10,6
6.	Сокобања	57,4	6.	Бајина Башта	10,6
7.	Уб	56,7	7.	Медијана	11,7
8.	Ада	55,4	8.	Прешево	14,9
9.	Ваљево	55,2	9.	Пријепоље	15,0
10.	Жабари	55,1	10.	Ужице	15,7
11.	Беоцин	54,6	11.	Нова Варош	16,3
12.	Сента	54,6	12.	Бојник	19,6
13.	Пландиште	53,0	13.	Прибој	19,7

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Удео основних категорија дефинисаних према радном статусу у укупном ГРЈ приказан је у табели 33. Из података у табели може се закључити да, осим у Војводини, највећи удео бележе чланови породице и рођаци носиоца газдинства. С друге стране, стално запослени, сезонска и уговорена радна снага имају значајно већи удео у Војводини него у другим регионима. Већи удео стално запослених и сезонске и уговорене радне снаге у структури ангажованог рада у пољопривреди Војводине и Београда одраз је веће заступљености газдинстава правних лица и предузетника на овим подручјима (у којима је концентрисан највећи део стално запослених, о чему је било речи у претходном поглављу). Поред тога, заступљеност сезонске и уговорене радне снаге (која је у Војводини и вишеструко већа него у другим деловима Србије) резултат је интензивније производње, мањег броја чланова домаћинства али и већег броја газдинстава са најмањом површином КПЗ (која по правилу ангажују сезонску и уговорену радну снагу за услуге механизацијом).

Табела 33. Годишње радне јединице према категоријама радног статуса, по регионима, 2012.

Регион	Укупно ГРЈ	Удео у укупном ГРЈ, %			
		носиоци	породица+рођаци	стално запослени	сезонска и уговорена радна снага
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	646.283	43,9	47,0	3,8	5,3
Београдски регион	34.406	42,6	43,1	9,1	5,2
Регион Војводине	137.964	44,5	34,2	12,3	9,0
Регион Шумадије и Западне Србије	285.495	43,4	51,1	0,9	4,6
Регион Јужне и Источне Србије	188.418	44,3	50,8	1,0	3,9
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...

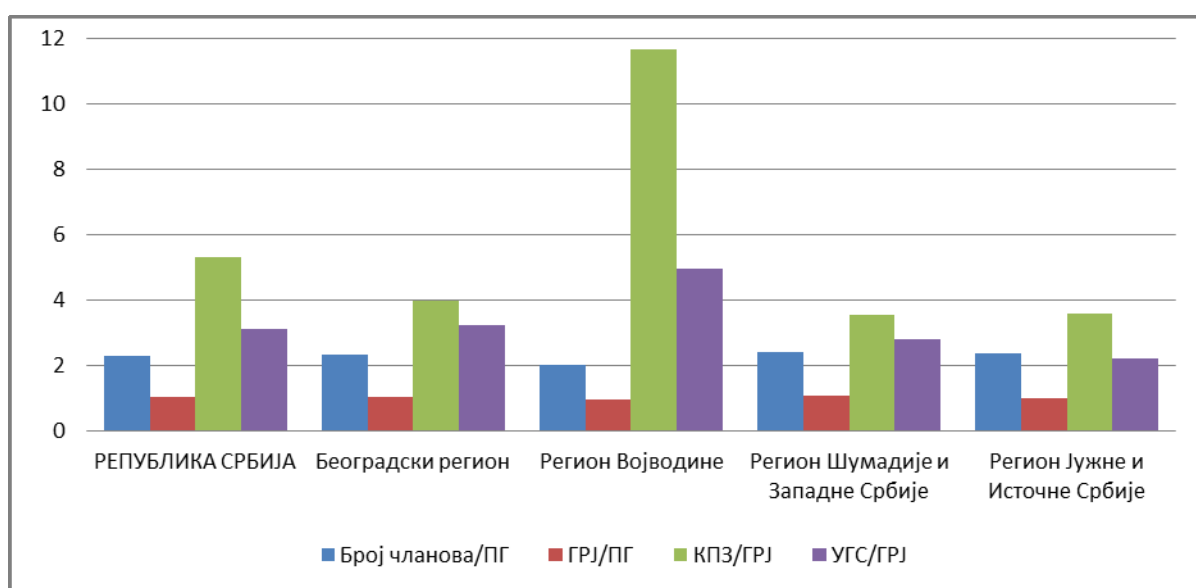
Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

На подручју Шумадије и западне Србије ангажованост туђег рада у виду сезонске и уговорене радне снаге значајно је већа у односу на стално запослену радну снагу. Овакав налаз упућује на ниско присуство газдинстава правних лица и предузетника, али да, и поред већег броја чланова газдинстава него у другим регионима, и даље постоји потреба за туђом радном снагом у сезонским радним врховима. Ово није изненађујући податак, будући да су у производној структури пољопривреде у овом подручју присутне радно интензивне гране пољопривреде (воћарско-виноградарска производња, повртарство).

5.2. Ресурси и продуктивност рада по ГРЈ

Описане разлике у бројности чланова газдинстава, као и обиму и начину њиховог радног ангажовања на пољопривредним пословима, у великој мери су резултат расположивих ресурса по запосленом. Доступност ресурса по запосленом у пољопривреди опредељује продуктивност радне снаге, а самим тим и конкурентност пољопривредне производње (графикон 15).

Графикон 15. Однос ресурса и радне снаге на газдинствима, по регионима

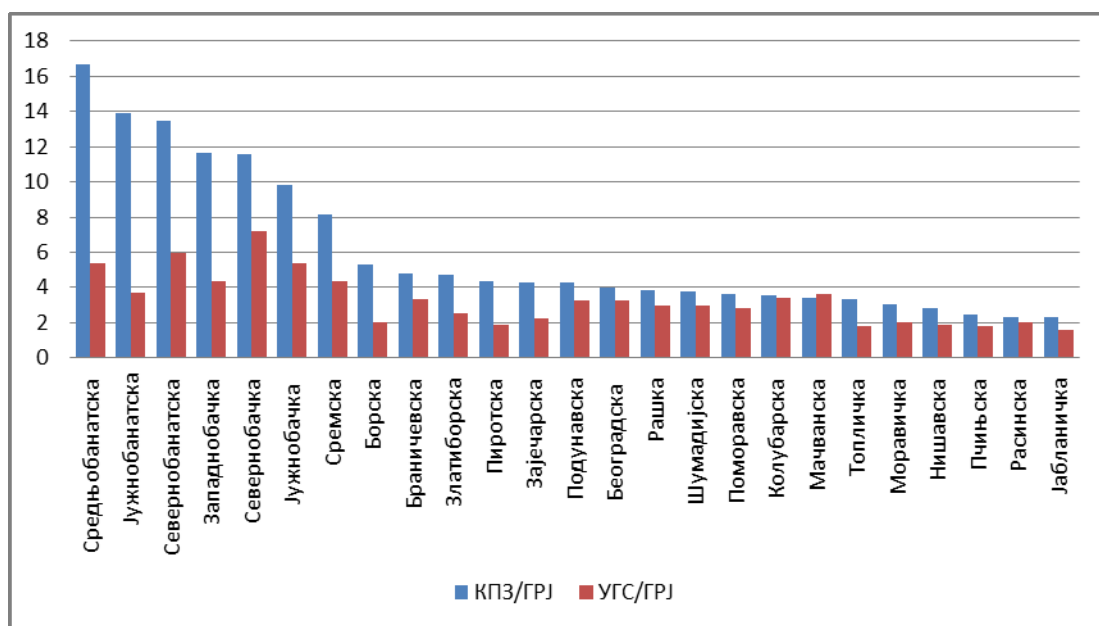
Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Разлике у просечном броју чланова и годишњих радних јединица по газдинству у појединим регионима Србије нису посебно високе. Међутим, значајне разлике међу регионима се појављују у расположивим ресурсима по ГРЈ, односно у пуно запосленом у пољопривреди. Ове разлике указују на вишеструко већи број хектара КПЗ по запосленом у Војводини у односу на све друге регионе. Нешто нижа, али опет значајна разлика постоји и у броју УГС по ГРЈ у Војводини у односу на остатак земље.

Детаљнија регионална анализа односа расположивих ресурса и радне снаге, на нивоу области, даје потпунију слику о дубини разлика у продуктивности радне снаге. Однос између области са највећим бројем хектара КПЗ по ГРЈ (Средњебанатска – 16,7 ha) и оне са најнижим (Јабланичка – 2,3 ha) износи 7,3:1. У погледу броја УГС, однос области са највећим бројем УГС по ГРЈ (Севернобачка – 7,2) и оне са најмањима бројем (опет Јабланичка – 1,6) јесте нешто мање драстичан и износи 4,5:1.

Дистрибуција области на скали између наведених екстремних вредности указује на извесне правилности (графикон 16). Наиме, у погледу оба индикатора, високим вредностима се издвајају војвођанске области, посебно на подручју Баната. Будући да је ово подручје ниже насељено у односу на остатак Војводине, просечна величина газдинства је већа, па самим тим и повољнији однос КПЗ/ГРЈ. Ипак, у погледу броја УГС/ГРЈ већи део Баната заостаје за другим деловима Војводине, што се делимично може приписати и дефициту радне снаге (с обзиром на велике површине ораница). С друге стране, на подручју Севернобанатског округа, Бачке и Срема концентрација стоке по газдинству је највећа, што указује да газдинства компензују нешто нижу величину КПЗ сточарском производњом (највеће сточарске фарме лоциране су на овом подручју).

Графикон 16. Распоживи пољопривредни ресурси по ГРЈ, по областима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

На простору оба региона централне Србије приметан је повољнији однос броја стоке и ангажованог рада у равничарским областима на северу (Браничевска, Подунавска, Београдска, Мачванска). Изузимајући Колубарску и Рашку област, у свим другим планинским подручјима може се приметити ниска вредност УГС/ГРЈ, што је свакако последица екстензивне производње и осиромашења радном снагом (уз неспоран утицај економских фактора).

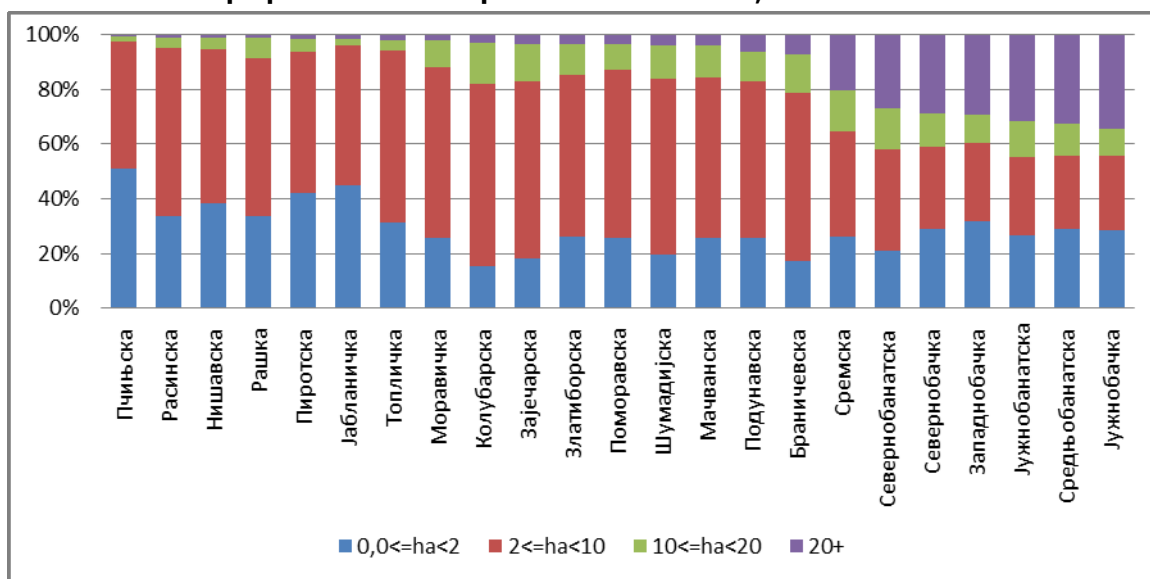
Посматрано по појединим областима, разлике у погледу дистрибуције ГРЈ према величини газдинства су значајне (графикон 17). У Војводини се 20–35% укупног броја ГРЈ ангажује на газдинствима величине преко 20 ha, док се на газдинствима величине

2–10 ха троши мање рада него у другим регионима. Друга релативно хомогена група обухвата области у Шумадији и западној Србији, у којима је приметна велика концентрација рада на газдинствима величине 2–10 ха, али и на онима 10–20 ха (приближно колико и у Војводини). Области на југу и југоистоку Србије (Пчињска, Расинска, Нишавска, Рашка, Пиротска и Јабланичка) издвајају се по врло високом уделу ГРЈ ангажованих на газдинствима са најмањом величином ГРЈ.

Оваква дистрибуција укупног фонда рада према величини КПЗ у јужним деловима Србије додатно потврђује да у овим подручјима преовладава модел полунатуралне до натуралне производње, чиме се отвара питање одрживости и могућности раста конкурентности пољопривреде у овим подручјима.

Графикон 17. ГРЈ према величини КПЗ, по областима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Високе разлике у расположивим ресурсима по ГРЈ по регионима узрокују и значајне разлике у продуктивности радне снаге изражене у укупној вредности стандардног аутпута (СА) по ГРЈ¹⁷ (табела 34). Просечна вредност пољопривредне производње по пуно ангажованом лицу у пољопривреди Србије у 2012. години износила је мање од 5.792 евра, а по породичном газдинству 5.927 евра. Регионалне разлике у висини оба показатеља изузетно су високе и указују да оба индикатора бележе вишеструко већи износ у Војводини у односу на све друге регионе (укључујући и Београдски).

Табела 34. Вредност стандардног аутпута по ГРЈ И ППГ (у еврима)

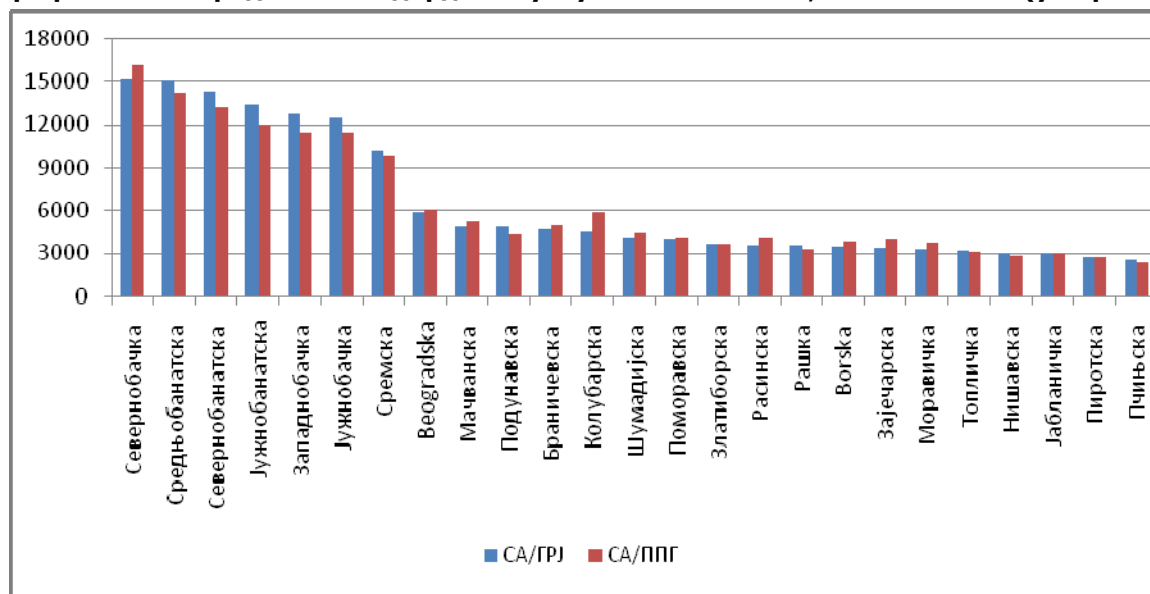
	СА/ГРЈ	СА/ППГ
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	5791,6	5926,7
Београдска област (Град Београд)	5810,7	6013,8
Регион Војводине	12865,6	12023,7
Регион Шумадије и Западне Србије	3953,4	4292,5
Регион Јужне и Источне Србије	3393,7	3405,8
Регион Косово и Метохија	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

¹⁷ Економска величина пољопривредног газдинства изражена је као просечна новчана вредност пољопривредне производње по цени произвођача за производ.

Посматрано на нивоу области, уочљив је примат оних подручја у којима је већа заступљеност највећих газдинстава и газдинстава правних лица и предузетника, која имају већи број УГС по газдинству и ГРЈ (Севернобачка), као и повољнији однос КПЗ по ГРЈ (Средњебанатска) (графикон 18).

Графикон 18. Вредност стандардног аутопута по ГРЈ И ППГ, по областима (у еврима)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Начелно, анализа на нивоу области указује на неколико хомогених група подручја према висини СА/ГРЈ.

Прву групу, код које овај показатељ износи изнад десет хиљада евра, чине све војвођанске области. Ако као нетипичан изуземо Београдски регион, у другој групи се налазе области у средишњем и северном делу централне Србије (Мачванска, Подунавска, Браничевска, Колубарска), са врло уједначеном продуктивношћу (висина СА/ГРЈ 4.540–4.860 евра). Колубарска и Мачванска област, иако са релативно неповољнијим односом КПЗ/ГРЈ у односу на неке друге области централне Србије, вишу продуктивност остварују захваљујући високој заступљености сточарске производње. С друге стране, Шумадија и Поморавље имају нешто нижу вредност продуктивности (4.060 односно 4.029 евра по ГРЈ), иако имају повољнији однос КПЗ/ГРЈ. Иако ове разлике могу бити резултат актуелне тржишне конјуктуре у посматраном периоду, оне ипак јасно указују на извештај заостатак у конкурентности пољопривреде ова два региона.

Области које обухватају брдско-планинске пределе на истоку, југозападу и западу земље имају вредност СА/ГРЈ нижу од четири хиљаде евра, што одсликава претежно природни карактер њихове пољопривредне производње. Најнижу продуктивност (испод 3.000 евра по газдинству и ГРЈ) имају Нишавска, Јабланичка, Пиротска и Пчињска област, у којима је и висина расположивих ресурса по пуно запосленом у пољопривреди најнижа. Скроман обим пољопривредних ресурса и ниска вредност СА по запосленом у пољопривреди и газдинству у југоисточном делу земље указују на изузетно деликатан економски положај газдинстава без других прихода ван пољопривреде, што указује на њихову високу изложеност ризику од сиромаштва.

Схема: Радна снага и запосленост у пољопривреди, по регионима

6. Диверзификација прихода на газдинству

6.1. Приходи сеоских домаћинстава

Приходи сеоских домаћинстава, а међу њима посебно оних који су ослоњени искључиво на пољопривреду, по правилу су нижи у односу на друге социоекономске категорије домаћинстава. Овакво стање је, пре свега, последица ниже продуктивности пољопривредне производње у односу на остале секторе, високе изложености сектора производним и тржишним (ценовним) ризицима, неповољне поседовне структуре и слично. Из тих разлога, газдинства диверзификују своје активности и приходе, било увођењем нових производа и услуга са већом додатом вредности, било запошљавањем њихових чланова у непољопривредним секторима. Одабрани модел диверзификације зависи од низа мерљивих и немерљивих фактора, па и од аспирација и потреба чланова, али пре свега њихових ресурса (физичког капитала, људског и социјалног капитала итд.). Научна сазнања о моделима и типовима диверзификованих активности на газдинству недовољно су концепцијски заокружена и изведена из студија случаја група земаља или појединих делова света, али још увек не на нивоу теорије. Разлог томе је недостатак или неусаглашеност статистичких података међу појединим земљама и компаративних анализа (Богданов, Н., 2007, Богданов, Н., 2013).

У недостатку других званичних извора података који би дали поузданију слику о висини и структури прихода пољопривредних газдинстава, овде се даје преглед структуре годишњих расположивих средстава домаћинстава осталог подручја (условно сеоског) према изворима прихода. Сврха овог дела анализе је да укаже на релативни значај пољопривредног сектора за приходе сеоских домаћинстава и њихову одрживост.

Приходи сеоских домаћинстава у Србији највећим делом (35–47%) потичу од прихода из радног односа (редовног и додатног), а одмах потом следи учешће пензија, које је врло високо и растуће (табела 35). Приходи од пољопривреде варирају у интервалу 6–9% укупно расположивих средстава домаћинстава, што је високо опредељено приносима од пољопривреде у појединим годинама. Истовремено, вредност натуралне потрошње, која се највећим делом приписује потрошњи хране произведене на газдинству, стабилна је на нивоу 12–15%. У сваком случају, приходи који се остварују од пољопривреде релативно су ниски у односу на зараде из других сектора и социјална примања, што је јасан индикатор ниске продуктивности сектора.

Табела 35. Структура прихода руралних домаћинстава Србије¹⁸

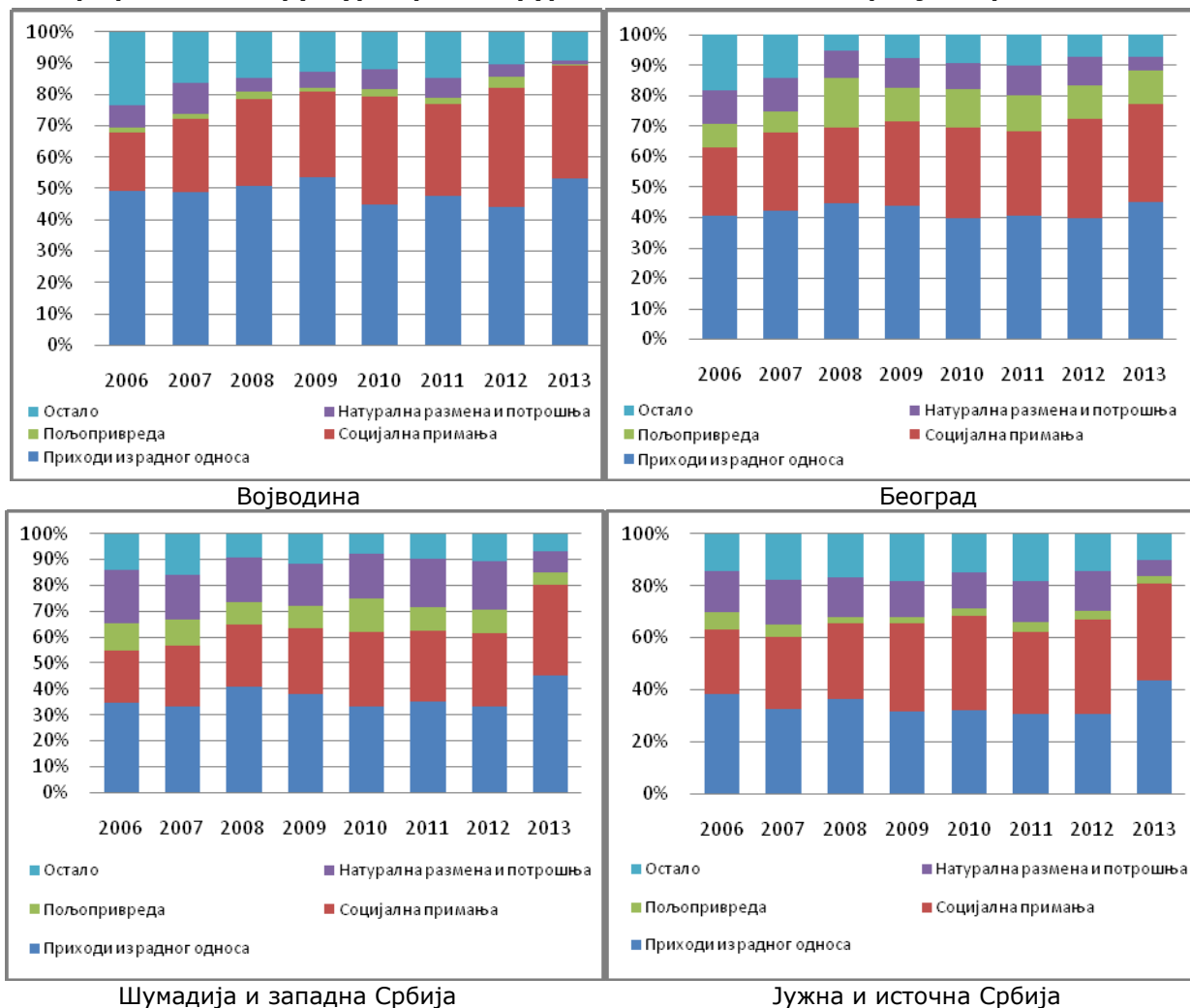
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Приходи из радног односа	41,2	35,5	38,9	37,1	42,1	39,9	36,3	37,0	35,7	47,1
Социјална примања	26,1	24,0	22,0	25,3	26,2	28,3	31,5	28,7	32,7	35,0
Приходи од пољопривреде	26,6	24,8	7,8	6,8	8,3	6,8	9,3	7,8	7,6	5,0
Приходи из иностранства	1,7	2,0	2,3	2,3	1,3	2,0	1,2	1,6	2,1	1,6
Приходи од имовине	0,0	0,0	1,5	3,3	0,5	0,3	0,5	1,2	0,3	0,4
Остала примања	3,9	13,5	12,6	10,4	8,7	9,8	8,7	9,7	8,2	6,2
Натурална размена и потрошња	0,4	0,2	14,9	14,8	12,9	12,7	12,5	14,0	13,3	4,6

Извор: РЗС, Анкета о потрошњи домаћинстава

¹⁸ Месечни просек за домаћинства са осталог подручја

Регионалне разлике у структурама прихода јасно указују да је пољопривреда врло значајан извор прихода за војвођанска сеоска домаћинства (графикон 19). Поред тога, приметно је и да је природна потрошња хране у овом региону нижа, што говори да су газдинства комерцијално оријентисана, поларизована по економској структури и величини. У Београдском региону су приходи од запослења очекивано највећи, што се може објаснити већом доступности радних места (услед чега су и приходи од пензија овде већи него у другим регионима).

Графикон 19. Структура прихода руралних домаћинства Србије по регионима

Извор: РЗС, Анкета о потрошњи домаћинства

Приходи од пољопривреде су у Региону Шумадије и Западне Србије ниски, али је природна потрошња овде највећа. Низак ниво тржишности пољопривредне производње овог региона јесте последица уситњене аграрне структуре, скромних и нередовних вишкова и већег броја чланова газдинстава. У Региону Јужне и Источне Србије, пољопривреда има одлике природне производње, са малим уделом прихода од продаје хране у укупним приходима домаћинства и високим уделом природне потрошње.

У описаним оквирима, даље ће се анализирати пописни резултати о газдинствима са диверзификованим приходима од активности на газдинству и активностима њихових чланова ван газдинства.

6.2. Газдинства са приходима од других профитабилних активности са газдинства

Од укупно 631.552 газдинства у Србији, њих 78.301 (12,4%) има приходе који потичу од других профитабилних активности (ДПА) са газдинства (табела 36). Иста пропорција важи и за породична пољопривредна газдинства – од укупно 628.552 газдинства, 77.826 има ДПА са газдинства (12,4%). Заступљеност ДПА на газдинствима је неравномерна по појединим регионима. Газдинства на територији Шумадије и западне Србије чешће имају ДПА са газдинства, док је у Војводини таквих газдинстава најмање.

Висока заступљеност ДПА на газдинствима на подручју Шумадије и западне Србије је последица високе аграрне насељености, мањих расположивих ресурса по запосленом и веће прикривене незапослености. У настојању да остваре већи степен искоришћености радне снаге и тако смање прикривену незапосленост, те да остваре што већу додатну вредност производа са којима се појављују на тржишту, газдинства у овом подручју бирају производну структуру и модел одрживости базиран на радно интензивнијим линијама производње, као што је прерада производа.

Супротно, газдинства у Војводини која су високо поларизована (како је објашњено у претходним поглављима) и чија је производна структура базирана на капитално интензивним линијама (велике површине КПЗ и ЛСУ по запосленом, велике инвестиције у инпуте) имају мање расположивих вишкова радне снаге која би се укључила у ДПА на газдинству.

Табела 36. Заступљеност газдинстава са ДПА у укупном броју газдинстава и КПЗ

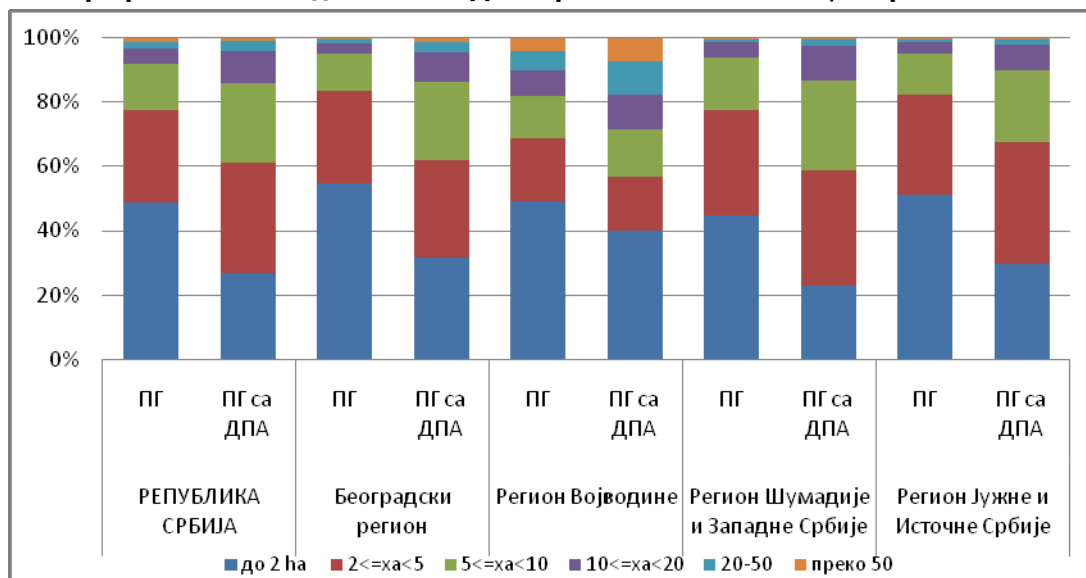
Регион	Газдинства са ДПА		
	број	учешће у укупном броју, %	учешће у укупним површинама КПЗ, %
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	78.301	12,4	18,1
Београдски регион	2.903	8,7	20,0
Регион Војводине	8.405	5,7	12,7
Регион Шумадије и Западне Србије	43.816	16,7	27,0
Регион Јужне и Источне Србије	23.177	12,3	17,2
Регион Косово и Метохија	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Уколико се заступљеност газдинстава са ДПА сагледава према величини коришћеног пољопривредног земљишта, уочава се да је добијена структура врло слична структури укупног броја газдинстава према величини коришћеног земљишта (графикон 20). Једина уочљива закономерност је нижи удео најмањих газдинстава (до 2 ha) међу онима са ДПА са газдинства, и то у свим регионима.

Низак удео најмањих газдинстава у структури газдинстава са ДПА може се тумачити тиме што је ова величина газдинства (мања од 2 ha) по правилу довољна само за обезбеђење сопствених потреба у храни. Ресурсна ограниченост ових газдинстава (мала величина КПЗ) не оставља довољно простора за производњу значајнијих вишкова хране за прераду, као што најчешће не омогућује ни акумулацију која би била инвестирана у радно и капитално интензивније производње или услуге. По правилу, чланови газдинства најмање величине су чешће укључени у ДПА ван газдинства, него што успевају да понудом производа и услуга са газдинства остваре одрживи приход. Мали број газдинстава величине до 2 ha у онима са ДПА са газдинства посебно је уочљив у Региону Шумадије и Западне Србије. Занимљиво је да је међу војвођанским газдинствима са ДПА највише управо газдинстава величине до 2 ha КПЗ (40%).

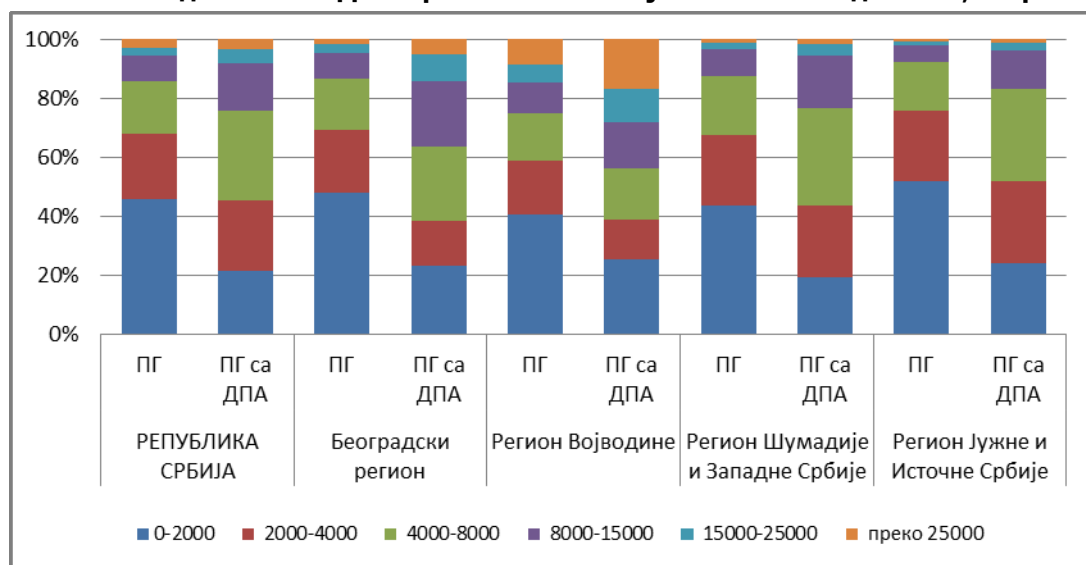
Графикон 20. Газдинства са ДПА према величини КПЗ, по регионима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Посматрано према економској величини газдинстава, уочава се да газдинства са ДПА прате дистрибуцију укупног броја газдинстава према величини СА, те да је, као и у случају структуре према величини КПЗ, и овде приметна мања заступљеност најмањих газдинстава међу онима са ДПА (до 2.000 евра) (графикон 21).

Графикон 21. Газдинства са ДПА према економској величини газдинства, по регионима

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

6.3. Основна обележја носилаца газдинстава са ДПА са газдинства

Основна обележја носилаца газдинстава са ДПА са газдинства се у погледу старости и полне структуре не разликују значајније у односу на карактеристике носилаца просечних пољопривредних газдинстава по појединим подручјима.

Полна структура носилаца газдинстава са ДПА на газдинствима указује на мале разлике у односу на просечна газдинства, и то утолико што је заступљеност мушких носилаца нешто већа (табела 37). У вези са овим показатељем било би корисно дубље

анализирати полну структуру менаџера према ДПА којима се газдинства баве, јер се очекује да би жене управнице могле бити заступљеније код газдинстава укључених у активности као што су: прерада млека, рурални туризам, народна радиност и слично.

Табела 37. Носиоци газдинстава са ДПА на газдинству, према полу, старости и региону

Регион	Носиоци газдинстава са ДПА			
	број	мушки, %	млађи од 35 година, %	старији од 65 година, %
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	76.993	86,9	4,6	33,1
Београдски регион	2.842	90,1	4,1	30,4
Регион Војводине	8.075	85,3	9,9	17,3
Регион Шумадије и Западне Србије	43.218	88,2	4,1	34,4
Регион Јужне и Источне Србије	22.858	84,7	3,6	36,4
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Старосна структура носилаца газдинстава са ДПА на газдинствима у Војводини бележи значајније разлике у односу на просек. Наиме, већи је удео млађих и мањи удео старијих носилаца код газдинстава са ДПА на газдинству у односу на просек. Начелно, овим се потврђују претходна сазнања о динамичнијем реструктурирању војвођанских газдинстава, израженијем предузетничком приступу и слично.

У погледу профила носилаца газдинстава са ДПА, може се издвојити податак да више од половине њих немају других профитабилних активности изван пољопривреде (53,2% на нивоу Србије), а да је за 13,5% носилаца пољопривреда мање значајна активност у односу на друге послове којима се баве (табела 38).

Табела 38. Присуство и значај других активности носилаца газдинстава са ДПА

Регион	Укупно	Да, више него пољопривредне		Да, мање него пољопривредне		Не	
		број	%	број	%	број	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	76.993	10.363	13,5	25.646	33,3	40.984	53,2
Београдски регион	2.842	454	16,0	774	27,2	1.614	56,8
Регион Војводине	8.075	1.391	17,2	2.578	31,9	4.106	50,8
Регион Шумадије и Западне Србије	43.218	5.480	12,7	15.964	36,9	21.774	50,4
Регион Јужне и Источне Србије	22.858	3.038	13,3	6.330	27,7	13.490	59,0
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

6.4. Газдинства према структури других профитабилних активности на газдинству

Структура активности у које су укључена газдинства са ДПА на газдинствима на нивоу Републике Србије указује на висок удео газдинстава која се баве прерадом млека (57%) и прерадом воћа и поврћа (30,2%) (табела 39). Ова два типа ДПА су најзаступљенија на газдинствима у свим регионима, и то са прилично уједначеним учешћем изузимајући подручје Војводине.

Војводина је једини регион у којем број газдинстава која се баве прерадом млека не прелази половину укупног броја газдинстава са ДПА, али и регион у којем чак свако пето газдинство (20,4%) као додатну активност на газдинству има уговорени рад у области пољопривреде (услуге механизацијом). Оба ова резултата су веома очекивана и врло специфична за подручје Војводине.

Наиме, висок значај прераде млека у структури додатних активности и прихода газдинстава на подручју централне Србије може се објаснити великом концентрацијом млечног говедарства на малим породичним газдинствима у овом подручју, као и газдинствима са бројнијом радном снагом ангажованом у пољопривреди. Супротно томе, у Војводини је ова производна линија концентрисана на великим, специјализованим газдинствима, а канали продаје су оријентисани на откуп млека од стране великих млекара, више него на продају млечних прерађевина.

Висок удео газдинстава са ДПА по основу услуга механизацијом у Војводини наговештен је у неким ранијим истраживањима (Богданов, Н., 2007) и уско је повезан са претходно описаним карактеристикама структуре газдинстава и радне снаге на овом подручју. Ову врсту прихода остварују газдинства са модерном, иновираним механизацијом. Корисници њихових услуга су мала и средња газдинства, као и газдинства чији чланови имају ДПА ван пољопривреде, а због мањих површина и мањег броја лица ангажованих у пољопривреди нису заинтересовани за улагања у машине. С обзиром на то да је производна структура пољопривреде у Региону Војводине оријентисана ка радно мање интензивним гранама, један део газдинстава има потребу за услугама механизацијом коју себи не могу да приуште или је економски неисплатива с обзиром на површине КПЗ којима располажу.

Оба региона централне Србије имају високо заступљен сектор шумарства (обраду дрвета и шумарство) у структури газдинстава са ДПА, док је народна радиност (традиционално) најзаступљенија у Шумадији и западној Србији.

Табела 39. Заступљеност ДПА према типу активности, по регионима (%)

Врста активности	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
Прерада меса	6,01	11,57	7,80	5,40	5,82	...
Прерада млека	57,06	54,08	31,66	60,15	60,80	...
Прерада воћа и поврћа	30,22	30,90	28,15	32,15	27,23	...
Прерада других пољопривредних производа	4,31	4,72	4,30	3,93	4,98	...
Обрада дрвета	8,15	1,93	0,80	10,08	7,95	...
Активности у шумарству	4,94	1,48	1,09	5,69	5,36	...
Туризам	0,66	0,48	1,11	0,67	0,48	...
Народна радиност	1,59	0,72	0,94	2,35	0,50	...
Производња енергије из обновљивих извора енергије	0,03	0,07	0,10	0,01	0,03	...
Узгој рибе	0,28	0,38	0,67	0,24	0,19	...
Рад на основу уговора у области пољопривреде	5,01	4,55	20,42	2,80	3,65	...
Рад на основу уговора у другој области	1,85	0,72	3,91	1,26	2,38	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Важно је указати и на релативно низак удео газдинстава са додатним активностима у туризму (514 газдинстава са ДПА на газдинству, односно само 0,7%). Интересантно је да је чак четвртина укупног броја газдинстава која се баве туризмом у Србији концентрисана у само једној области – Златиборској (24,7% од укупног броја газдинстава у Србији која имају ДПА у туризму).

У погледу значаја дохотка оствареног од ДПА са газдинства, приметно је да за убедљиво највећи део газдинстава (62,7%) овај доходак има скроман удео у њиховим укупним приходима – нижи од 20% (табела 40).

Табела 40. Учешће прихода од ДПА у укупним приходима газдинстава, по регионима (%)

Регион	До 20%	20–50%	50–80%	80–100%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	62,71	28,45	6,61	2,23
Београдски регион	64,14	28,01	5,03	2,82
Регион Војводине	58,26	28,58	8,82	4,34
Регион Шумадије и Западне Србије	62,36	29,38	6,47	1,80
Регион Јужне и Источне Србије	64,80	26,70	6,29	2,22
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

За само 8,8% газдинстава са ДПА са газдинства приход од ових активности чини више од половине укупног прихода. Извесне разлике међу регионима указују да су приходи од ДПА значајнији за војвођанска газдинства. У овом региону више од 13% газдинстава са ДПА са газдинства остварује више од 50% својих прихода у овим делатностима, док је у другим деловима Србије тај удео нижи од 9%. Будући да је реч о само неколико стотина газдинстава, тешко је донети поузданије закључке о њиховом профилу, као и о њиховој успешности у активностима у које су укључени.

6.5. Породична пољопривредна газдинства са другим профитабилним активностима невезаним за газдинство

Што се тиче диверзификације активности, упркос разликама у дефинисању, искуство из многих земаља може се обличити у два основна сазнања (Богданов, Н., 2013):

1. Пољопривредна газдинства чешће диверзификују свој доходак кроз активности њихових чланова на пословима ван газдинства него диверзификацијом по основу ДПА на газдинству – што показују и пописни резултати у Републици Србији (269.560 : 78.301).
2. Број пољопривредних домаћинстава чији су чланови запослени ван газдинства стално расте, без обзира на то да ли су то власници газдинства или њихови брачни партнери.

Газдинства са ДПА невезаним за газдинство (*off farm* – ван газдинства), како је речено у опису социоекономских карактеристика пољопривредних газдинстава у Србији, има 269.560, и она чине око 43% како укупног броја пољопривредних газдинстава, тако и броја породичних пољопривредних газдинстава (ППГ) (табела 41). Њихова је заступљеност у броју породичних пољопривредних газдинстава нижа у Војводини, а највећа у Региону Београда. Овакав резултат је последица описаних структурних карактеристика газдинстава и радне снаге у овим регионима (у Војводини дуалне структуре и поларизације, а у Региону Београда урбане економије).

Табела 41. Породична пољопривредна газдинства са ДПА, независим за газдинство, по регионима

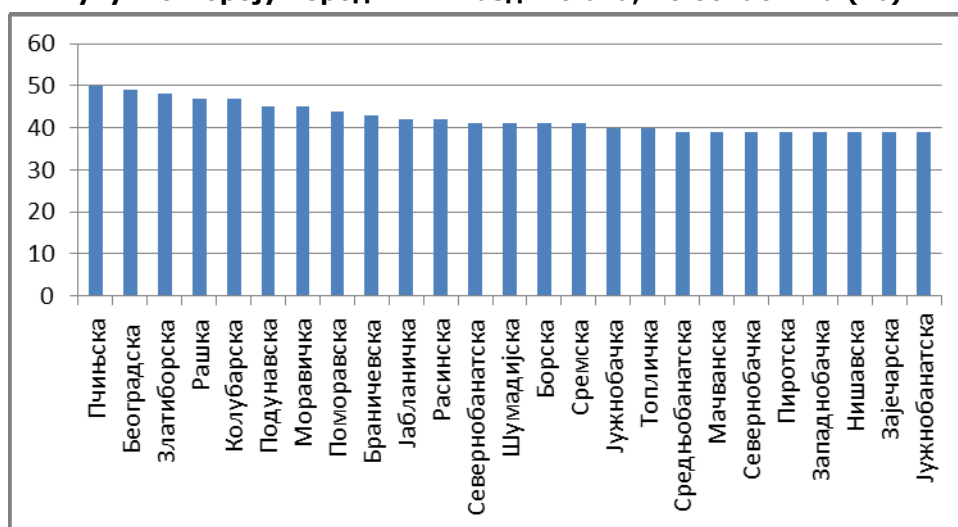
Регион	Број ППГ	ППГ са ДПА независим за газдинство		
		број	% у ППГ	просечна величина КПЗ (ha)
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	628.552	269.560	42,9	3,8
Београдски регион	33.117	16.422	49,6	3,1
Регион Војводине	146.269	58.724	40,1	5,6
Регион Шумадије и Западне Србије	261.935	115.061	43,9	3,4
Регион Јужне и Источне Србије	187.231	79.353	42,4	3,1
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

У свим регионима газдинства са ДПА независим за газдинство имају мању просечну величину КПЗ у односу на просек, што је посебно уочљиво у Војводини. Из тога се може закључити да се у активности ван газдинства чешће укључују чланови мањих газдинстава, било због тога што им скромни физички ресурси не омогућују довољан приход из пољопривреде (*distress push* диверзификација) или што имају конкурентну радну снагу која је успела да оствари егзистенцију активностима у другим секторима (*demand pull* диверзификација).

Поуздана слика о преовлађујућем моделу диверзификације активности и прихода породичних пољопривредних газдинстава и факторима који их условљавају може се утврдити само на основу анализе структуре прихода и активности свих чланова домаћинства са газдинством, за шта у овом моменту нема довољно информација.

Графикон 22. Заступљеност породичних газдинстава са ДПА, независим за газдинство, у укупном броју породичних газдинстава, по областима (%)

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

Посматрано по областима, учешће газдинстава са ДПА независим за газдинство је врло уједначено (графикон 22). Нешто ниже учешће ових газдинстава у војвођанским областима последица је веће поларизације домаћинстава на она са газдинством и без газдинства, те ниже прикривене назапослености на газдинствима у овом региону.

Индикативно је да је мали проценат газдинстава са ДПА ван газдинства на подручју Пиротске, Нишавске и Зајечарске области, при чему су ово уједно подручја са ниском вредности СА по ГРЈ и газдинству. Ниска продуктивност пољопривреде и мањи број газдинстава са приходима изван пољопривреде у овим областима југоисточне Србије употпуњују закључак да породична пољопривредна газдинства овог дела земље имају висок ризик сиромаштва и озбиљна ограничења у структурном реформисању.

Табела 42. Радна снага и ГРЈ на газдинствима са ДПА, невезаним за газдинство, по регионима

Регион	Број лица која имају ДПА невезане за газдинство	Број лица са ДПА по ППГ	ГРЈ на газдинствима која имају ДПА невезане за газдинство	
			број	по газдинству
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	376.136	1,4	254515	0,94
Београдски регион	23.398	1,4	15338	0,93
Регион Војводине	75.364	1,3	41505	0,71
Регион Шумадије и Западне Србије	165.096	1,4	119730	1,04
Регион Јужне и Источне Србије	112.278	1,4	77943	0,98
Регион Косово и Метохија	...	...	...	...

Извор: РЗС, Попис пољопривреде 2012.

С обзиром на то да нису познате активности ван газдинства у које се чланови газдинства укључују, врсте послова на којима раде, карактеристике радне снаге са газдинства која се у ове активности укључује и слично, у овом моменту није могуће сагледати детаљнији профил газдинстава са ДПА ван газдинства и друге специфичности у односу на остале типове газдинстава. Ипак, већ из наведених општих карактеристика и уочених регионалних разлика јасно је да су газдинства са мешовитом структуром прихода по свом броју и уделу у ресурсима значајан сегмент пољопривредне структуре и чиниоци руралне економије уопште.

7. Закључци анализе

Пописом пољопривреде 2012. године добијена је богата информационо-аналитичка основа за праћење стања у пољопривредном сектору, структурним карактеристикама пољопривредних газдинстава и њихове радне снаге. Увођењем низа нових варијабли и систематизацијом података на начин који више иде у сусрет потребама модерних интерпретација структурних промена у пољопривреди и руралним срединама омогућен је мултидимензионални увид у многе битне одлике рада у пољопривреди и радне снаге на газдинству.

У тексту који следи сумирани су неки од основних закључака анализе пописних резултата. Закључци су презентирани из два угла:

- општи закључци анализираних података Пописа за ниво Републике Србије (без регионално специфичних детаља);
- закључци о специфичним карактеристикама структуре газдинстава и радне снаге, релевантни за будуће политике подршке пољопривреди и руралном развоју.

Општи закључци

Различити **демографски показатељи** указују на неповољне демографске карактеристике руралног становништва и то: просечно већу старост, израженији процес старења и неповољнији однос између становништва радног узраста, деце и старих. Иако су овакви трендови универзална карактеристика за руралне средине, подаци указују да је у Републици Србији изузетно наглашен тренд опадања руралног становништва старости 30–49 година, знатно већи удео особа без школе и оних који су завршили само основну школу, а изразито је мали удео особа са вишим и високим образовањем (посебно међу женском популацијом).

Рурално тржиште рада карактерише висока запосленост у пољопривреди (48%). Запослених у индустријском сектору је све мање, што са једне стране сужава простор за генерисање додатних прихода чланова пољопривредних газдинстава, док са друге негативно смањене могућности запошљавања ван пољопривреде подстичу миграције и демографско пражњење села и газдинстава виталном радном снагом.

И поред изузетно динамичног процеса деаграризације и демографског пражњења села у Србији, **домаћинства у Србији још увек имају релативно снажну везу са пољопривредом и/или селом**. Укрштање података Пописа становништва и Пописа пољопривреде показало је да приближно свако четврто домаћинство у Републици Србији поседује газдинство, те да готово сваки пети становник Србије има сталну или повремену активност у пољопривреди. Власничка структура пољопривредних газдинстава у Србији указује на **изразиту доминацију породичних пољопривредних газдинстава**, која чине 99,5% укупног броја газдинстава.

У аграрној структури доминирају газдинства мале и средње величине, која су у Србији (супротно многим транзиционим земљама) остала најзаступљенија и након либерализације тржишта земљишта током транзиционог периода. Значајан утицај на **споро реструктурирање** пољопривреде и задржавање ситног поседа као основе аграрне структуре у Србији имало је споро реструктурирање непољопривредног сектора и задржавање вишкова радне снаге у пољопривреди и на газдинству.

Свако друго газдинство у Србији има додатне приходе ван пољопривреде (48%), што **указује да се социоекономска структура газдинстава мења** у правцу мање заступљености чистих пољопривредних газдинстава. **Газдинства са мешовитом структуром прихода постала су доминантни корисници пољопривредног земљишта** (54%). Породичних газдинстава са додатним профитабилним активностима неvezаним за газдинство је око 43%, и она обрађују око 30% КПЗ.

Велики број лица по газдинству има активност у пољопривреди. У Србији је у просеку 2,28 лица по газдинству ангажовано на пољопривредним пословима, а близу 69% газдинстава има два или мање ангажованих лица у пољопривреди.

Пад пословне активности предузећа из области примарне производње, уз истовремену модернизацију технолошког процеса у предузећима која су наставила да послују и након приватизације, узроци су релативно **ниске запослености у примарној пољопривреди на газдинствима правних лица**, посебно на простору централне Србије. Релативно низак удео запослених на газдинствима предузетника и правних лица је одраз малог удела предузећа у сектору примарне пољопривреде, али је очигледно и да приватизација бивших комбината и пољопривредних предузећа није ишла у смеру њихове ревитализације и раста производне активности.

Највећи број чланова породичних газдинстава (47%) ради на газдинствима величине 2–10 ha, а незнатно мање (43%) на газдинствима најмање величине (до 2 ha). Ови резултати указују да постоји **висока концентрација радне снаге на породичним газдинствима чија је величина на нивоу економске одрживости**, што јасно указује на релативно ниску продуктивност пољопривреде на породичним газдинствима. Изразито је мали удео стално запослених лица и релативно низак удео сезонске и уговорене радне снаге.

Највећи део пољопривредне радне снаге на породичним газдинствима у Србији чине чланови породице или рођаци (56,3%), што указује на **велику количину неформалног рада који се ангажује у пољопривреди у оквиру породичних газдинстава и уз помоћ сродничке радне снаге**. Оваква заступљеност породичне радне снаге у укупној радној снази указује да је одрживост газдинстава у економском и социјалном смислу ослоњена на сопствени рад њихових чланова.

Близу 33% носилаца газдинстава је старије од 65 година, што указује да се **својинска трансформација у смислу преношења власништва над газдинством на млађе носиоце још увек одвија споро**, те да преовлађује традиционални културолошки модел својинске трансформације где је **наслеђивање газдинства као вид својинске трансформације присутније него физичка деоба и купопродаја**. Уз то, иако су током последње две деценије (у мањој или већој мери) у аграрној политици примењивана системска решења која су фаворизовала млађе пољопривреднике, она очигледно нису била нарочито стимулативна нити довољно праћена другим системским реформама које би допринеле побољшању старосне структуре носилаца газдинстава.

Уочава се да са порастом величине КПЗ опада број газдинстава код којих су носиоци газдинства уједно и они који њиме управљају, што сугерише да се **на већим газдинствима као доносиоци одлука чешће појављују млађа и компетентнија лица** (у погледу расположивих знања, вештина и/или физичке снаге).

Образовне карактеристике менаџера газдинстава указују на малу улогу формалног и систематског образовања и обуке у области пољопривреде. Овакво стање начелно рефлектује низак ниво компетенција радне снаге која је на управљачким позицијама. Већина менаџера газдинстава стекла је своја знања о пољопривреди искључиво у току праксе. Из перспективе неопходности динамичнијег техничко-технолошког реформисања и унапређења пољопривреде, овакво стање је велико ограничење.

Родне неједнакости посебно се испољавају кроз неравнотежу у обављању руководећих и извршних форми рада на газдинству. Жене се знатно ређе јављају на позицији носиоца газдинства него мушкарци. На нивоу целе Србије, оне су заступљене међу носиоцима газдинства са 17,3%, а међу менаџерима на газдинству њих је још мање (15,9% на нивоу целе Србије). С друге стране, оне чине изразиту већину међу члановима породице и рођацима који су обављали пољопривредну активност на газдинству (63%).

Укупан број годишњих радних јединица (еквивалент лица запослених са пуним радним временом током читаве године) у Републици Србији је у 2012. години био 646.283. Када се он стави у однос према укупном броју чланова газдинстава (укључујући и носиоце) и лица стално запослених на газдинствима, може се закључити да је у просеку **доступна радна снага на пољопривредним газдинствима у Србији ангажована са 44,8% доступних капацитета** (односно мање од једног пуно запосленог по газдинству).

Радно ангажовање исказано кроз годишње радне јединице указује на **ниску искоришћеност радног потенцијала за потребе пољопривреде**, односно велико учешће лица која се ангажују у пољопривредном раду на газдинству са релативно малим бројем сати.

Међутим, више од четвртине чланова газдинстава и запослених у пољопривреди годишње је на пољопривредним пословима ангажовано са мање од половине пуног радног времена (мање од 50% ГРЈ). Релативно ниска искоришћеност расположиве радне снаге упућује на то да у пољопривреди Србије **доминира радно екстензивни тип пољопривреде**, мали посед, ниско продуктивна пољопривреда, те да је знатан део газдинстава упућен на додатне приходе из непољопривредних сектора или из других извора.

Просечна вредност пољопривредне производње по пуно ангажованом лицу у пољопривреди (ГРЈ) Србије у 2012. години износила је мање од 5.792 евра, а по породичном газдинству 5.927 евра, што је **значајно ниже од просека ЕУ-27**, а регионалне разлике су високо изражене.

У Србији, 78.301 газдинство (12,4% од укупног броја) има приходе са газдинства који потичу од других профитабилних активности на газдинству. Овај податак указује да, с обзиром на висок удео газдинстава мале величине, **релативно мали број газдинстава упошљава своју радну снагу додатним активностима на газдинству и тако смањује прикривену незапосленост.**

За само мали број газдинстава са ДПА на газдинству (8,8%) вредност производа и услуга које нуде тржишту прелази 50% њихових прихода. Будући да за убедљиво највећи део газдинстава (62,7%) овај доходак има скроман удео у њиховим укупним приходима – нижи од 20%, може се претпоставити да доминирају газдинства која нису високо специјализована, те да је **додатна вредност њихових производа још увек релативно мала.**

Пољопривредна газдинства у Републици Србији (што је иначе уочена законитост и у другим деловима Европе и света) **чешће диверзификују свој доходак кроз активности њихових чланова на пословима ван газдинства, него диверзификацијом по основу ДПА на газдинству** (269.560 према 78.301). Газдинства са ДПА невезаним за газдинство чине око 43% укупног броја ППГ, имају мању радну ангажованост чланова у пољопривреди у односу на просек (1,4 лица) и значајно нижу просечну величину КПЗ (3,8).

Специфичне карактеристике структуре газдинстава и радне снаге, релевантне за будуће политике подршке

Анализирани резултати указују да је **на подручју Региона Војводине** присутан процес раслојавања домаћинства према изворима прихода, а међу домаћинствима са газдинством и према величини пољопривредног газдинства, према типу радног ангажовања чланова газдинстава и низу других димензија. Овакав налаз сугерише да су на овом подручју процеси структурне и својинске трансформације током периода транзиције били динамичнији.

Новоформиране структуре у пољопривреди овог подручја, настале концентрацијом и централизацијом капитала, довеле су до нарастања крупног, предузетног приватног сектора на једном полу, док је на другом присутан велики део газдинстава са још увек доминантним уделом у земљишним потенцијалима. Овај регион задржао је (као и у претходним деценијама) висок удео газдинстава правних лица и предузетника (некадашњи друштвени сектор) у расположивим аграрним ресурсима, што указује да је њихова својинска трансформација обављена на начин да је примарна производња колико-толико очувана (што није случај у остаци Србије). Поред пољопривредних газдинстава у власништву правних лица и предузетника, групи великих газдинстава припадају и породична пољопривредна газдинства, која су концентрацијом и централизацијом капитала (чешће у форми закупа) повећала просечну величину КПЗ. Својинска трансформација газдинстава праћена је у овом региону и променом старосне структуре носиоца, у правцу већег удела млађих носилаца међу газдинствима веће величине у односу на друге регионе.

Однос расположивих ресурса (запослених лица, КПЗ, ЛСУ) по газдинству и запосленом у пољопривреди у Региону Војводине вишеструко превазилази друге делове Србије, услед чега подручје бележи већу искоришћеност доступне радне снаге и натпросечну продуктивност рада. Самим тим, вредност СА по запосленом и газдинству значајно је већа него у другим деловима Србије.

Међу газдинствима са ДПА на газдинству приметно је већи број оних који услугама механизацијом и радом на туђим имањима остварују додатне приходе. Газдинства са додатним профитабилним активностима на газдинству чешће су него у другим регионима специјализована за ове активности и оне им доносе више прихода. Газдинства са ДПА ван газдинства значајно су мање величине КПЗ у односу на просек региона и имају мање лица активних у пољопривреди.

Наставак процеса структурног реформисања газдинстава у овом региону, посебно оних са граничном конкурентности, захтева пажњу политике у сегменту унапређења стања физичких ресурса и њихове доступности, посебно када је реч о земљишту. Политика у области тржишта земљишта (подстицаји закупу, раном пензионисању, пореска политика према непољопривредницима власницима земљишта и низ других), као и подстицаји инвестицијама у раст ресурса дела газдинстава, мораће пажљиво да циља ефекте на газдинства у овом подручју.

Велики изазов за аграрну политику Србије јесу газдинства **у северним деловима централне Србије**, која су бројна и са великим бројем чланова ангажованих у пољопривреди, са недовољно упосленом радном снагом (с обзиром на низак обим ресурса по ГРЈ), која се при том својински и структурно спорије реформишу. Производна структура газдинстава у овом подручју окренута је радно интензивнијим гранама пољопривреде (уз остало и већа заступљеност ДПА на газдинству), али је продуктивност генерално и даље ниска (скроман износ СА/ГРЈ). Уочене карактеристике преовлађујућих модела газдинстава морају се дубље истражити на нивоу микрорегиона (постојећа НУТС подела на регионе не даје прецизну слику о диверзификованости модела газдинстава на подручју централне Србије). Посебно важан аспект анализе морао би бити фокус на

карактеристике газдинстава која се појављују на тржишту закупа земљишта, као и на детаљнију анализу перформанси газдинстава са ДПА. Имајући у виду високу аграрну насељеност у овим подручјима, низак степен искоришћености рада у пољопривреди и низак аутпут по запосленом (СА/ГРЈ), логичним се чини закључак да би, поготово у овом подручју, динамичнијим структурним реформама у пољопривреди допринела могућност запошљавања дела радне снаге у другим секторима, чиме би се ослободио део земљишта за газдинства која имају потенцијал за раст. Осим тога, за ова газдинства значајни су и технолошко унапређење производње и јачање предузетништва, логистичке подршке и тржишних структура, како би се ефекти ДПА са газдинства на приходе газдинстава повећали.

Газдинства **у јужном делу Србије** трпе последице вишедеценијских негативних демографских промена, које су довеле до тога да цело подручје има **смањен капацитет за структурне промене и раст конкурентности**. Наиме, иако је старосна структура чланова газдинстава непозната из података Пописа пољопривреде, на основу старости и пола носилаца (већи удео старијих жена) и релативно малог удела газдинстава са ДПА, може се претпоставити да регион има дефицит виталне радне снаге. Осим тога, релативно низак обим КПЗ и УГС по ГРЈ (и поред изражене депопулације) указују на два закључка:

- девастираност ресурса до мере да употреба није економски рационална и
- преовлађујуће натурални карактер производње који ова газдинства практикују.

Подршка овим газдинствима мора првенствено имати за циљ јачање социјалне структуре, а тек за нека газдинства и производње развојну димензију. У том смислу, одговорност је креатора политике да дефинишу имплементационе механизме који не би угрозили приступ газдинстава овог региона подршкама пољопривреди, а у одабиру типова подршке за регионе са ограниченим ресурсима у пољопривреди више уважавати специфичности социоекономских модела пословања ових газдинстава.

Значајан налаз појављује се **у домену преовлађујућих карактеристика носилаца газдинстава**. Наиме, и поред дугогодишње праксе посебних подстицаја за младе носиоце газдинстава, видно је да се својинска структура газдинстава и даље мења под утицајем културолошких, традиционалних фактора (изузимајући Војводину), него под утицајем стимулативних мера (економских фактора). Овакав налаз је свакако потребно додатно истражити, али извесно доводи у питање ефикасност политике у постизању циља да се младим пољопривредницима отвори простор за развој газдинстава.

Родни јаз је присутан у многим аспектима радне снаге и рада на газдинству, на штету жена. Жене су ређе носиоци газдинстава, менаџери и стално запослени на газдинству, а више присутне у извршној радној снази. Ипак, знатно мањи удео жена у броју лица са пољопривредном активношћу (више од 15 процентних поена у Србији и 23 процентна поена у Војводини), транспарентно отвара питање њихове активности и положаја у оквиру домаћинства и газдинства, које се мора детаљније истраживати. Низ иницијатива на економском оснаживању жена на селу у Србији било је фокусирано на њихово формално власништво над земљиштем и другим ресурсима, као предуслов за већу активност и раст предузетништва жена на имању. Имајући у виду генерално ниску искоришћеност радне снаге на газдинству, послови и активности у оквиру којих се жене могу више укључивати извесно су везани за радикалније заокрете у пословној и производној оријентацији, тј. за знатне инвестиције.

Релативно ниска искоришћеност расположиве радне снаге упућују на то да у пољопривреди Србије доминира радно екстензивни тип пољопривреде, мали посед, ниско продуктивна пољопривреда, те да знатан део газдинстава мора имати додатне приходе из непољопривредних сектора или из других извора. **Газдинства са другим профитабилним активностима очекивано су присутнија на подручју Шумадије и западне Србије** где је већи број домаћинства са газдинством, мањи физички капитал по

газдинству и где низ других параметара указује на прикривену незапосленост. Прерада млека, а потом воћа и поврћа јесу доминантни типови производње кроз које се остварује додатни приход, али је значајно присутан и приход из шумарства. Модел подршке пољопривреди у ЕУ, којем Србија тежи, предвиђа значајна средства за инвестиције у опрему, објекте и обуку газдинствима са амбицијама у сектору прераде на газдинству. У Србији је протеклих година подршка за те намене била изузетно ниска, што успорава реструктурирање газдинстава и раст њихове конкурентности. Дугорочно, такви пропусти имају озбиљне, суштинске последице са много комплекснијим утицајем него што на први поглед изгледа – кашњење у примени стандарда квалитета, пад конкурентности, губитак тржишта и низ других.

Укупан амбијент у којем су се одвијале структурне промене у српској пољопривреди и на селу током последње две деценије није био наклоњен динамичнијем реструктурирању и редистрибуцији пољопривредних ресурса ка ефикаснијим газдинствима и секторима. Исто важи и за радну снагу на газдинствима и запосленост у пољопривреди, у прилог чему сведочи:

- присуство значајног потенцијала радне снаге на малим, полуодрживим газдинствима, са недовољним инвестиционим капацитетом за значајније реструктурирање производње и смањење прикривене незапослености;
- евидентни негативни демографски трендови, са последичним дејством на смањење виталности и конкурентности пољопривредне радне снаге, што повлачи озбиљне економске, социјалне и еколошке консеквенце по руралне области.

Јасније сагледавање потенцијала радне снаге на газдинству захтева анализу низа варијабли које описују домаћинства са газдинством, али и субјективних преференција и потреба различитих категорија чланова домаћинства. Ипак, већ и наведене карактеристике пољопривредних газдинстава, лица која раде у пољопривреди, типова њиховог радног ангажовања, величине и значаја прихода које остварују од ДПА, сугеришу на неопходност дефинисања ширег спектра конзистентних политика и бољег и прецизнијег одабира мера подршке пољопривреди и руралном развоју.

8. Литература

1. Бабовић, М. и Вуковић, О. (2008). *Сеоске жене у статусу помажућих чланова пољопривредних домаћинства: положај, улоге и социјална права*. Београд: УНДП.
2. Бабовић, М. (2007). *Положај жене на тржишту рада у Србији*. Београд: УНДП.
3. Бабовић, М. (2009). *Постсоцијалистичка трансформација и социоекономске стратегије домаћинства и појединаца у Србији*. Београд: ISIFF.
4. Бабовић, М. (2010). *Родне неједнакости на тржишту рада у Србији у:* Арандаренко et. al. (ур.) *Економско-социјална структура Србије: учинак прве деценије транзиције*. Београд: Научно друштво економиста, 429–442.
5. Бабовић, М. (2010). *Родне економске неједнакости у компаративној перспективи*. Београд: ISIFF, SeConS.
6. Бабовић, М. (2012). *Полазна студија о предузетништву жена у Србији*. Београд: UN Women.
7. Babovic, M. (2013). *Gendered access to natural, economic, social and cultural resources in the context of placed based development of Zlatibor region in Serbia*. XXV Congress of European Society for Rural Sociology, Rural Resilience and Vulnerability: the rural as locus of solidarity and conflict in time of crisis. Florence: 29th July – 1st August, 2013.
8. Бобић, М. (2004). *Домаћинства Србије на почетку трећег миленијума – социодемографска анализа*. Социологија, Vol. XLVI (2004), Н°4.
9. Богданов, Н. (2007). *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*. Београд: УНДП.
10. Bogdanov, N. (2008). *Poljoprivreda – poglavlje u Studija o životnom standardu u Srbiji 2002–2007*, ed. Vukmanovic D., Rachel Smith Govoni; RSO, Beograd: World Bank, DFID, str. 133–151.
11. Bogdanov, N., Meredith D., & Efstratoglou S. (2008). *A Typology of Rural Areas of Serbia*. *Economic annals*, 177/2008, pp. 7-29. Faculty of Economics, University of Belgrade, DOI:10.2298/EKA081770078, UDK:333 ISSN 0013-3264.
12. Богданов, Љ. Н. и Петронијевић, М. (2009). *Структурне промене аграрног сектора – искуства након две деценије транзиције*. Поглавље у тематском зборнику радова: Пољопривреда и рурална подручја Србије – Осетљиве тачке транзиције и компарација са другим земљама. Београд: ДАЕС и Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, стр. 1–23.
13. Божић, Д., Мунћан, П. и Богданов, Н. (2006). *Економско-социјална обележја породичних газдинстава Србије*. *Економика пољопривреде – Тематски број (13–667): Мултифункционална пољопривреда и рурални развој – Развој локалних заједница*, стр. 399–408; Београд: Институт за економику пољопривреде, УДК: 338.43:63.
14. Богданов, Н., Божић, Д. и Мунћан, П. (2008). *Рурална непољопривредна економија Србије и смањење сиромаштва*. Уводно предавање по позиву – Тематски зборник *Аграрна и рурална политика Србије 2*. Почетна искуства придруживања ЕУ и предлог мера за 2009. Иришки венац, 9. октобар 2008. Београд: ДАЕС, стр. 19–32.
15. Божић, Д., Мунћан, П. и Богданов, Н. (2007). *Основна обележја запосленог становништва руралних подручја Србије*. Зборник радова Међународног научног скупа Регионални развој и демографски токови балканских земаља, стр. 423–432. Економски факултет Универзитета у Нишу.
16. Цвејић, С., Бабовић, М., Богданов, Н., Петровић, М. и Вуковић, О. (2010). *Социјална искљученост у руралним подручјима Србије*. Београд: УНДП.

17. European Commission (2013). *Rural Development in the EU*. Statistical and Economic Information. Report 2013. Brussels.
18. European Commission (2012). *Agriculture in the European Union*. Statistical and Economic Information 2011. EU Directorate – General for Agriculture and Rural Development. Brussels.
19. Комесаријат за избеглице (2010). *Миграциони профил Србије за 2010*, стр. 51–53. Београд.
20. Републички завод за статистику (2013а). Бруто домаћи производ у Републици Србији 2012. Саопштење. Београд: РСЗ.
21. Републички завод за статистику (2013б). Анекта о радној снази 2012. Билтен. Београд: РСЗ.
22. Републички завод за статистику (2013в). Анкета о образовању одраслих 2011. Београд: РСЗ.
23. Републички завод за статистику (2013г). Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији, књиге 1 и 2 и интерни подаци. Београд: РСЗ.
24. Републички завод за статистику (2013д). Општине и региони у Републици Србији 2013. Београд: РСЗ.
25. Републички завод за статистику (2012). Становништво. Старост и пол. Подаци по насељима. Београд: РСЗ.
26. Савезни завод за статистику СФРЈ (1967). Попис пољопривреде, књига 2. Београд.

Листа табела

- Табела 1. Бављење узгредним делатностима на индивидуалним пољопривредним газдинствима, Република Србија, 1960.
- Табела 2. Лица која управљају индивидуалним пољопривредним газдинствима по занимању, Република Србија, 1960.
- Табела 3. Исказивање података о економски активном становништву у пољопривреди
- Табела 4. Извор прихода и активности чланова пољопривредних газдинстава у Републици Србији
- Табела 5. Домаћинства у Републици Србији према изворима прихода, по пописима 1961–2011.
- Табела 6. Домаћинства са пољопривредним газдинством у Републици Србији према изворима прихода, 1991. и 2002.
- Табела 7. Класификација активности породичних газдинстава
- Табела 8. Запосленост у пољопривреди у различитим статистичким изворима
- Табела 9. Промене у броју становника, укупно, према типовима насеља и регионима, 2002–2011.
- Табела 10. Промене у броју становника, укупно, према типу насеља и полу, 2002–2011.
- Табела 11. Старосна структура становништва у Републици Србији, према типу насеља
- Табела 12. Процентуалне промене становништва за старосне кохорте, према типу насеља, 2002–2011.
- Табела 13. Образовна структура становништва према типу насеља, 2011.
- Табела 14. Различити демографски показатељи према типу насеља, 2011.
- Табела 15. Основни индикатори тржишта рада, 2004–2012.
- Табела 16. Заступљеност газдинства према правном статусу носиоца газдинства, (%)
- Табела 17. Газдинства према броју чланова и запослених на газдинству, по регионима
- Табела 18. Чланови газдинстава и стално запослени на газдинствима према правном статусу газдинства, по регионима
- Табела 19. Чланови газдинстава и стално запослени према величини газдинства
- Табела 20. Чланови и стално запослени на газдинству према радном статусу и региону, 2012.
- Табела 21. Носиоци и менаџери газдинстава, по регионима
- Табела 22. Старосна структура носилаца газдинстава, по регионима
- Табела 23. Менаџери газдинстава према нивоу обучености и регионима, 2012.
- Табела 24. Ниво обучености менаџера према економској величини газдинства и регионима (%)
- Табела 25. Чланови газдинства и стално запослени на газдинству према полној структури и региону, 2012.
- Табела 26. Чланови и лица стално запослена на пољопривредним газдинствима према статусу, полу и региону, 2012.
- Табела 27. Чланови газдинства и стално запослени на породичном газдинству, према активностима које су обављали на газдинству
- Табела 28. ГРЈ према носиоцима газдинстава и извршне радне снаге, према полу и региону
- Табела 29. Просечни подаци о фондовима породичних пољопривредних газдинстава, према полу носиоца газдинства
- Табела 30. Ангажована радна снага на пољопривредним газдинствима, према величини КПЗ
- Табела 31. Чланови и запослени на газдинствима, према ГРЈ интервалима, по регионима
- Табела 32. Општине према уделу лица са ГРЈ=100%
- Табела 33. Годишње радне јединице према категоријама радног статуса, по регионима, 2012.
- Табела 34. Вредност стандардног аутопута по ГРЈ И ППГ (у еврима)
- Табела 35. Структура прихода руралних домаћинстава Србије
- Табела 36. Заступљеност газдинства са ДПА у укупном броју газдинстава и КПЗ
- Табела 37. Носиоци газдинстава са ДПА на газдинству, према полу, старости и региону
- Табела 38. Присуство и значај других активности носилаца газдинстава са ДПА
- Табела 39. Заступљеност ДПА према типу активности, по регионима (%)
- Табела 40. Учешће прихода од ДПА у укупним приходима газдинстава, по регионима (%)
- Табела 41. Породична пољопривредна газдинства са ДПА, невезаним за газдинство, по регионима
- Табела 42. Радна снага и ГРЈ на газдинствима са ДПА, невезаним за газдинство, по регионима

Листа графикана

- Графикон 1. Коришћено пољопривредно земљиште и број пољопривредних газдинстава, према правном статусу газдинства, по регионима
- Графикон 2. Заступљеност домаћинства са газдинством и лица са пољопривредним активностима, по регионима
- Графикон 3. Заступљеност газдинстава са искључиво пољопривредним приходима у КПЗ и броју ПГ, по регионима (%)
- Графикон 4. Заступљеност породичних пољопривредних газдинстава без прихода ван пољопривреде
- Графикон 5. Заступљеност ППГ са ДПА, невезаним за пољопривреду, у укупном броју и коришћеним површинама (%)
- Графикон 6. Пољопривредна газдинства према величини коришћеног пољопривредног земљишта у Србији и појединим регионима
- Графикон 7. Газдинства према броју чланова и запослених на газдинству, по областима
- Графикон 8. Удео запослених на газдинствима правних лица и предузетника, по областима (%)
- Графикон 9. Удео стално запослених на породичним газдинствима, по областима (%)
- Графикон 10. Однос управник/носилац газдинства, према величини КПЗ
- Графикон 11. Старосна структура носилаца газдинстава, према величини КПЗ
- Графикон 12. Старосна структура управника газдинстава, према величини КПЗ (%)
- Графикон 13. Жене менаџери према годинама старости и величини КПЗ, по регионима (%)
- Графикон 14. Чланови и запослени на газдинствима, према ГРЈ интервалима и областима
- Графикон 15. Однос ресурса и радне снаге на газдинствима, по регионима
- Графикон 16. Расположиви пољопривредни ресурси по ГРЈ, по областима
- Графикон 17. ГРЈ према величини КПЗ, по областима
- Графикон 18. Вредност стандардног аутпута по ГРЈ И ППГ, по областима (у еврима)
- Графикон 19. Структура прихода руралних домаћинства Србије, по регионима
- Графикон 20. Газдинства са ДПА према величини КПЗ, по регионима
- Графикон 21. Газдинства са ДПА према економској величини газдинства, по регионима
- Графикон 22. Заступљеност породичног газдинства са ДПА, невезаним за газдинство, у укупном броју породичних газдинстава, по областима (%)

Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији

Радна снага и активности пољопривредних газдинстава

Аутори: Проф. др Наталија Богданов и проф. др Марија Бабовић

Рецензија: Никола Латиновић, Милан Простран

РЕДАКЦИЈА

Руководилац: Мр Андра Милојић

Чланови: Драгана Марковић, Бранко Јиречек, Александра Вучићевић, Никола Латиновић

Лектура: Емилија Видановић

Графички дизајн: Лидија Луканић

Техничко уређивање: Милан Шормаз, Сузана Јовановић, Драгана Стељић, Ирена Димић, Александра Вучковић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

631.11(497.11)"1945/2012"(083.41)(0.034.2)
331.101.262:631(497.11)"2012"(083.41)(0.034.2)
)

БОГДАНОВ, Наталија, 1962-

Пољопривреда у Републици Србији
[Електронски извор] : попис пољопривреде
2012, Радна снага и активности
пољопривредних газдинстава / [Наталија
Богданов, Марија Бабовић]. - Београд :
Републички завод за статистику, 2014 (Београд
: Републички завод за статистику). - 1
електронски оптички диск (CD-ROM) : текст,
слика ; 12 cm

Податак о ауторима преузет из колофона. -
Насл. са насловног екрана. - Тираж 1.000. -
Стр. 5-6: Рецензија / Милан Простран, Никола
Латиновић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-6161-122-3

1. Бабовић, Марија, 1963- [аутор]
а) Пољопривредна газдинства - Србија -
1945-2012 - Статистика б) Радна снага -
Пољопривреда - Србија - 2012 - Статистика
COBISS.SR-ID 209799692

www.stat.gov.rs

Издаје и штампа

Републички завод за статистику, Београд, Милана Ракића 5
Телефон: 011 2412-922; Телефакс: 011 2411-260
Број страна: 79 • Тираж: 1000